

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny evropské kultury
Historické vědy

Andrea Fišerová

Děti v Protektorátu Čechy a Morava

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Praha 2018

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15. 5. 2018

Andrea Fišerová

Bibliografická citace

Děti v Protektorátu Čechy a Morava [rukopis] : diplomová práce / Andrea Fišerová ; vedoucí práce: Zdeněk Beneš. -- Praha, 2018. -- 77 s.

Anotace

V této diplomové práci s názvem Děti v Protektorátu Čechy a Morava se snažím na válečné období podívat z očima dětí. Nejprve se zaměřuji na děti českého původu, poté německého, židovského a nakonec romského. Průběžně se také zabývám událostmi, institucemi a místy, které měly na jejich život zásadní vliv. V kapitole o českých dětech věnuji pozornost českému školství, Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách, internačním táborech, osudům dětí, jejichž rodiče byli uvězněni či popraveni a dětem z Lidic a Ležáků. V souvislosti s německými dětmi nezapomínám i na akci Kinderlandverschickung. Další kapitoly se věnují dětem židovského a romského původu, jejich perzekuci a koncentračním táborech. Pokouším se zachytit denní realitu dětí v tomto období a v posledních dvou kapitolách se věnuji vztahům dětí s rodiči a mezi dětmi.

Klíčová slova

děti, válka, protektorát, německá okupace, židovské děti, romské děti, německé děti, české děti

Abstract

In this diploma thesis with the title Children in the Protectorate of Bohemia and Moravia I try to look at war period through children's eyes. At first I focus on children of Czech then German, Jewish and finally Roma origin. I constantly deal with events, institutions and places that have essentially influenced their lives. In chapter about Czech children I pay attention to their education, Curatorium for youth education in Bohemia and Moravia, internment camps, the fate of children whose parents were imprisoned or executed and children from Lidice and Ležáky. In connection to German children I also don't forget the project Kinderlandverschickung. Next chapters deals with children of Jewish and Roma origin, their persecution and concentration camps. I attempt to capture daily reality of children in this period and in last two chapters deal with children's relationships with their parents and with other children.

Keywords

children, war, protectorate, German occupation, Jewish children, Roma children, German children, Czech children

Počet znaků (včetně mezer): 151 316

Ráda bych poděkovala prof. PhDr. Zdeňkovi Benešovi, CSc. za pomoc při výběru tématu a za cenné rady při psaní diplomové práce.

Obsah

Úvod.....	6
1. Přehled literatury.....	7
2. Válečný prožitek dětí v protektorátu.....	9
3. Děti českého původu.....	12
3.1. Mládež v rukou gestapa.....	20
3.2. Internační tábory.....	21
3.3. Lidické děti.....	25
3.4. Děti z Ležáků.....	32
4. Děti německého původu.....	36
5. Děti židovského původu.....	42
5.1. Terezín.....	47
5.2. Život v utajení.....	57
6. Děti romského původu.....	60
7. Vztah dětí a rodičů.....	65
8. Vztahy s ostatními dětmi.....	70
Závěr.....	73
Seznam pramenů.....	75
Seznam literatury a dalších zdrojů.....	75

Úvod

1. září 1939 začala 2. světová válka, která otrásla životy milionů lidí. Oběťmi a svědky válečných hrůz se nestali pouze vojáci, kteří se přímo účastnili bojových akcí, ale též obrovské množství civilistů. V této diplomové práci se pokouším na válečné období podívat z pohledu dětí na území Protektorátu Čechy a Morava. Mnohé musely opustit své domovy, vyrovnávat se s odloučením od rodičů a dalších blízkých nebo s jejich úplnou ztrátou. Staly se očitými svědky či oběťmi brutálního chování, žily v otřesných podmínkách sužované hladem a zimou, byly nasazovány na těžké práce a dokonce ve velkém nelítostně vražděny ve jménu rasové čistoty. Vlivem tragických událostí jim předčasně skončilo bezstarostné dětství. Jak se s tím vším vyrovnávaly?

S historií protektorátu se pojí řada různorodých osudů českých, německých, židovských a romských dětí. V jednotlivých kapitolách se jim postupně věnuji právě podle jejich původu, který byl pro život v této době nanejvýš důležitý, přímo zásadní. Pokud neměly židovské ani romské kořeny, přesto nemusely mít vyhráno, neboť ani životy řady českých a německých dětí nebyly ušetřeny. Kvalitu života a míru bezpečí rovněž podstatně ovlivňovalo smýšlení a činy jejich příbuzných, sociální situace rodiny. Někdy ale také rozhodla o krutém osudu pouhá skutečnost, že s rodinou bydlely na určitém místě, jako v případě Lidic a Ležáků. Ve větších městech zase hrozilo nebezpečí náletů, které ke konci války v protektorátu ohrožovaly též do té doby před válečnými hrůzami uchráněné privilegované německé děti, jež se dostávaly do stále většího nebezpečí s blížící se porážkou jejich národa.

Co znamenalo prožívat dětství v této době? Jistou představu si můžeme vytvořit zejména při čtení deníků, které si některé děti v té době vedly, jelikož se nám jich část zachovala a některé vyšly tiskem. Snažím se proniknout do jejich každodenního života a věnovat pozornost tomu, co jej ovlivňovalo. Kromě rodiny byla důležitou součástí všedního života a výchovně na děti působila také škola, přičemž v případě českých a německých dětí se o to snažily i nacistické organizace. Židovským dětem byla sice nakonec návštěva škol znemožněna úplně a mohly se vzdělávat jen tajně, avšak jejich výuka přesto pokračovala i v Terezíně. V posledních dvou kapitolách se zabývám tím, jaký mělo toto válečné období dopad na vztahy dětí s rodiči a s dalšími dětmi.

1. Přehled literatury

Poté, co se literatura často již několikrát podrobně věnovala životům známých osobností a zásadním událostem z období druhé světové války, se především v poslední době do oblasti zájmu historiků začal dostávat i život běžných lidí. Stále ale podle mého názoru chybí kniha, která by se uceleně a více do hloubky věnovala dětem v Protektorátu Čechy a Morava. O protektorátu toho již bylo napsáno mnoho, místa jim tam ale moc věnováno není. Přesto mi knihy o něm poskytly především pro tuto práci tak zásadní informace o každodenním životě v této době a o událostech, který jej ovlivnily. Nepostradatelné pro mě byly v tomto ohledu zejména obě části 15. svazku *Velkých dějin zemí Koruny české* od Jana Gebharta a Jana Kuklíka, *Protentokrát, aneb Česká každodennost 1939–1945* od Marie Michlové a také *Protektorát Čechy a Morava* od Pavla Maršálka.

Celkový přehled o životě a osudech dětí v protektorátu stručně podává pouze několikastránková brožurka *Děti a válka* od Jany Horákové. Další literatura, kterou jsem našla, se zaměřuje pouze na určitou skupinu dětí. Válečným prožitkům českých a německých dětí se věnuje Radka Šustrová ve svém příspěvku publikovaném ve sborníku *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945)*. Na osudy českých dětí, které byly po zavraždění svých rodičů nacisty internovány ve speciálních táborech, se zaměřuje publikace *Děti nepřátel Říše*, jejíž autorem je Jaroslav Čvančara. Další informace o těchto internačních táborech se mi podařilo dohledat v *Táborech utrpení a smrti* od Růženy Bubeníčkové. Nejlépe zdokumentované jsou především osudy lidických dětí, kterými se zabývala Jolana Macková v knize s názvem *Osudy lidických dětí*, kde nechybí ani fotokopie některých dochovaných dopisů, jež poslaly před smrtí do své vlasti. Rozhodně však nejsou opomenuty ani ty ležácké. V monografiích o Lidicích a Ležácích je jim věnován dostatečný prostor, zpravidla alespoň jedna kapitola se na osudy dětí přímo zaměřuje. Zde bych jmenovala *Lidice a Lidická vzpomínání* od Eduarda Stehlíka, *Ležáky* Vojtěcha Kyncla a *Osud jménem Ležáky* od Jarmily a Štěpána Doležalových, které mi velmi pomohly.

Naopak těžce se mi sháněly informace o romských dětech, ale alespoň nějaké informace jsem o nich našla především v knize *Holocaust českých Romů* od Ctibora Nečase a *Ma bisteren – nezapomeňme* od Jany Horvátové. Též pro mě nebylo zrovna

nejlehčí napsání kapitoly o německých dětech, jelikož obecně na život německé menšiny v protektorátu se pozornost Čechů příliš nezaměřuje.

Přesto jsem se tak jako v ostatních kapitolách pokusila dát dohromady to, co jsem se dočetla v různých knihách věnujícím se protektorátu. Dále jsem si vyhledala si další informace o odsunu Němců z Československa a jemu předcházejícím útokům na ně, jelikož to se životy německých dětí z protektorátu ocitly v největším ohrožení a až v té době se jich válečné události většinou dotkly. Zdrojem mi byly povětšinou příspěvky různých autorů ze sborníků zabývajících se tímto tématem, ale dále také *Češi a Němci v zrcadle dějin* od Karla Richtera. Obrovsky přínosná pro mě byla práce Radky Šustrové *Pod ochranou protektorátu Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940–1945*. V ní poprvé a opravdu do hloubky zabývá u nás nepříliš známým tématem evakuace německých dětí z říše a především jejich pobytem na území protektorátu ve speciálních táborech. Velkou pozornost mimo jiné věnovala jejich každodennímu životu a tomu, jaký na ně měly vliv válečné události a nacistická ideologie.

Nenarazila jsem na knihu, která by se věnovala obecně židovským dětem, avšak celkově jsou osudy židovského obyvatelstva v protektorátu zpracovány dostatečně a získala jsem v nich o jejich životě mnoho zásadních informací. Kromě obecněji zaměřených knih, které jsem zde již převážně jmenovala, jsem čerpala z knihy *Genocida českých židů* od Miroslava Kárného, *Terezínské ghetto* Ludmily Chládkové a *Terezín 1941–1945*, jež napsal Hans Günther Adler. Avšak nejlépe můžeme do života židovských dětí nahlédnout pomocí deníků, které si v té době vedly. Dochovalo se nám svědectví o životě v „ghettu bez zdí“ od Evy Rodenové a Petra Ginze. Hana Knappová pokračovala pilně v psaní i v Terezíně a její zápisky nás dovedou až do období těsně po válce. Tyto deníky byly vydány samostatně, zatímco deníkové záznamy Helgy Pollakové, které se bohužel nezachovaly celé, vyšly spolu se vzpomínkami dalších děvčat, obohacené mnoha dalšími svědectvími a doplňujícími informacemi v knize *Děvčata z pokoje 28* od Hannelore Brenner-Wonschickové. Do ruky se mi ale také deník, který si vedl Otto Wolf, jehož prostřednictvím jsem měla možnost nahlédnout do života rodiny, která se rozhodla válku přečkat v ilegality, a vyhnout se tak deportaci do koncentračního tábora. Deníkové záznamy mi tedy pomohly získat jakýsi pohled zevnitř zejména na život dětí židovského původu a mohla jsem si díky nim udělat si lepší představu, jak jejich dětství v této době vypadalo.

2. Válečný prožitek dětí v protektorátu

Přestože nálety postihly území Protektorátu Čechy a Morava až téměř ke konci války a vojenské operace zde probíhaly až při jeho osvobození, nebyli zdejší obyvatelé předešlé roky válečné zkušenosti ušetřeni. Mnohým výrazně změnil život již události válce bezprostředně předcházející. Odlišné národnostní a sociální skupiny považovaly za zásadní rozdílné momenty, které do jejich života výrazně zasáhly a jež pak vnímaly jako počátek nešťastného válečného období. Dětskýma očima je pak možné na to vše pohlédnout ještě zcela jinak.¹

Nejen na osudy, ale rovněž na celkovou kvalitu života v protektorátu mělo zásadní vliv především to, k jaké skupině konkrétní člověk nebo v našem případě dítě patřilo – jestli mezi Němce, Čechy, nebo zda bylo řazeno k židovské či romské menšině.² Velmi rozdílně tuto dobu prožilo například dítě z privilegované německé rodiny, české vlastenecké rodiny, nebo dítě židovského či romského původu, které bylo poslané do koncentračního tábora.³ Na velmi malém území protektorátu nalezneme velké množství různorodých dětských válečných osudů. Navíc je s tímto státním útvarem spojena také minulost spousty dětí, které tu původně se svými rodinami nežily a ani se sem ještě před válkou spolu s nimi nepřestěhovaly, ale přesto zde část války strávily. Tak tomu bylo nejen v případě dětí různých národností, které se ocitly v Terezíně, ale také u německých dětí, jež z říšských měst ohrožených nálety přijížděly do speciálních táborů v protektorátu. Také sociální situace rodin byla různá a měla vliv na pohodlí života. To ale samozřejmě neplatilo v případě Židů a Romů, kterým v koncentračních táborech nakonec zbylo nejlepším případem jen pár nejobyčejnějších věcí, které si s sebou přivezli. Veškerý ostatní majetek jim Němci zabavili a už vůbec nezáleželo na tom, z jak bohaté rodiny původně pocházeli, protože život v táboře jim to nijak neulehčilo. Rozdíly lze také nalézt v prožitcích městských a venkovských dětí. Venkov byl obecně považován za klidnější a bezpečnější, což platilo zejména ke konci války, kdy docházelo k bombardování měst. Lidé zde též častěji projevovali určitou solidaritu, jelikož se většinou znali dlouhá léta.

¹ ŠUSTROVÁ 2009—Radka ŠUSTROVÁ: Děti a válka. České a německé děti v Protektorátu Čechy. Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945). Sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války, 67–78. Zdeněk HAZDRA (ed.). Praha 2009, 67.

² MARŠÁLEK 2002—Pavel MARŠÁLEK: Protektorát Čechy a Morava. Praha 2002, 155.

³ ŠUSTROVÁ 2009, 69.

Děti na válku nepohlížely v makropolitické perspektivě, ale vnímaly ji až svou přímou osobní zkušeností.⁴ Ty mladší, které ještě vzhledem ke svému věku nemohly zásadním událostem rozumět a chápat jejich dosah, si často tyto okamžiky zapamatovaly a vnímaly jejich důležitost alespoň prostřednictvím emocí a reakcí, které vyvolaly u dospělých členů rodiny. Například den okupace se nesmazatelně vryl do paměti mnoha dětí. Ve vzpomínkách jim utkvěla třeba konkrétní věta, kterou k aktuálnímu dění pronesli jejich rodiče nebo prarodiče, a kromě toho také to, že ten den sněžilo. O mnoho let později si třeba také dokázaly vybavit, co měla jejich maminka v daný okamžik, když celá rodina poslouchala v rozhlase onu důležitou zprávu, na sobě, jak ten den jinak probíhal a podobně. Dále se samozřejmě dětem uchovaly i vzpomínky na konkrétní události, které se jich přímo dotkly, například nějaký ošklivý incident na ulici, jehož byly svědky, nebo také když se dozvěděly, že se někomu, koho dobře znaly, něco špatného stalo. Především sem ale patří zlomové okamžiky, kdy se jim zásadně změnil život, například odloučení od jednoho či od obou rodičů nebo příchod do koncentračního tábora.

Vzpomínky jsou ovlivněny nejen tím, v jakém věku děti válku prožívaly, ale také jak jim byly tyto události později převyprávěny, zásadní roli sehrála národní a etnická společenství. Proto je nezbytné pracovat s nimi opatrně.⁵ Naštěstí se nám zachovaly deníkové záznamy a dopisy, kde děti své zážitky a pocity líčily bezprostředně. Celosvětově nepochybně nejvíce proslul deník Anny Frankové, ale i děti z protektorátu nám zanechaly mnohá cenná svědectví. Tištěné podoby se u nás dočkalo několik deníků, které si ve válečných letech vedly děti židovského původu. Svou rukou do nich zachytily vlastníma očima viděnou pro ně běžnou každodenní realitu. Vylíčily to, co se přihodilo přímo jim samotným, jejich blízkým, ale také dění kolem nich, čeho byly svědky a události, o kterých se doslechly. Dozvídáme se jejich názory na vše možné, například na světové dění, ale i na to co viděly kolem sebe, nebo se někde dočetly. Svěřily se v nich se svými problémy, přáními a obavami. Můžeme si díky nim udělat představu, jak trávily běžný den, jaké měly povinnosti, co četly nebo se učily a podobně. Dočteme se o všem možném, co jim ovlivňovalo život, jako o nedostatku jídla a spousty dalších věcí, dále také o jejich vztazích s kamarády a rodiči, ale i třeba o tom, jaké ten den bylo počasí.

⁴ ŠUSTROVÁ 2009, 68.

⁵ ŠUSTROVÁ 2009, 69.

Jak trávily všední den menší děti? Ty šťastnější si měly možnost hrát s modely dopravních prostředků s říšskou vlajkou, s tanky, kostkami, hliněnými kuličkami, měkkými zvířátky a panenkami. Hezkou hračku si ale pro své děti mohly dovolit pouze bohatší rodiny, ty ostatní se musely spokojit s nějakou mnohem obyčejnější.⁶ Spousta dětí se ocitla v prostředí, kde panovaly otřesné podmínky a pochopitelně tam většinou neměly k dispozici žádné hračky. Na tom ale vůbec nezáleželo, jelikož v tom případě byly nadšené z i těch improvizovaně vyrobených z toho mála dostupného, co bylo po ruce. Na to, aby alespoň na chvíli zapoměly na stesk po svých blízkých, hlad a další strasti svého života, je nepotřebovaly, protože ostatní se je snažili nejrůznějšími způsoby zabavit i bez nich. Vyprávěli jim například pohádky a vymýšleli různé hry. Nehledě na naprosto odlišné podmínky, ve kterých se nacházely, zůstaly tedy děti nadále dětmi a hrály si, v tom se nelišilo české, německé, židovské ani romské dítě.

Děti jsou často vnímány a zobrazovány jako pasivní oběti války. Známe například fotografie dětí v ghettu, nad troskami zničených domů z konce války, nebo také celých tříd dětí židovského původu či z Lidic, opatřené komentářem, že se ze zobrazených nikdo, nebo pouze pár z nich dožilo konce války. Je však potřeba na ně také pohlížet jako na jednající subjekty, které se pokoušejí s nastalou situací vyrovnat, přizpůsobit se jí, anebo nalézt způsob, jak přežít.⁷ Mnohé děti se dostaly do nepředstavitelně těžkých situací. V četných případech se ve velmi mladém věku octly bez rodičů navíc v cizím prostředí, a musely se o sebe prakticky postarat samy. Mnohdy ještě navíc musely pečovat o ty menší z nich. Najednou byli vystaveni světu dospělých a na jejich nízký věk se nebralo ohledy. Přišli o bezpečí domova, kde by mohly nerušeně trávit své dětství, a nemohli spoléhat na ochranu rodičů. To mělo za následek, že mnohem rychleji dospívaly, jelikož neměly jinou možnost.

Dohromady 2. světovou válku nepřežilo přibližně 17 000 dětí žijících na území Protektorátu Čechy a Morava.⁸ Bezpečí jim nemohl zajistit původ, o život tragicky přicházely nejen děti židovské a romské, ale také české a německé. Naprosto obdivuhodně jednal Přemysl Pitter⁹, který mezi nimi nerozlišoval a zachránil mnoho nevinných dětských životů bez ohledu na jejich národnost. Spousta těch, které přežily, si následkem otřesných válečných zážitků odnesly hluboké rány na duši.

⁶ MICHLOVÁ 2012—Marie MICHLOVÁ: Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945. Řitka 2012, 56–57.

⁷ ŠUSTROVÁ 2009, 67.

⁸ HORÁKOVÁ 2011—Jana HORÁKOVÁ: Děti a válka. Opava 2011, nepag.

⁹ Křesťanský pacifista, duchovní Jednoty bratrské, mezinárodní bojovník za lidská práva a ochránce dětí bez rozdílu ras a náboženství.

3. Děti českého původu

Určit zásadní moment, kdy české děti, jichž se nedotkla rasová perzekuce, začaly vnímat počátek válečného období, je těžké. Záviselo to většinou na často velmi odlišných individuálních zážitcích. Oproti tomu zde ale máme osudy dětí z Lidic a Ležáků, u nichž se hledá snadno.¹⁰ Je naprosto jasné, že jimi otrásl náhlé nedobrovolné opuštění domova a vzápětí se jim přímo obrátil celý svět vzhůru nohama ve chvíli, kdy byly odděleny od rodičů a vrženy do neznámého prostředí. Mnohé ty úplně nejmenší si na tento tragický okamžik nepamatovaly, ani na svůj dřívější domov a své pravé rodiče. Vnímaly proto dopad válečných událostí až v okamžiku odtržení od jejich adoptivní rodiny po skončení války. Těmito tragickými případy se ale budu podrobněji zabývat později.

Tisícům nejen českých dětí již významně ovlivnilo život podepsání mnichovské dohody 30. září 1938, které pro ně znamenalo, že musely se svými rodiči odejít z pohraničí.¹¹ Ze strachu z represí a pronásledování ještě před příchodem wehrmachtu a policejních jednotek uprchlo a bylo vyhnáno přibližně 120 000 Čechů do vnitrozemí.¹² Ze Slovenska a z Podkarpatské Rusi přicházely do Čech a na Moravu ještě další české rodiny.¹³ Způsobilo to velké problémy zejména v sociální oblasti, protože bylo těmto osobám potřeba zajistit zaměstnání, stravu, oblečení a ubytování. To vše měl na starosti Ústav pro péči o uprchlíky, zřízený při ministerstvu sociální péče.¹⁴ Zaregistroval více než 150 000 osob, které opustily obsazená území. Pro uprchlíky bylo velmi obtížné nalézt práci a ubytování. I přes pomoc úřadů žilo mnoho rodin opravdu ve velmi nuzných a stísněných podmínkách, jako obydlí jim například sloužila garáž.¹⁵

Jak jsem již dříve poznamenala, kvalita životních podmínek v protektorátu závisela především na tom, k jaké skupině obyvatel konkrétní lidé patřili. Češi po zřízení protektorátu obdrželi speciální občanství – tzv. protektorátní příslušnost. Ve srovnání s německými státními příslušníky, respektive říšskými občany, měli podřadné postavení, tvořili neplnoprávnou skupinu obyvatelstva.¹⁶ Ani proněmecky smýšlející

¹⁰ ŠUSTROVÁ 2009, 69.

¹¹ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

¹² GEBHART/KUKLÍK 2006—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny země Koruny české svazek XV. a 1938-1945. Praha 2006, 32.

¹³ GEBHART/KUKLÍK 2006, 127–128.

¹⁴ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

¹⁵ GEBHART/KUKLÍK 2006, 128–130.

¹⁶ MARŠÁLEK 2002, 156–157.

Češi nebyli Němcům rovni a dostávali také nižší přiděly potravin.¹⁷ Životní úroveň českých obyvatel protektorátu byla přesto v řadě ohledů mnohem lepší než na jiných nacisty obsazených územích, především v porovnání s Polskem. Samozřejmě s výjimkou osob, které nacisté považovali za nepřátele režimu, ty se stávaly oběťmi nacistických represí. Sem se řadili především lidé zapojení do protiněmecké činnosti, komunisté, anarchisté, zednáři, národně uvědomělá inteligence, legionáři nebo příbuzní emigrantů.¹⁸ K zatýkání a popravám nejvíce docházelo za stanného práva po nástupu Reinharda Heydricha do úřadu zastupujícího říšského protektora a poté po atentátu na něj.¹⁹ V důstojnějších podmínkách Češi žili částečně z toho důvodu, že proti nacistům nebojovali, ale především proto, že je Němci potřebovali pro válečnou výrobu.²⁰

Celkově se obyvatelům protektorátu po materiální stránce vedlo lépe než za předešlé války, nebyl sice hlad, ale ani ne dostatek. K podstatnému zhoršení došlo s blížícím se koncem války, kdy se zvyšoval nedostatek základních životních potřeb.²¹ To nejvíce pocítily rodiny, které byly odkázány pouze na lístkový systém, jelikož se přiděly postupně snižovaly. Bohatší rodiny si mohly přilepšit koupí potravin na černém trhu, kde se též dalo sehnat mnoho druhů zboží, které již jinde běžně dostupné nebylo. Ceny tam ale přímo neuvěřitelně vystoupaly úměrně vysokému riziku, jež bylo spojené s ilegálním převozem potravin. Na venkově neměli takový dostatek potravin, jak by se mohlo zdát, jelikož jich tam museli nepřiměřeně vysoké množství odevzdávat. Lidé tam schovávali, co mohli, ale stejně jako ve městech tam nacisté prováděli kontroly. Naštěstí o nich na vesnici většinou dozvěděli včas, a stihli jídlo i drůbež ukrýt. To, co jim zbylo, mohli ilegálně prodat, nebo obdarovat své známé. V případě potravin určených na přilepšenou příbuzným z města nesměla chybět vynalézavost, aby jim na nádraží nebyly odebrány.²²

Každodenní život protektorátních obyvatel v tomto těžkém období plném krutosti a násilí doprovázel neustálý strach především ze zatčení, poprav, bombardování a ke konci války i z blížící se fronty. Museli se mít neustále na pozoru, panovala nejistota, komu mohou věřit, jelikož hrozilo udávání i za malá provinění a ta nemusela být ani pravdivá. Zdraví lidí podlamovala kromě nedostatečné stravy a neustálého stresu také

¹⁷ MICHLOVÁ 2012, 17.

¹⁸ MARŠÁLEK 2002, 157.

¹⁹ MICHLOVÁ 2012, 17.

²⁰ MARŠÁLEK 2002, 157–158.

²¹ MARŠÁLEK 2002, 145–146.

²² MICHLOVÁ 2012, 80–89.

těžká práce.²³ To vše, pokud ne přímo na děti samotné, působilo na jejich rodiče a jejich prostřednictvím i nepřímo na ně. Ovlivnilo to atmosféru v celé rodině, kterou samozřejmě až na ty úplně nejmenší, děti vnímaly. Rodiče byli často znatelně nervóznější a neklidnější a děti na nich mohly vidět, že si dělají starosti. Též si mohly všimnout, jak unaveně vypadají a že se maminka s nemalými potížemi snaží vymyslet co uvařit za jídlo z omezených surovin, které mají.

V souvislosti se zhoršující se hospodářskou situací bylo nezbytné zapojit do práce pro říši také žáky a studenty.²⁴ V létě 1944 se během druhé vlny totálního nasazení ještě více vystupňovalo pracovní nasazení studentů ve válečném průmyslu.²⁵ Byli také posíláni do vojenských služeb, například k odstraňování trosk po náletech na říšská města nebo na hloubení příkopů. Znamenalo to pro ně dvanáctihodinové směny těžké práce ve špatných podmínkách, týkalo se to ale jen zpravidla starších studentů. Mladší děti pomáhaly zemědělcům se sklizní brambor a chmelu a ty úplně nejmladší alespoň sbíraly kosti, papír, gumu, železo, textilní odpad, bodláky, houby či pecky ovocných stromů,²⁶ kostí lipového květu a podobně. Tyto sběrné akce probíhaly pod vedením učitelů a mládež soutěžila, kdo říši nejvíce pomůže.²⁷ Život dětí ovlivnilo narušování výuky z důvodů tzv. uhelných prázdnin, kterých si v zimě čas od času užívaly, protože se uhlí z protektorátu vyváželo do Itálie.²⁸

Co měli nacisté v plánu s českým národem a jakou roli v něm měly sehrát děti? Na základě rasových a národnostních idejí byl vypracován plán germanizace českých zemí, označovaný jako „konečné řešení české otázky“, jenž počítal s přesídlením Čechů na Sibiř a Volyň.²⁹ Nacisté území protektorátu považovali za své a Čechy jen za „nežádoucí přistěhovalce“.³⁰ V budoucnu mělo být osídleno Němci a menší částí rasově vhodných Čechů schopných poněmčení, kteří měli být vybráni právě z řad dětí a mládeže. S tímto plánem se ale mělo postupovat pomalu, aby se zachoval klid a nebyla narušena pro Říši tak potřebná válečná výroba.³¹ Na jaře 1942 se započalo s „rasovou inventurou“ obyvatel protektorátu. Její první fáze se týkala právě dětí a probíhala pod záminkou lékařského vyšetření, jež bylo vydáváno za prevenci proti tuberkulóze.

²³ MARŠÁLEK 2002, 146–154.

²⁴ MICHLOVÁ 2012, 58.

²⁵ GEBHART/KUKLÍK 2006, 548.

²⁶ MICHLOVÁ 2012, 58–59.

²⁷ GEBHART/KUKLÍK 2006, 548.

²⁸ MICHLOVÁ 2012, 58.

²⁹ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

³⁰ MICHLOVÁ 2012, 14.

³¹ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

Dospělí měli podstoupit podobnou proceduru u příležitosti vydávání nových průkazů totožnosti. Do tabulek se pečlivě zaznamenávala barva pleti, vlasů a očí.³² Výsledek této rasové analýzy vypadal tak, že čtyřicet pět procent Čechů bylo označeno za vhodné k poněmčení, patnáct za rasově nevyhovující a zbytek měl být ještě blíže přezkoumán.³³

Společenskou atmosféru v protektorátu tvořil ideový boj o duši českých lidí, stála zde proti sobě Němce podporující propaganda a na druhé straně vlastenecká, protiněmecky orientovaná. Ta nacistická se zaměřovala kromě šíření nacionálněsocialistického světového názoru zejména na rozbití „českého dějinného mýtu“. Především šlo o to přesvědčit český národ, aby přijal nové uspořádání a stal se zcela loajální k německé říši. Měl k jejímu rozkvětu a vítězství přispívat prací a zapomenout na svou minulost, ze všeho nejvíce však na samostatnost.³⁴ Čím méně se úspěšní byli v případě dospělých, tím větší naději vkládali do dětí a mládeže, které měli nacisté v úmyslu v tomto duchu převychovat. Toho zamýšleli dosáhnout postupným vnitřním ovládnutím celého českého školského systému.³⁵

Němci si od samého počátku okupace uvědomovali nebezpečí, které by pro proces celkové germanizace představovalo nezávislé a nekontrolované české školství. Za svého možného úhlavního nepřítele, který by jim mohl jejich plány překazit, považovali českou inteligenci. Z toho důvodu, že ji utvářely zejména české vysoké a střední školy, zaměřili svou pozornost především na ně.³⁶ Vysoké školy byly uzavřeny a postupně došlo i ke zrušení několika desítek gymnázií a humanitně zaměřených středních škol. Během let 1939–1944 se snížil počet studentů na méně než polovinu předválečného stavu.³⁷ V období do roku 1943 docházelo ke snižování počtu českých středních škol zejména z důvodů politických a ideologických, poté převládaly důvody ekonomické, jelikož mělo dojít k využití jejich pracovní síly.³⁸ Univerzitní profesori začali působit na zbývajících středních školách a ty proto mohly nabídnout svým studentům lepší vzdělání.³⁹

Změnám neunikly ani obecné a měšťanské školy. Mnohé též čekalo zrušení a ve zbývajících se zvyšoval počet žáků v jednotlivých třídách. Splnit si osmiletou povinnou školní docházku bylo do té doby možné na obecné škole, k čemuž docházelo především

³² STEHLÍK 2004—Eduard STEHLÍK: Lidice. Příběh české vsi. Praha 2004, 57.

³³ MICHLOVÁ 2012, 15.

³⁴ MARŠÁLEK 2002, 148–149.

³⁵ GEBHART/KUKLÍK 2006, 537.

³⁶ GEBHART/KUKLÍK 2006, 536.

³⁷ MICHLOVÁ 2012, 55–59.

³⁸ GEBHART/KUKLÍK 2006, 546.

³⁹ MICHLOVÁ 2012, 55.

na venkově, kde to měly děti do měšťanské školy často daleko. Jako druhá možnost se nabízelo přejít po pěti letech strávených na obecné škole na tříletou školu měšťanskou.⁴⁰ Avšak nyní, od počátku školního roku 1941/1942, měla většina žáků možnost dosáhnout pouze základního vzdělání z toho důvodu, že i měšťanské školy byly prohlášeny za výběrové.⁴¹ To mělo postupně vést ke snižování vzdělanosti českého národa.⁴² Okupanti si české školství upravili podle německého vzoru, s čímž souviselo i zkrácení vyučovací hodiny na čtyřicet pět minut.⁴³ Změna se dotkla také způsobu klasifikace žáků, z původních pěti stupňů se přešlo na šest. Byla zavedena povinná výuka němčiny a došlo k výraznému navýšení počtu hodin její výuky.⁴⁴ Značně se omezil počet studentek, které měly možnost studovat na středních školách. Na gymnáziích se již dívky nemohly vzdělávat společně s chlapci, ale byla pro ně zřízena speciální, kde se výuka latiny nahradila rodinnou výchovou.⁴⁵ Měly se připravovat v první řadě na mateřství a péči o domácnost.⁴⁶ Od školního roku 1940/1941 nesměly české školy navštěvovat děti židovského původu.⁴⁷

Bylo nezbytné, aby se česká škola přizpůsobila nově vzniklým totalitním, společenským a politickým poměrům. Vše, co připomínalo demokracii jak v osnovách, tak i jen ve výzdobě tříd, se muselo postupně odstranit. V českých školách se před lety při výuce kladl důraz na pochopení pro českou a československou státnost a často zde zaznívaly pojmy jako samostatnost, vlastenectví a národní hrdost. Nyní zde ale panovala snaha u žáků podnítit lásku k vůdci a německému národu. Učitelé je měli vést k „protektorátnímu vlastenectví“, k myšlence, že rozkvět českého národa byl vždy úzce spjat s Velkoněmeckou říší a zářivou budoucnost má jen pod její ochranou.⁴⁸ Přibližně deset procent učebnic se úplně vyřadilo a asi dalších šedesát upravilo, zpočátku pouze začerněním ideologicky nevhodných pasáží. Výuka zeměpisu se vysloveně soustředila na území říše a jejích spojenců, dále ještě změny zásadně poznamenaly hodiny dějepisu a literatury. Například Palackého pojetí česko-německého vztahu bylo zakázáno a Češi se uváděli jako kmen, ne jako národ.⁴⁹ Ve školním roce 1941/1942 se dokonce dějepis na českých školách přestal vyučovat úplně, poté se měl věnovat pouze dějinám říše,

⁴⁰ GEBHART/KUKLÍK 2006, 541.

⁴¹ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

⁴² GEBHART/KUKLÍK 2006, 541.

⁴³ MICHLOVÁ 2012, 57.

⁴⁴ GEBHART/KUKLÍK 2006, 543–545.

⁴⁵ MICHLOVÁ 2012, 57.

⁴⁶ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

⁴⁷ MICHLOVÁ 2012, 61.

⁴⁸ GEBHART/KUKLÍK 2006, 538–544.

⁴⁹ MICHLOVÁ 2012, 57.

avšak později se opět učily i obecné dějiny. Obdobně problematická byla také výuka české literatury, jelikož se ze školních knihoven vyřazovala nevhodná díla a jejich seznam se postupně prodlužoval v souvislosti s vývojem mezinárodně politické a válečné situace.⁵⁰ Někteří učitelé se rozhodli místo výuky raději věnovat čtení Jiráskových *Starých pověstí českých* a klasiků devatenáctého století, například Boženy Němcové. Třídy s oblibou navštěvovaly místa spojená s českou minulostí, alespoň do té doby, než byly školní výlety zakázány.⁵¹

Velký důraz se kladl na hodiny tělesné výchovy a jejich počet vzrostl. Děti a mládež se během nich učily bruslit, plavat a poskytovat první pomoc.⁵² Mezi školní pomůcky byly zařazeny filmy, diapozitivy a gramofonové desky, které samozřejmě musely odpovídat nacistické ideologii. Také výzdoba učeben se proměnila, k portrétu státního prezidenta Emila Háchy v roce 1941 přibyl portrét Adolfa Hitlera. Celé české školství mělo za úkol vychovávat český národ pro říšskou myšlenku. Ve většině případů ale čeští učitelé a profesori sdíleli spolu se svými žáky a studenty nechuť ke vnučované nacistické ideologii a často také k německému jazyku. Mezi vyučujícími se našlo mnoho takových, kteří se nebáli ji dát najevo. Byli velice vynalézaví, co se týče způsobu, jak při výuce různými náznaky vyjádřit své osobní postoje a názory na současné události.⁵³

Heydrich věnoval české mládeži mimořádnou pozornost, podle jeho slov se jí dostalo privilegia, aby byla získána pro říšskou myšlenku a podílela se na novém vývoji českomoravského prostoru a novém pořádku v Evropě.⁵⁴ Byl toho názoru, že by ve výchovném procesu neměla mít hlavní slovo škola.⁵⁵ Kolem Františka Teunera, jednoho z duchovních otců pronacistického aktivismu mezi mládeží, se sdružovala skupina lidí, kteří se seznamovali se základní nacistickou literaturou: Hitlerovými a Rosenbergovými spisy, příručkami NSDAP a Hitlerjugend. Jeho kolaborantské názory našly velkou podporu u ministra školství a osvěty Emanuela Moravce, a tak v souladu s Heydrichovými plány a představami probíhaly přípravy na založení výchovné organizace.⁵⁶ 28. května 1942 formálně vzniklo Kuratorium pro výchovu mládeže

⁵⁰ GEBHART/KUKLÍK 2006, 544.

⁵¹ MICHLOVÁ 2012, 57–58.

⁵² MICHLOVÁ 2012, 56.

⁵³ GEBHART/KUKLÍK 2006, 548–545.

⁵⁴ GEBHART/KUKLÍK 2007—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny země Koruny české svazek XV. b 1938-1945. Praha 2007, 70–71.

⁵⁵ GEBHART/KUKLÍK 2006, 537.

⁵⁶ GEBHART/KUKLÍK 1996—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996, 228–230.

v Čechách a na Moravě, svou činnost ale zahájilo až téměř po roce od svého založení, v březnu 1943.⁵⁷

Organizace tohoto typu nebyla ničím neobvyklým, podobné existovaly dalších evropských zemích, ale jeho hlavní vzor samozřejmě představoval Hitlerjugend, který vykonával svou činnost již od roku 1926. Nacisté na výchovu mládeže kladli takový důraz, protože považovali za nezbytně nutné vychovat si své následovníky, vojáky nebo alespoň podporovatele režimu, kteří byli pro jeho budoucí trvání absolutně nutní.⁵⁸ Kuratorium však vypustilo veškeré branné prvky. Do jeho činnosti se měli povinně zapojit mladiství protektorátní příslušníci árijského původu ve věku od 10 do 18 let.⁵⁹ Starší mládeži ve věku 17 až 18 let byla věnována největší pozornost, plánovaly se pro ně speciální tábory, kde by probíhala povinná služba, spojená s výchovou k povolání. Část jich měla vzniknout na říšském území, ale mohli by se do nich dostat pouze ti, o kterých by se rozhodlo, že jsou vhodní k poněmčení. Aby tato mládež nezažala, v rámci odborného výcviku by došlo k jejich nasazení ve zbrojních závodech.⁶⁰

Přestože se vedení Kuratoria ujaly české kolaborující síly, rozhodující slovo v něm měli němečtí poradci z Hitlerjugend.⁶¹ Pečlivě vybraní vychovatelé museli projít školením ve speciálních táborech.⁶² Hlavní úkol této organizace spočíval ve vzdělávání a výchově, která měla probíhat v duchu nacionálního socialismu a kultu Adolfa Hitlera. Pořádaly se různé přednášky, besedy a sportovní akce.⁶³ V říjnu 1942 proběhl Hokejový den mládeže a v únoru 1944 Týden zimního sportu.⁶⁴ Všechny ostatní spolky a organizace, které se věnovaly sportu, tělovýchově, turistice, divadlu, kultuře, vlastivědě a podobně, Kuratoriu podléhaly.⁶⁵ Snahu o postupnou germanizaci české mládeže zřetelně dokládá interpretace výkladu českých a československých dějin ve vzdělávacích materiálech. Jako vzor byly předkládány české a německé osobnosti z minulosti i ze současnosti. Tak třeba českého aktivistického novináře Karla Lažnovského měly české děti poznat jako člověka, který pochopil nutnost spolupráce českého národa s říší a Heydrich byl vyobrazen jako voják a sportovec, jenž se věnoval

⁵⁷ ŠUSTROVÁ 2009, 70.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ GEBHART/KUKLÍK 2006, 71.

⁶⁰ GEBHART/KUKLÍK 1996, 229.

⁶¹ ŠUSTROVÁ 2009, 71.

⁶² GEBHART/KUKLÍK 1996; 228–231.

⁶³ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

⁶⁴ ŠUSTROVÁ 2009, 71.

⁶⁵ GEBHART/KUKLÍK 1996, 228–230.

zlepšení úrovně českého člověka.⁶⁶ Nacisté předpokládali, že by během několika let mohlo dojít k poněmčení alespoň nejmladší generace, kterou už tolik nepoznamenal duch předchozí éry.⁶⁷

Již před samotným založením Kuratoria si byl Teuner vědom, že se jeho úsilí nesetká s pozitivní a nadšenou odezvou Čechů. Podezíral většinu těch, kteří s ním projevíli snahu spolupracovat, protože se obával osob pracujících pro odboj, a proto požadoval ověření opravdovosti a hloubky jejich loajality. Kuratorium mělo v úmyslu splnit své výchovné poslání mezi českou mládeží za každou cenu a protektorátní aparát přispíval značnými finančními částkami. Mládež byla vysílána na prázdninové tábory a do různých ozdravoven. Pořádaly se sportovní a kulturní akce, které měly ukázat nadšení české mládeže pro nacistické Německo. Přes veškerou snahu jeho vedení se však nedostavily očekávané výsledky, a tak se tedy začalo užívat zstrašovacích metod. Protektorátní policie zjišťovala, proč se mládež akcí Kuratoria neúčastní. Za trest musela chodit na náhradní cvičení v neděli odpoledne, ale tím se dosáhlo pravého opaku, jelikož si tím mládež jen těžko naklonili. Od září 1943 byla Kuratoriem uspořádána série divadelních, filmových představení a koncertů, ale ani tyto akce zdánlivě nepolitického rázu nezabránily tomu, aby se mezi zúčastněnými nenápadně neprojevoval odpor. Přibývaly případy recesí, docházelo například k zesměšňování nařízeného árijského pozdravu. Posledním veřejným vystoupením Kuratoria se stal Týden mládeže v červenci 1944.⁶⁸

Snahy Kuratoria ve výsledku tedy nebyly úspěšné, česká společnost byla odtažitá a nechtěla do něj své děti do zapojit, což souviselo s celkovým postojem protektorátních občanů vůči nacistické propagandě.⁶⁹ Kuratorium pocíťovali jeho členové spíše jako trpěnou součást dobové každodennosti a využívali ho pouze k tomu, aby měli i nadále možnost účastnit se různých soutěží a jiných mimoškolních aktivit.⁷⁰ České děti a mládež se v rámci jeho akcí nepovedlo vytrhnout z jejich běžného sociálního prostředí.⁷¹ O myšlení a cítění české mládeže soupeřilo nejen s vlasteneckým cítěním jejich rodin, ale také českou školou. V rozhlasovém vysílání z Londýna i Moskvy se

⁶⁶ ŠUSTROVÁ 2009, 72.

⁶⁷ GEBHART/KUKLÍK 1996, 231.

⁶⁸ GEBHART/KUKLÍK 1996, 227–235.

⁶⁹ ŠUSTROVÁ 2009, 72.

⁷⁰ ŠUSTROVÁ 2012—Radka ŠUSTROVÁ: Pod ochranou protektorátu Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940-1945. Praha 2012, 229.

⁷¹ ŠUSTROVÁ 2009, 74.

obraceli i přímo na ni a vyzývali ji k odporu proti okupantům.⁷² Na stanici BBC promlouval dr. Jaroslav Stránský, který se hlásil ke svému poslání vysokoškolského učitele. Z jeho slov je cítit hluboká víra v českou mládež: „*O mládež, jejíž cit a rozum vzdělávala ještě naše svobodná rodinná škola v pravdě a počestnosti, není třeba se bát. Ti už rozumějí, ti už se neodrodí, s těmi nic nepořídí zrádce, který Němcům slíbil, že český národ do roka nikdo nepozná.*“⁷³ Obavy měl ale o mladší generace, které ještě nebyly duchovně vyzbrojené a jež by mohly podlehnout lákadlům Kuratoria, které pro ně představovaly jeho sportovní, kulturní, vlastivědné a další atraktivní činnosti. Učitelé a i dokonce rodiče by pak v některých případech dost možná už nic nezmohli, a dokonce by sami sebe vystavili nebezpečí, kdyby se snažili smýšlení takto ovlivněného dítěte změnit a jeho převzaté názory mu vyvrátit. Hrozilo by, že se o tom zmíní před nesprávným člověkem. Mladá generace nakonec celkově obstála, jelikož převážná většina germanizačnímu tlaku nepodlehla a nezastrašila ji ani perzekuce a teror. V tomto obtížném období rychleji dospívala a mnozí starší z řad mládeže posílili řady mládežnických odbojových organizací.⁷⁴

Většina českých dětí se s válkou bezprostředně střetla až na jejím konci, kdy se staly svědkem transportů vězňů z koncentračního tábora, bombardování měst nebo bojů při osvobozování. Předtím se spíše setkávaly především s každodenními problémy života v nacistické diktatuře a hospodářskými potížemi než s přímým ohrožením života.⁷⁵ Na druhou stranu zde ale máme i řadu tragických dětských osudů, většinou z doby heydrichiády, kdy nebyly brány pražádné ohledy na jejich nízký věk. V mnoha případech se i velmi malé děti musely vyrovnávat s nepředstavitelně těžkými podmínkami, s krutým zacházením, se ztrátou svých blízkých, dostaly se do přímého ohrožení a spousta z nich o svůj život nakonec přišla.

3.1. Mládež v rukou gestapa

V protektorátu nalezneme mnoho případů, kdy se mládež dostala na základě z různých „provinění“ do rukou gestapa, které s nimi nemělo žádné slitování. Při studentských demonstracích 28. října 1939 byl smrtelně zraněn student medicíny Jan Opletal. Po nepokojích doprovázející jeho pohřeb 17. listopadu následovalo uzavření

⁷² GEBHART/KUKLÍK 1996, 233–234.

⁷³ GEBHART/KUKLÍK 1996, 234.

⁷⁴ GEBHART/KUKLÍK 1996, 233–235.

⁷⁵ ŠUSTROVÁ 2009, 76–77.

vysokých škol, hromadné zatýkání a poprava devíti studentů.⁷⁶ Poté ale vyvstaly obavy, je nenahradily české střední školy.⁷⁷ Nacisté je patrně viděli jako ideální místo pro organizaci odboje, a co je překvapivé, nepodezírali tolik učitele, kteří mnohdy v odboji zapojeni opravdu byli, ale především studenty. Mnohé pak čekalo zatčení a nehrálo roli, jestli na ně podezření padlo právem nebo neprávem. Někteří z nich poté skončili v koncentračních táborech.⁷⁸

V jednom případě se do rukou gestapa dostal dopis podepsaný slovem „průmyslovák“, ve kterém byly odsuzovány vraždy Čechů. Vzápětí zatklo čtrnáct učitelů a čtyřicet osm studentů kladenské průmyslové školy, i když nic nenasvědčovalo tomu, že právě tyto osoby měly s oním dopisem cokoliv společného. Na reálném gymnáziu v Roudnici nad Labem zase údajně studenti plánovali vraždu vedoucího místní pobočky NSDAP. Následovalo zatčení několika osob včetně dívek a také přibližně čtyřiceti studentů Vyšší průmyslové školy v Roudnici, někteří z nich nakonec zemřeli v koncentračních táborech. Dále se do vězení dostal student, který z časopisu vytrhl portrét Hitlera.⁷⁹ Čtrnáctiletá dívka byla zastřelena v Mauthausenu jen z toho důvodu, že od libeňské prodejny firmy Baťa odvezla Kubišovo zakrvácené kolo a zmátla tím německé policisty.⁸⁰

3.2. Internační tábory

Po útoku na Heydricha následovalo období teroru. Nacisté vnímali dopadení atentátníků jako otázku své prestiže, a tak doslova okamžitě soustředili veškeré své síly k jejich vypátrání. Byly tištěny vyhlášky o zavedení výjimečného stavu, informoval o tom i rozhlas, ze kterého neustále dokola zaznívalo nezapomenutelné:⁸¹ „*Kdo osobám, které se podílely na spáchání atentátu, poskytne přístřeší nebo pomoc, anebo, ač je mu známa taková osoba nebo její pobyt, neučiní oznámení, bude zastřelen se svou rodinou.*“⁸² Mezi českým obyvatelstvem se šířil strach a panika.⁸³ Prohledávání domů a výslechy zadržených osob, které se i po zákazu vycházení nacházeli na ulici, však

⁷⁶ MICHLOVÁ 2012, 54–60.

⁷⁷ GEBHART/KUKLÍK 2006, 540.

⁷⁸ MICHLOVÁ 2012, 55–59.

⁷⁹ MICHLOVÁ 2012, 59–60.

⁸⁰ ČVANČARA 2013—Jaroslav ČVANČARA: Děti nepřátel říše. Praha 2013, 27.

⁸¹ GEBHART/KUKLÍK 2007 127–128.

⁸² Tamtéž.

⁸³ GEBHART/KUKLÍK 2007, 128.

nevedlo k žádné stopě.⁸⁴ Stanné soudy pracovaly na plné obrátky, jména popravených oznamovaly pouliční tlampače, rozhlas, noviny i plakáty vylepované v ulicích.⁸⁵ Po Heydrichově smrti následovala nová vlna dalších rozsudků smrti. Avšak i přes veškerou snahu nebyli nacisté o nic blíže k odhalení pachatelů. Nová vyhláška slibovala odměnu a amnestii osobám, které do určitého data poskytnou informace o atentátu. Teror neustával, nadále probíhaly popravy a domovní prohlídky. Šířily se dokonce zvěsti, že pokud do určitého dne nebudou dopadeni útočníci, zastřelí nacisté každého desátého Čecha.⁸⁶ Nakonec gestapo dovedla dobrovolná výpověď Karla Čurdy k osobám, které měly informace o úkrytech parašutistů.⁸⁷ Avšak i po jejich smrti dále probíhaly výslechy jejich příbuzných, spolupracovníků i těch, kteří jim poskytli úkryt. Stále se pátralo po dalších, kteří jim mohli jakkoliv pomoci.⁸⁸ 294 nejbližších spolupracovníků a příbuzných parašutistů bylo nakonec tajně zavražděno v Mauthausenu.⁸⁹ Co se ale stalo s jejich dětmi?

K tomu, aby dítě skončilo v internačním táboře a stalo se sirotkem, stačilo například jen to, že jeden z rodičů nechal ve svém hostinci přespát spolupracovníka parašutistů, poskytnul mu jídlo či jakoukoliv materiální pomoc. Nejmladší děti těch, které německá státní policie postupně zatýkala v souvislosti s pomocí parašutistům operačních skupin Anthropoid, Silver A, Out distance a Intransitive od srpna do listopadu 1942, nacisté posílali do kojeneckého oddělení v Krči a ty starší na zámeček Jenerálka. Pokud byli rodiče dítěte rozvedení, mohlo se jednomu z nich podařit uniknout smrti, když byl druhý zatčen kvůli spolupráci s odbojem. V ostatních případech je zpravidla zastřelili v Kobylisích nebo v Mauthausenu, či v bezvýhodné situaci spáchali ještě před tím, než je stačilo dopadnout gestapo, sebevraždu. Poté záleželo již pouze na německých úřadech, jestli se dětem poštěstilo zůstat v pěstounské péči příbuzných, ale to se povedlo zařídit pouze v několika případech. Jejich osud závisel i na rozhodnutí konkrétního policejního úředníka, jednou například rozhodl, že patnáctiletý chlapec internován nebude a spolu se svou matkou a šestnáctiletou sestrou jej popravili v Mauthausenu. Nejednalo se bohužel o jediný podobný případ.⁹⁰

⁸⁴ PLACHÝ 2006—Zdeněk PLACHÝ Protektorát proti Londýnu – 38 dní Heydrichiády. Nové Sedlo u Lokte 2006, 9.

⁸⁵ MASTNÝ 2003, 208–209.

⁸⁶ GEBHART/KUKLÍK 2007, 131–136.

⁸⁷ PLACHÝ 2006, 70–72.

⁸⁸ GEBHART/KUKLÍK 2007, 137–142.

⁸⁹ ČVANČARA 2013, 10.

⁹⁰ ČVANČARA 2013, 8–29.

V zámečku Jenerálka v šáreckém údolí u Nebušic německá státní policie internovala 46 dětí ve věku od 2 do 16 let, kam byly dány na náležité převychování. Na starosti je měla neobyčejně přísná německá vychovatelka a ta dohlížela na to, aby zde žily pod tvrdým, až vojenským režimem. Nesměly používat svá pravá jména ani příjmení, měly na ně zapomenout. O ty nejmenší se staraly starší děti, musely jim pomáhat s oblékáním, stravováním, mytím, chodit s nimi na vycházky a ukládat je ke spánku. Kromě toho se od nich dále požadovalo, aby pomáhaly v kuchyni, pracovaly na zahradě a podobně. Násilné odtržení dětí od rodičů bylo nanejvýš bolestné a především menší děti často plakaly, o jejich osudu se ale dozvěděly až po válce. Gestapo je zde a později ve Svatobořicích drželo v přísné tajnosti.⁹¹ Časem se přísné poměry celkem uvolnily, bylo jim dovoleno číst knihy, hrát na hudební nástroje a starší děti si směly uspořádat několik divadelních představení.⁹² Jejich přísná vychovatelka jim jednou dokonce povolila uspořádat maškarní ples, avšak měla velmi proměnlivou povahu a následující den opět žalovala různé maličkosti příslušníkům gestapa, kteří dětem vyhrožovali odvezením do Terezína a s chlapci si to vyřizovali fackami.⁹³ I zde na Jenerálce se ale našli odvážní lidé plni soucitu, kteří se snažili zdejší dětem nejrůznějším způsobem pomoci. Majitelka místního zájezdního hostince jim tajně posílala jídlo a také v kuchyni se jim jejich situaci pokoušeli ulehčit. Vrchní kuchař se dokonce postaral o to, aby se dopisy od dětí dostaly tajně k jejich příbuzným. Poté bylo díky shovívavosti českých některým dětem dokonce umožněno, aby při vycházkách své příbuzné alespoň na chvíli zahlédli.⁹⁴

Heinrich Himmler přišel kromě procesu germanizace rovněž s myšlenkou zalidnění třetí říše čistou árijskou rasou. Za tímto účelem založil v roce 1935 organizaci Lebensborn (Pramen života), jejímž původním účelem bylo podporovat rasově a geneticky vhodné rodiny, později se ale také zabývala převychovou rasově vhodných dětí vybraných mezi příslušníky podrobených národů.⁹⁵ I děti na Jenerálce měly být z tohoto důvodu „rasově přezkoumány“. V dopise Frankova tajemníka se můžeme dočíst, že za vhodné pro převzetí Lebensbornem se považovaly rasově hodnotné děti do šesti let, přičemž výjimku mohly tvořit děti maximálně do dvanáctého roku, které měly být jeho prostřednictvím umístěny do německých rodin nebo do dětského domova. Dále

⁹¹ ČVANČARA 2013, 16.

⁹² ČVANČARA 2013, 57–58.

⁹³ BUBENÍČKOVÁ 1969—Růžena BUBENÍČKOVÁ: Tábory utrpení a smrti. Praha 1969, 182.

⁹⁴ ČVANČARA 2013, 16.

⁹⁵ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

se z něj také dozvídáme, že z těchto internovaných dětí jich bylo vybráno a následně odvezeno celkem sedm, ale i o tom, jaké měli nacisté plány s těmi ostatními. V budoucnu je zamýšleli umístit mimo protektorát a pokusit se o jejich kolektivní převýchovu. Ty z nich, které již dovršily šestnácti let, by ale poslali do koncentračního tábora. To vše se mělo provést opatrně, aby to nevyvolalo reakce českých obyvatel, jelikož neklid by narušil válečnou výrobu. Od plánovaného přesunu zbylých dětí mimo protektorát se ale upustilo, jelikož si byli vědomi, že část příbuzných se dozvěděla o místě jejich pobytu a byla s dětmi v kontaktu. Přesun by tedy neproběhl bez povšimnutí a mohl by vzbudit nežádoucí pozornost. V dopise je z nastalé situace výslovně viněn český personál, který musel být zaměstnán kvůli nedostatku německého.⁹⁶

Nové nařízení Franka, prováděné pod názvem Aktion E – Emigratem ztělesňovalo zároveň hysterickou kampaň proti exilu a další formu odvety za atentát.⁹⁷ V rámci této „akce E“ došlo k zatýkání stovek lidí, kteří se provinili akorát tím, že byli rodinnými příslušníky nebo příbuznými osob, které odešly bojovat do zahraničí.⁹⁸ Od září 1942 byli po zatčení internováni v nově vybudovaném táboře ve Svatobořicích na Moravě. Sloužili tam jako rukojmí a také se jím tímto způsobem mělo zabránit v případné pomoci parašutistům.⁹⁹ 14. 4. 1944 sem nacisté do mužského tábora v tzv. Kinderheimu umístili i 46 dětí z Jenerálky a nikdo nevěděl, co s nimi zamýšlí. Zde internovaní se o ně i přes přísný zákaz starali, snažili se je alespoň v rámci možností vzdělávat a vžilo se tu pro ně označení „Svatobořické děti“. Kolem dokola byl tábor obehnaný plotem a dráty, nechyběly ani strážní věže, v noci jej osvětlovaly silné reflektory a celkově se příliš nelišil od koncentračního.¹⁰⁰ Děti spaly na palandách v nevytápěné místnosti, kde teplota klesala i pod bod mrazu.¹⁰¹ Neměly moc prostoru a možností zábavy, ale alespoň se tam nacházelo malé hřiště a houpačka.¹⁰²

Ve Svatobořicích se dětem snažili snad všichni vycházet vstříc, dělalo se pro ně více, než bylo nezbytně nutné, dostávaly šatstvo a bezesporu lepší jídlo. Zatímco chlapi tento přesun vnímali jednoznačně pozitivně, dívky zpravidla vřele vzpomínaly na Jenerálku. Tam měly večer více soukromí, protože byly rozděleny do více pokojů, a menší skupina dívek podobného věku měla možnost vést důvěrné rozhovory, zatímco

⁹⁶ ČVANČARA 2013, 16–27..

⁹⁷ GEBHART/KUKLÍK 2007, 141.

⁹⁸ ČVANČARA 2013, 66–107.

⁹⁹ GEBHART/KUKLÍK 2007, 141.

¹⁰⁰ ČVANČARA 2013, 66–107.

¹⁰¹ MICHLOVÁ 2012, 60.

¹⁰² ČVANČARA 2013, 66–107.

ve Svatibořicích vedle sebe spalo 29 děvčat. Též krásné vzpomínky na tamější maškarní ples se v jejich očích zde nedokázalo nic vyrovnat.¹⁰³ Děti od čtrnácti let musely v pobočce Zbrojovky Bojkovice vyrábět vojenské součástky, například ruční granáty.¹⁰⁴ Velitel tábora dovolil starším chlapcům se zúčastnit polních prací v Milovicích, a tak konečně měli možnost strávit nějaký čas mimo prostor tábora. Dívčám se jednou dokonce podařilo v doprovodu četníka tajně dostat do blízkého Kyjova a některé z nich se nechaly v místním fotoateliéru na památku vyfotit.¹⁰⁵

Po ročním pobytu dětí ve Svatibořicích došlo k jejich převozu do Kyjova, tam ale zůstaly jen několik dní. V Brně ve vlaku zažily nálet, když byly na cestě do pracovní-výchovného tábora v Plané nad Lužnicí. Tam děti alespoň směly chodit na vycházky a místní lidé jim tajně nosili jídlo a oblečení. Měli ale obavy, aby je Němci s blížícím se koncem války na poslední chvíli nepovraždili, z toho důvodu jim poskytli úkryt v nedalekém Turovci. Když válka skončila, děti odtamtud odjely vlakem na Wilsonovo nádraží v Praze. Až tam se před ně dostaly úmrtní listy rodičů a ony se dozvěděly o jejich osudu. Ty nejmenší z nich je již na fotografiích ani nepoznaly. Většiny se ujali jejich příbuzní. To, co tyto děti prožily, je silně poznamenalo. Po válce se pravidelně scházely a nadále zůstaly v kontaktu.¹⁰⁶

3.3. Lidické děti

Během pátrání po pachatelích atentátu na Heydricha se na základě neodůvodněného podezření dostala do popředí zájmu gestapa a jeho zvláštní vyšetřovací komise obec Lidice na Kladensku.¹⁰⁷ Způsobil to dopis adresovaný dělnici, který neoprávněně otevřel továrník, jemuž přišel jeho obsah nanejvýš podezřelý, a proto jej ohlásil. Ta, pro níž byl dopis určen, naneštěstí po svém zatčení vypověděla, že ji autor dopisu požádal, aby v Lidicích vyřídila pozdrav od Josefa Horáka, který byl spolu s Josefem Stříbrným ze stejné obce od roku 1939 nezvěstný. Předpokládalo se, že oba vstoupili do služeb československé armády v zahraničí.¹⁰⁸ Gestapo z toho vyvodilo, že tato obec a především tyto rodiny by mohly mít něco společného s atentátníky.¹⁰⁹ Nakonec ale vyšlo najevo, že autor dopisu chtěl pouze zapůsobit na dívku, z toho

¹⁰³ BUBENÍČKOVÁ 1969, 182.

¹⁰⁴ MICHLOVÁ 2012, 60.

¹⁰⁵ ČVANČARA 2013, 66–107.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ GEBHART/KUKLÍK 2007, 132–133.

¹⁰⁸ STEHLÍK 2007—Eduard STEHLÍK: Lidická vzpomínání. Praha 2007, 38.

¹⁰⁹ GEBHART/KUKLÍK 2007, 132–133.

důvodu u ní vyvolal dojem o své činnosti v odboji a nakonec se pod touto záminkou rozhodl vztah ukončit. Jednalo se tedy o falešnou stopu, a nebyla zde žádná spojitost s atentátem.¹¹⁰

V den Heydrichova pohřbu, 9. června 1942, v Berlíně přijal Hitler státního tajemníka K. H. Franka.¹¹¹ Vyjádřil velkou nespokojenost s dosavadními neúspěchy v pátrání po atentátnících, a tak aby Frank vůdce potěšil, předložil mu tuto stopu, která vedla k Lidicím. Ani jednomu z nich v nejmenším nezáleželo na vině nebo nevině zdejších obyvatel, zamýšleli se pouze pomstít za Heydrichovu smrt.¹¹² Ještě téhož večera Frank zatelefonoval do Prahy veliteli bezpečnostní policie a bezpečnostní služby, aby mu sdělil rozhodnutí ohledně vyhlazení obce Lidice.¹¹³ To znělo: „1. všechny dospělé muže zastřelit, 2. všechny ženy převést do koncentračního tábora, 3. děti shromáždit, a pokud jsou schopné poněmčení, dát je SS rodinám do říše; zbytek bude určen k jiné výchově, 4. obec vypálit a srovnat se zemí.“¹¹⁴

Ještě ten večer se okolo Lidic začali shromažďovat příslušníci gestapa a pořádkové policie. V deset hodin obec hermeticky obklíčili, dovnitř byl vpuštěn každý, ale ven se nedostal nikdo.¹¹⁵ Celá akce začala po půlnoci, chodili od domu k domu, budili lidické obyvatele, přikázali jim, aby se rychle oblékli, vzali si s sebou všechny cenné věci a připravili se k odchodu.¹¹⁶ Na návsi u kostela oddělili ženy a děti od mužů a poté tuto skupinu odvedli do tamější školy. 173 zadržených mužů následujícího dne, 10. června, na zahradě Horákova statku zastřelili.¹¹⁷ Mrtvé nechávali ležet a ti, kteří přišli na řadu po nich, si museli stoupnout před ně. Nepřivedli je spoutané a ani neměli zavázané oči, nikdo jim nepřečetl žádný rozsudek a byli popraveni bez jakéhokoliv vysvětlení. Popravy probíhaly dlouhé hodiny.¹¹⁸ Nejmladšímu z popravených bylo necelých patnáct let, patřil do skupiny dětí, ale jeho otec jej zavolal při rozdělování k sobě, aby měla jeho manželka méně starostí, jelikož měli početnou rodinu.¹¹⁹ Dva patnáctileté kluky odvezli s ostatními dětmi, ale později je poslali zpět a 16. června popravili spolu s lidickými dělníky, kteří byli na noční směně, protože ti chlapci o

¹¹⁰ STEHLÍK 2004, 70.

¹¹¹ MACKOVÁ 2003, 11

¹¹² GEBHART/KUKLÍK 2007, 132–133.

¹¹³ MACKOVÁ 2003—Jolana MACKOVÁ: Osudy lidických dětí. Nymburk 2003, 11.

¹¹⁴ GEBHART/KUKLÍK 2007, 132–133.

¹¹⁵ MACKOVÁ 2003, 12.

¹¹⁶ STEHLÍK 2004, 71.

¹¹⁷ MACKOVÁ 2003, 12.

¹¹⁸ STEHLÍK 2004, 72–73.

¹¹⁹ STEHLÍK 2007, 49.

několik desítek dní překročili hranici patnácti let.¹²⁰ Dodatečně tedy stihl stejný osud i ty, kteří v tu dobu nebyli v Lidicích přítomni a i celou rodinu Horákových a Stříbrných, přestože výpověď parašutisty Karla Čurdy již potvrzovala, že tato obec, ani tyto rodiny s atentátem nijak spojeny nebyly. O osudu Lidic se obyvatelé protektorátu dozvěděli z úřední zprávy ještě téhož dne a považovali jej za šokující, zejména odsuzovali postup vůči ženám a dětem.¹²¹

Co musely prožívat lidické děti? Nikdo z nich absolutně nechápal, co se děje, z jakého důvodu a co je čeká. Asi v pět ráno nacisté ženy spolu s dětmi vyhnali ze školy, donutili je odevzdat cenné věci a nastoupit do krytých nákladních aut. Vyděšené ženy utěšovaly plačící děti. Tuto bezbrannou skupinu doprovázeli nacističtí četníci a měli při tom odjištěné pistole. Těchto 300 osob poté strávilo tři dny a dvě noci na holé podlaze s trochou slámy v tělocvičně Kladenského reálného gymnázia. Nejmladšímu dítěti bylo pouze 16 dní. Matky s jejich dětmi si podle abecedy postupně volali do jedné třídy, kde se jich vyptávali na rodinné a sociální poměry, prodělané nemoci a na předky německého původu. To všechno a dále také barva vlasů, očí a rozměry lebky, si podrobně zaznamenávali do dotazníků, které se po válce našly. Dva vyšší funkcionáři SS provedli „rasový výběr“ a nakonec určili tři děti jako vhodné k poněmčení na říšském území.¹²²

Po třech dnech do tělocvičny vešlo několik důstojníků gestapa. Pro zjednaní klidu jeden z nich vystřelil z pistole do stropu a oznámil, že ženy pojedou vlakem na nějaký čas do tábora a děti za nimi přijedou autobusem. Odůvodnil to tím, že pro ně tak bude cesta pohodlnější. Nato se musely matky se svými dětmi, jejichž jména byla čtena postupně podle abecedy, rychle rozloučit. Nastaly ty nejhorší chvíle. Ozýval se křik a pláč, děti nechtěly být odloučeny od svých matek a ani ony se jich nechtěly dobrovolně vzdát, avšak nakonec musely, jelikož příslušníci gestapa neváhali použít násilí ani vůči dětem. Stříleli do stropu a prohlásili, že zastřelí každého, kdo bude klást odpor. Jedno dítě po druhém bylo tedy odvedeno do jedné místnosti v prvním patře.¹²³ Každé dostalo na krk cedulku se jménem a s evidenčním číslem.¹²⁴ Aby se situace trochu zklidnila, oznámilo se, že s dětmi mladšími jednoho roku pojedou jejich matky, ale to byla lež a i

¹²⁰ MACKOVÁ 2003, 12.

¹²¹ GEBHART/KUKLÍK 2007, 133–135.

¹²² MACKOVÁ 2003, 15.

¹²³ MACKOVÁ 2003, 15–17.

¹²⁴ STEHLÍK 2004, 77.

je čekalo brzké rozdělení. Nejprve odjely ženy a poté děti, přičemž ty tři vybrané k poněmčení odvezlo auto německého červeného kříže.¹²⁵

88 dětí z Kladna převezly dva autobusy do Lovosic a odtamtud pokračovaly vlakem do Lodže. Musely přetrpět velmi dlouhou cestu, při které dostávaly jen málo jídla. V Lodži byly umístěny do bývalé textilní továrny, která nyní sloužila jako sběrný tábor.¹²⁶ Dorazily sem v opravdu velmi zuboženém stavu, mnohé z nich nedostatečně oblečené a některé dokonce jen v cárech látky. Podle svědectví jejich polské ošetřovatelky byl pohled na ně tak hrozný, že se dokonce i jeden přítomný příslušník SS otrásl hrůzou a toto barbarské jednání sám odsuzoval. Trpěly tak velkým hladem, že některé z nich dokonce jedly papír používaný k balení margarínu, který našly na táborovém smetišti.¹²⁷

V Lodži obývaly dvě haly, kde musely spát na holém betonu, přikrýt se mohly pouze kabáty, pokud je měly z domova. I nadále dostávaly velmi málo jídla. Několik malých batolat, o která se musela postarat starší děvčata, stále plakalo hlady.¹²⁸ Nejmladšímu z nich pouhých 13 měsíců.¹²⁹ Panovaly tam příšerné hygienické podmínky a mnohé z dětí onemocněly.¹³⁰ Zdejší vězni se jim snažili pomoci, starali se o ně a dokonce pro ně uspořádali sbírku potravin. Přesto, že mnoho z nich bylo ve špatném stavu, některé velmi slabé nebo nemocné, nesměla se jim poskytnout péče v táborové nemocnici, obvykle přístupné dětem všech národností.¹³¹ Velitelství tábora totiž výslovně nařídilo, že jim nesmí být poskytnuta žádná lékařská péče. Po několika dnech zde úředníci místního Rasového a osídlovacího úřadu vybrali ještě dalších sedm lidických dětí, které označili za vhodné poněmčení. Jednalo se o šest děvčat a jednoho chlapce, jehož se jeho sestrami podařilo zachránit jen díky tomu, že si ho doslova vybrečely.¹³²

Ostatním dětem bylo na přelomu června a července 1942 umožněno napsat svým příbuzným v protektorátu. Několik těchto dojemných dopisů se nám dochovalo. Obsahující přímé svědectví o příšerných podmínkách a zoufalé situaci, ve které se nacházely. Svě příbuzné srdečně pozdravují, ale především v nich zaznívá naléhavá prosba o zaslání nějakého jídla. Slovo chleba bývá zdůrazněno podtržením, z čehož je

¹²⁵ MACKOVÁ 2003, 17–40.

¹²⁶ MACKOVÁ 2003 18–23.

¹²⁷ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015—Jarmila DOLEŽALOVÁ ml. / Štěpán DOLEŽAL: Osud jménem Ležáky. Včelákov 2017, 93.

¹²⁸ STEHLÍK 2007, 76–77.

¹²⁹ MACKOVÁ 2003, 23.

¹³⁰ STEHLÍK 2004, 98.

¹³¹ MACKOVÁ 2003, 24.

¹³² STEHLÍK 2004, 98.

přímo cítit, jak moc velký nedostatek jídla musely mít. Dále také často prosí o oblečení a jiné běžné věci, jako třeba šicí potřeby, dopisní papír, známky a příbory, jelikož nemají vůbec nic kromě toho, v čem přijely, a to se již rozpadá. Také se samozřejmě ptají po svých rodičích, které již týdny neviděly.¹³³ Příbuzní a další i neznámí lidé na jejich prosby okamžitě zareagovali a na uvedenou adresu zaslali peníze i balíčky s potravinami a oblečením, ale to vše se vrátilo jako nedoručitelné zpět.¹³⁴

Osud těchto 81 lidických dětí zpečetil Hlavní bezpečnostní úřad v Berlíně, který rozhodl o jejich předání úřadovně gestapa v Lodži, což se rovnalo rozsudku smrti, jelikož za náplň jejich práce se dala jen těžko považovat převýchova a poněmčování dětí. Hlášení o jejich odchodu z tábora 3. července 1942 je poslední písemným záznamem a zároveň přímým důkazem o jejich osudu. Z různých svědectví vyplývá, že byly s největší pravděpodobností odvezeny do vyhlazovacího tábora v Chelmnu a tam usmrceny výfukovým plynem v nákladním autě.¹³⁵

Nejdelší dobu strávily v reálném gymnáziu v Kladně čtyři lidické ženy ve vysokém stupni těhotenství. Nejprve je převezli na kladenské gestapo a poté do tamější nemocnice.¹³⁶ Nakonec se dostaly do pražského ústavu v Dykově ulici na Vinohradech, tajného oddělení gestapa pro vězněné české těhotné ženy.¹³⁷ Podle výpovědí přeživších žen tam německá ošetřovatelka zanedbávala své povinnosti. Bývala mnohdy nepřítomná, a to dokonce i v době porodu, nebo když měly děti dostat najíst. Matky těžce snášely pláč svých dětí, kterým se nedostávalo potřebné péče.¹³⁸ Narozené děti se zapisovaly do matriky pod německými jmény a krátce po porodu došlo k jejich odebrání.¹³⁹ Podle obvyklého scénáře byly matky odvedeny ven z budovy pod klamnou záminkou, že pojedou k výslechu a poté se vrátí.¹⁴⁰ Následně příslušníci gestapa tyto ženy naložili do auta a převezli do pankrácké věznice, odkud je později poslali do koncentračního tábora v Ravensbrücku za ostatními lidickými ženami.¹⁴¹ Jejich miminka poté předali do nalezince na Karlově, kde všechna kromě jedné holčičky, kterou se povedlo po válce nalézt, údajně zemřela. Z koncentračního tábora byly do Dykovy ulice poslány ještě další dvě ženy, u nichž se až dodatečně zjistilo, že jsou

¹³³ MACKOVÁ 2003, 28–37.

¹³⁴ STEHLÍK 2007, 80.

¹³⁵ MACKOVÁ 2003 28–41.

¹³⁶ STEHLÍK 2004, 102.

¹³⁷ MACKOVÁ 2003 19–22.

¹³⁸ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 82–85.

¹³⁹ MACKOVÁ 2003 19–22.

¹⁴⁰ STEHLÍK 2007, 73–74.

¹⁴¹ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 83.

těhotné. Syna jedné z nich se po válce podařilo nalézt, ale dcerka druhé ženy podle německé dokumentace nepřežila.¹⁴² Celkem čtyři z těchto dětí zřejmě zemřely z důvodu předčasného zavedení umělé výživy.¹⁴³ Jedna lidická žena rodila přímo v koncentračním táboře a její chlapeček byl okamžitě po porodu usmrcen.¹⁴⁴ Dvě přeživší děti, které se narodily po lidické tragédii, si vzaly do své péče na vychování různé rodiny poté, co po bombardování v únoru 1945, došlo k částečnému rušení německého útulku v Krči. Jedna z nich, holčička, byla v roce 1946 vrácená své matce. Ve druhém případě se matka se svým synem shledala až o mnoho let později, kdy se krevní zkouškou prokázalo, že se jedná o její dítě.¹⁴⁵

Sedm dětí, kterým v době vyhlazení Lidic nebyl ještě jeden rok, pobývalo nejprve v nalezinci na Karlově a poté v budově techniky v Resslově ulici. Nakonec byly přesunuty do německého dětského domova v Krči, kde jedno z nich zemřelo, ale zbylým šesti se podařilo dožít konce války.¹⁴⁶ Na jednom z nich dělali Němci v pražských nemocnicích různé operace na noze a zádech, po kterých mu zůstaly trvalé následky. Čtyřem z těchto dětí se podařilo shledat se se svými matkami, ale vzhledem k jejich nízkému věku si je samozřejmě nemohly pamatovat, a tak nechápaly, proč je cizí ženy k sobě tiskou a pláčou. Neměly matku v období, kdy je nejvíce zapotřeb a v útulku o ně bylo sice po materiální stránce celkem dobře postaráno, ale citově byly velmi zanedbané, a do svých tří let prakticky nemluvily.¹⁴⁷

Děti vybrané nacisty k poněmčení v Kladně nejprve pobývaly v budově Vysokého učení technického na Karlově náměstí v Praze, poté dvě z nich odjely do dětského domova Puschkau u Poznaně. Třetí z nich, holčičku, z dosud neobjasněných důvodů označili za neschopnou poněmčení a nechali ji odvézt do tábora v Lodži s dětmi z Ležáků.¹⁴⁸ Sedm dětí, které určili k poněmčení až v Lodži, nejprve pobývalo přibližně dva měsíce v táboře zdejšího Hlavního rasového a osidlovacího úřadu. Byly umyty, zbaveny vši, dostaly oblečení a najíst. Později se dostaly do stejného dětského domova, kde již pobývaly dvě dříve k poněmčení vybrané lidické děti a spousta dalších většinou polské národnosti. Domov spravovala organizace Lebensborn a děti zde byly

¹⁴² STEHLÍK 2004, 102.

¹⁴³ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 86.

¹⁴⁴ STEHLÍK 2004, 102.

¹⁴⁵ MACKOVÁ 2003, 47–48.

¹⁴⁶ STEHLÍK 2004, 103.

¹⁴⁷ MACKOVÁ 2003, 49–56.

¹⁴⁸ MACKOVÁ 2003, 18–40.

vychovávány v čistě německém prostředí a duchu.¹⁴⁹ Věnovaly se především pracím na zahradě a společně navštěvovaly německou školu. Musely používat pouze němčinu, a pokud někdo promluvil česky, nebo se nějak jinak provinil, následoval přísný trest. Formou takového trestu mohlo být, že provinilci museli stát do půlnoci bosí na studené chodbě.¹⁵⁰

Německé manželské páry si do domova chodily vybírat děti, které si poté osvojily.¹⁵¹ Předání probíhalo pod často již poněmčenými jmény, které nová rodina měla možnost změnit, a ani jejich pravé rodiště jim v dokumentech nezůstalo. Přestože umístění do rodin znamenalo úplnou ztrátu identity, rozhodně se v nich žilo lépe než ve výchovném zařízení.¹⁵² Postupně se do nových domovů dostala všechna lidická děvčata, ale dva lidičtí chlapci byli posláni do tábora v Oberweisu v rakouských Alpách, který vedl esesman. Jejich výchova se tam řídila podle zásad organizace Hitlerjugend, museli denně chodit na cvičení a vykonávat různé práce. Velmi krutě je tam trestali za sebemenší prohřešky, bili je nebo dokonce zavírali do temné podzemní kobky. Jednoho z nich poté umístili do rodiny, která žila v Drážďanech, kde prožil nálet.¹⁵³ Druhého označili za těžko převychovatelného a poslali ho do trestného tábora v Maria-Schnoll. Po cestě tam rovněž zažil bombardování a v maďarském domově, kam se mu po všech útrapách podařilo dorazit, se vedoucí místo výchovy věnovali spíše nelidským trestům, které pocítil i na vlastní kůži. Podle jeho vzpomínek musel s ostatními dokonce sledovat popravu dvanáctiletého chlapce, kterému jeden příslušník SS usekl sekyrou hlavu. Nakonec byl zařazen do Hitlerjugend, což považoval za nejhorší období. Po válce se jej nakonec stejně jako ostatní podařilo nalézt a vrátit do vlasti.¹⁵⁴

Děti se v německých rodinách neměly špatně, jelikož se jich ujali většinou starší bezdětní manželé, kteří byli šťastní, že mají dítě. V německé škole však musely často snášet posměšky spolužáků. Ty mladší postupně úplně zapomněly svou rodnou řeč a po návratu do vlasti se ocitly v pro ně již zcela cizím prostředí. Jejich pravé matky nebo příbuzní, se kterými se jim po válce nakonec podařilo shledat, byly pro ně již úplně cizí lidé. Ty starší po celou dobu netušily, co se stalo s jejich rodiči a rodnou obcí, což pro

¹⁴⁹ STEHLÍK 2004, 101.

¹⁵⁰ MACKOVÁ 2003, 60–68.

¹⁵¹ STEHLÍK 2004, 101.

¹⁵² DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 108.

¹⁵³ STEHLÍK 2004, 101.

¹⁵⁴ MACKOVÁ 2003, 59–78.

ně poté bylo dalším šokem. Kromě rodičů Přišly také často i o své prarodiče, sourozence a další příbuzné, kteří v obci též žili.¹⁵⁵

Z celkového počtu 105 dětí jich přežilo pouze 17. Zůstat naživu se podařilo také celkem 143 lidickým ženám, které se až po svém návratu z koncentračního tábora dozvěděly otřesnou pravdu o popravě svých mužů a zničení obce. V té době ještě pevně věřily, že se jim podaří nalézt alespoň jejich děti. Jedna z nich se již po svém příjezdu šťastně shledala svou dcerkou, kterou příbuzní žijící v Německu získali do své péče, a dále se podařilo vypátrat ty, kterým v době lidické tragédie nebyl ještě ani rok. Probíhalo rozsáhlé pátrání po ostatních, na kterém se kromě orgánů ministerstva vnitra podílely i mnohé lidické ženy a německá organizace Opfer des Faschismus (Oběti fašismu).¹⁵⁶ Nakonec se dlouho očekávaného shledání se svými dětmi dočkalo pouze 11 lidických matek. Většina těch, kteří lidickou tragédii přežili, se usadila v nově vybudovaných Lidicích.¹⁵⁷

3.4. Děti z Ležáků

S dopadením a smrtí parašutistů se nacisté nespokojili, pátrání tudíž neustávalo. Gestapo odhalilo úkryty telegrafisty skupiny Potůčka v lomu Hluboká a v mlýně v Ležákách. Nato zatklo majitele lomu, strojmistra a ležáckého mlynáře Jindřicha Švandu spolu s manželkou. Pardubická venkovní služebna gestapa projevila podobnou horlivost jako předtím kladenská v souvislosti s Lidicemi a její šéf pro Ležáky žádal stejný osud. Po poradě s Frankem a šéfem pražské řídicí úřadovny gestapa získal souhlas k akci, Ležáky však neměly být na rozdíl od Lidic vyhlazeny a srovnány se zemí, ale pouze vypáleny.¹⁵⁸

Odvětná akce proti obyvatelům Ležáků proběhla 24. června 1942 za účasti členů gestapa, německé pořádkové policie a později nasazeného protektorátního četnictva. Odpoledne vehnali do bývalého lomu všechny osoby, které byly v tu dobu v Ležákách, nepřítomné obyvatele k ostatním shromážděným postupně dopravovali a osoby bez tamního trvalého pobytu propouštěli. Ležácké děti nechalo gestapo vyzvednout ze škol. Z obecné školy ve Včelákově byly přímo z vyučování odvezeni čtyři ležáčtí chlapci. Mnozí obyvatelé neměli ponětí o odbojové činnosti a ukrývání parašutistů s vysílačkou ve mlýně, a proto neznali důvod, proč jsou drženi pod namířenými hlavními, na slunci,

¹⁵⁵ MACKOVÁ 2003, 59–78.

¹⁵⁶ STEHLÍK 2004, 115–118.

¹⁵⁷ MACKOVÁ 2003 59–99.

¹⁵⁸ GEBHART/KUKLÍK 2007, 137–139.

bez jídla a pití.¹⁵⁹ Všech se pochopitelně zmocnil strach, z lomu se podle očitého svědka ozýval pláč dětí i dospělých osob.¹⁶⁰

Nakonec nacisté donutili děti a poté ženy nastoupit do jednoho autokaru a muže do druhého.¹⁶¹ Ozbrojený doprovod je střežil po celou cestu do pardubického sídla německé policie, která se nacházela v bývalé Larischově vile, nazývané Zámeček.¹⁶² Tam byli vehnáni do sklepa. Podle vzpomínek tamějších obyvatel, kteří jejich příjezd sledovali z oken, měly děti u sebe stále školní brašny, plakaly a jejich matky nařikaly.¹⁶³ Muži si ve sklepě museli stoupnout metr od sebe čelem ke zdi, ale ženám a dětem bylo dovoleno se zde volně pohybovat.¹⁶⁴ Nacházela se zde akorát improvizovaná lavička z holého prkna podepřeného cihlami.¹⁶⁵ K večeru dorazil ještě jeden transport, v němž se nacházela žákyně skutečské měšťanské školy, která byla též odvedena z vyučování, dále roční chlapec nalezený při rabování v jednom z domů a dospělí většinou vyzvednutí z jejich pracovišť. Nacisté tam přivezli celkem 46 ležáckých obyvatel, z nichž nejmladšímu byl rok.¹⁶⁶ Křik a dupot okovaných bot, který pronikal ze shora, vězněným na klidu nepřidal.¹⁶⁷

Ženám s dětmi po šesté hodině večer přikázali jít do kanceláře v prvním patře, kde každé dítě dostalo cedulku na krk se jménem a datem narození.¹⁶⁸ Dívky nacisté považovali za děti do patnácti let a chlapce do čtrnácti. Jedna matka po druhé byla nucena doprovázet své děti na nádvoří do připraveného vozu a nezbývalo nic jiného, než se rychle rozloučit. Vše probíhalo za přítomnosti ozbrojeného doprovodu. Pouze jedna z žen, která neměla trvalý pobyt v Ležácích, byla určena, aby 13 lidických dětí doprovázela na další cestě.¹⁶⁹ Podle výpovědi řidiče i přes zákaz zastavili v Bohdanči u Pardubic, kde německý policista dovolil, aby se děti najedly a dostaly bonbony.¹⁷⁰ Řezník jim prý bez lístků dal pro každé z nich salám a chleba.¹⁷¹ Zbylých 18 žen a poté 15 mužů nacisté popravili a následující den čekal stejný osud ještě mladého ležáckého kameníka. Smrti se podařilo utéct pouze učni ležáckého mlýna a ještě čtyřem mladým

¹⁵⁹ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 67–69.

¹⁶⁰ KYNCL 2008—Vojtěch KYNCL: Ležáky. Pelhřimov 2008, 185.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 67–68

¹⁶³ KYNCL 2008, 190.

¹⁶⁴ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 68.

¹⁶⁵ KYNCL 2008, 190.

¹⁶⁶ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 68.

¹⁶⁷ KYNCL 2008, 190.

¹⁶⁸ KYNCL 2008, 191.

¹⁶⁹ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015 68–77.

¹⁷⁰ KYNCL 2008, 191.

¹⁷¹ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 75.

chlapcům, kteří zrovna v Ležácích nepobývali. Gestapo vyslýchalo pouze rodiny mlynáře Švandy a Šťulíka, které věděly o pobytu radisty Potůčka, ten byl nakonec nalezen a zastřelen. Po výsleších je čekala rovněž poprava anebo převoz do koncentračního tábora.¹⁷²

Když vůz s dětmi přibližně ve 3 hodiny ráno dorazil do Dykovy ulice v Praze, bylo již devět z dětí úplnými sirotky. Strávily tam necelé dva týdny, obývaly jednu místnost, kde musely větší děti kvůli nedostatku matrací spát na zemi. Více o dalších podmínkách jejich zdejšího pobytu neznáme. Ze vzpomínek ženy, která byla určena jako jejich doprovod, se dovídáme, že holčička, která do Pardubic přijela dodatečně, vyprávěla, že Ležáky hoří. Není nám ale již známo, jak na to ostatní děti reagovaly. Dvě z ležáckých dětí tu vybrali za vhodné k poněmčení. Spolu se dvěma lidickými dětmi odtud odjely do dětského domova v Puschkau.¹⁷³ Tomu, jak to v něme chodilo, jsem se věnovala již v souvislosti s lidickými dětmi. Zbylé ležácké děti čekal stejně jako předtím ty lidické pobyt v lodžském táboře. Dorazily tam v podobně špatném stavu a rovněž jim byla odepřena, v mnoha případech tolik potřebná, zdravotní péče v táborové nemocnici. Necelé tři týdny také spaly na stejných místech na podlaze jako jejich předchůdci. Rovněž se největší pravděpodobností nakonec dočkaly stejného osudu. Dvanáct protektorátních dětí bylo 25. července 1942 předáno lodžskému gestapu. V této skupině ležáckých dětí se nacházelo i ono lidické děvčátko, které si nejprve jako vhodné k poněmčení vybrali, ale později mu z neznámých důvodů tuto možnost odepřeli.¹⁷⁴

Ze 13 ležáckých dětí se tedy dožily konce války pouze dvě, ostatní jako rasově nevhodné zemřely.¹⁷⁵ Jednalo se o dvě sestry, a když dorazily do domova v Puschkau, jedné byly necelé tři roky a druhé pouhých patnáct měsíců. Díky tomu, že ještě neovládaly svůj mateřský jazyk, je uchránilo před tresty za používání češtiny. Po válce dostaly zpět svou původní identitu, ale ony ji vnímaly ze svého pohledu jako novou. Kvůli svému příliš nízkému věku si nemohly na svůj starý život pamatovat, na svůj domov v Ležácích, ani na své skutečné rodiče. Mladší ze sester velmi překvapilo, že má sestru. Obrovské trauma pro ně znamenalo to, že najednou musely opustit své rodiče, jelikož přišly o svůj domov a celkově život, na který byly zvyklé. Obě se po válce jen velmi těžce vyrovnávaly s tím, že byly vrženy do z jejich pohledu zcela cizího prostředí,

¹⁷² GEBHART/KUKLÍK 2007, 137–139.

¹⁷³ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 75–103.

¹⁷⁴ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 95–97.

¹⁷⁵ GEBHART/KUKLÍK 2007, 137–139.

kde ani nikoho neznaly. Musely se učit česky a používat svá staronová jména. Do péče je dostal jejich dědeček a u té starší se dokonce obával, aby neutekla.¹⁷⁶

Odvety za atentát na Heydricha měly vést k zastrášení českého národa a v případě Ležáků si nacisté počínali ještě krutěji než v Lidicích, protože zastřelili všechny ženy.¹⁷⁷ Chtěli vyvolat pocit, že jsou schopni dalších podobných činů a vydobýt si poslušnost. Dále šlo také o to vytvořit psychologický tlak i na samotné pachatele, na které tímto způsobem měla být přenesena zodpovědnost za vraždění civilistů.¹⁷⁸ Velmi negativní ohlas u mezinárodní veřejnosti zřejmě zabránil dalším podobným akcím.¹⁷⁹

¹⁷⁶ DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015, 110–114.

¹⁷⁷ GEBHART/KUKLÍK 2007, 139.

¹⁷⁸ KYNCL 2008, 200.

¹⁷⁹ GEBHART/KUKLÍK 2007, 139.

4. Děti německého původu

V říši se mnohé děti přímo setkaly s hrůzami války při bombardování měst, ale jiné německé a rakouské děti pocítily její následky až s pádem třetí říše a v následných hladových letech.¹⁸⁰ Kdy se dotkly válečné útrapy německých dětí v protektorátu? Jeho území bylo zasaženo nálety později a mnohem méně, a tak přímé ohrožení většinou pocítily, až když se setkaly projevy nenávisti a násilím, které se proti jejich národnosti rozpoutalo na konci války a provázelo i odsun německé menšiny již z Československa.

Jak vypadal život německého obyvatelstva v protektorátu v době, kdy pro ně nepříznivý výsledek války ještě nebyl na dohled? Dřívější čeští Němci podle Hitlerova výnosu o protektorátu získali německou státní příslušnost, respektive říšské občanství a spolu s těmi, kteří po obsazení přišli z říše, patřili k privilegované skupině obyvatel. Těšili se různých výhod a nevztahovala se na ně mnohá omezení. Dostávali lépe placeno, větší přiděly a neplatily pro ně například zákazy shromáždění. Díky těmto zvýhodněním vedli oproti ostatním obyvatelům zpravidla o něco lehčí a pohodlnější život. Na druhou stranu měli také své povinnosti, služba ve wehrmachtu s sebou nesla riziko nasazení na frontě, čehož se mnozí velmi obávali. Automaticky se od nich očekávala účast na různých nacistických akcích, ale s ohledem na názorovou orientaci naprosté většiny protektorátních Němců, nadšených příznivců Hitlerova režimu, se to nezdálo potřeba ukládat jako povinnost. Život německé menšiny mezi Čechy také nebyl často jednoduchý. Ti na ně pohlíželi jako na nepřátele, kteří vůči nim vystupují s arogancí a nadřazeností, a s odhodláním mstít se za nacistický teror se jim nejrůznějšími způsoby pokoušeli ztrpčovat život a na veřejnosti je ponížít. V kavárnách byl například Němcům tisk podáván vzhůru nohama, chodily jim výhružné dopisy, docházelo k poškozování jejich majetku a podobně. Některé to donutilo se raději přestěhovat do oblastí, které byly osídleny převážně německým obyvatelem.¹⁸¹

Zatímco počet českých škol se snižoval, německých škol naopak přibývalo. Byly určeny pro všechny německé děti, ale docházet do nich měly také ty ze smíšených manželství, nebo u kterých se zjistili němečtí předci, i v případě že neuměly německy. Tamější výuka vycházela z říšských učebních plánů a probíhala v nacionálně socialistickém duchu.¹⁸² Německá mládežnická organizace Hitlerjugend působila i na

¹⁸⁰ ŠUSTROVÁ 2009, 68.

¹⁸¹ MARŠÁLEK 2002 155–156.

¹⁸² GEBHART/KUKLÍK 2006, 549–550.

územích, které byly okupací připojeny k Německu.¹⁸³ Rovněž v protektorátu se tedy německá mládež ve věku 10 až 18 let musela jejím prostřednictvím podrobit mimoškolní výchově. Dětila se do čtyř skupin, mladší děvčata ve věku do 13 let navštěvovala Jungmädel a poté dívčí spolek Bund Deutscher Mädel, zatímco pro chlapce do 14 let byl určen Jungvolk a pro starší oddíl Hitlerovy mládeže (Hitlerjugend). Kládl se důraz především na ztotožnění dětí a mládeže s nacistickým idejemi.¹⁸⁴ Prostřednictvím náročné služby zde panovala snaha je „odcizit“ jejich rodinám. Měly na své vlastní rodiče dohlížet, zda jednají a smýšlí v souladu s ideologií nacionálního socialismu, nebo na ně dokonce svým prostřednictvím výchovně působit. Kromě ideologie se kládl obrovský důraz také na fyzický trénink a vrcholem tohoto předvojenského výcviku se měla stát válečná zkušenost.¹⁸⁵

V rámci projektu Eweiterte Kinderlandverschickung („vysílání dětí na venkov“), který byl oficiálně představen veřejnosti na podzim roku 1940, docházelo k evakuování říšských dětí, v případě těch nejmenších mnohdy i s jejich matkami, z velkých měst ohrožených bombardováním do bezpečnějších oblastí, nejčastěji právě do protektorátu. Podle odhadů prošlo na jeho území speciálními zařízeními tzv. tábory KLV v průběhu války celkem asi půl milionu německých dětí. V červenci 1944 zde bylo aktivních celkem 413 takových táborů a jako prostory jim sloužily komplexy bývalých hotelů, penzionů nebo lázní. Celý projekt vytvářel dojem, že se věnuje čistě humanitární činnosti, avšak jeho hlavním cílem byla převýchova. Tábory, v nichž děti strávily většinou několik měsíců, spravovala organizace Hitlerjugend, jejíž členové vedli plně ideologizovanou výuku. Děti zde pobývaly odříznuté od vlivu své rodiny a také v izolaci od protektorátního obyvatelstva vystaveni životu v táborovém kolektivu, který zcela s nacionálně-socialistickými zásadami potlačoval individualitu dítěte.¹⁸⁶ Jedinec se měl podrobovat společenství nejen táborovému, ale v národním kontextu společenství všech Němců. Věřilo se, že z prožitku přátelství vyrůstá národní pospolitost. Po všech dětech se vyžadoval důsledný pořádek, preciznost a disciplína.¹⁸⁷ Zavedl se paramilitární systém, který měl vést k tomu, aby se naučily naprosté poslušnosti. Celkově zde tedy panovaly ideální podmínky pro výchovu dítěte s hlubším

¹⁸³ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

¹⁸⁴ ŠUSTROVÁ 2012, 32–50.

¹⁸⁵ ŠUSTROVÁ 2012, 50–51.

¹⁸⁶ ŠUSTROVÁ 2009, 72–75.

¹⁸⁷ ŠUSTROVÁ 2012, 216.

ztotožněním s nacistickými představami o světě a dávaly tomuto projektu velké šance na úspěch.¹⁸⁸

Mnohé děti vzpomínaly na svůj pobyt v táboře KLV pozitivně, ale některé ho vnímaly naprosto odlišně, protože se nedokázaly zvyknout na tvrdý táborový režim a podmínky, které pro ně byly příliš náročné, a v dopisech prosily o návrat domů. Jednalo se zejména o děti z bohatších rodin, které si jen těžko zvykaly na skromné poměry a často se zejména objevovaly stížnosti na stravu. Některé se dokonce pokusily o útěk.¹⁸⁹ Minimální délka pobytu byla určena na šest měsíců a snaha rodičů zařídit předčasný návrat dítěte se setkávala s obtížemi. Neměli prakticky žádnou moc jejich pobyt zkrátit, naopak jeho prodloužení nepředstavovalo pražádný problém, jelikož probíhalo automaticky o dalšího půl roku, pokud nebyla rodičů včas obdržena výzva o návrat jejich dítěte.¹⁹⁰ Na tyto tábory lze pohlížet jako na zařízení, která omezovala svobodu jedince, jelikož jejich areál opouštěly děti jen mimořádně a s doprovodem, přičemž kontakt s místním obyvatelstvem byl zakázán. Dopisy podléhaly kontrole a děti si toho byly vědomy, jelikož je musely přepisovat v případě, že obsahovaly něco, co bylo považované za nevhodné informace. Dalo se to ale obejít posláním dopisu přes kamaráda vracejícího se domů.¹⁹¹

Bývaly bez jakýchkoliv pochyb velmi dobře informovány o situaci doma a v domovském městě z dopisů od svých příbuzných. Některé zažily nálety na vlastní kůži, pro ty mohl zdejší relativně klidný život působit až idylicky, avšak o událostech v protektorátu nevěděly prakticky nic. Zejména ty menší z nich mnohdy snášely dlouhé odloučení od rodiny velmi těžce. Sužovala je neustálá nejistota a obavy o bezpečí jejich nejbližších, které se s koncem války ještě stupňovaly. Kontakt s rodinou prostřednictvím korespondence nebo jejich návštěva v táboře pro ně byla z toho důvodu mimořádně významná.¹⁹² Tíživý dopad pro ně mohla také představovat jejich evakuace před blížící se Rudou armádou. V některých případech byly dokonce z důvodu nedostatku místa pro jejich ubytování německé děti umístovány i do českých rodin, které je rozhodně nadšeně nevítkaly. Tábory KLV nezanikly s koncem války ze dne na den. Některé děti byly včas odvezeny, ale jiné si na svůj návrat do vlasti musely nějaký

¹⁸⁸ ŠUSTROVÁ 2009, 72–75.

¹⁸⁹ ŠUSTROVÁ 2012, 214–230.

¹⁹⁰ ŠUSTROVÁ 2012, 135.

¹⁹¹ ŠUSTROVÁ 2012, 219–234.

¹⁹² ŠUSTROVÁ 2012, 230–235.

čas počkat a přišly do kontaktu s osvobozeneckými armádami.¹⁹³ Jejich návraty domů byly v mnoha případech chaotické, obtížné, zdlouhavé i nebezpečné.¹⁹⁴

Vraťme se ale k dětem německého původu z protektorátu a k jejich osudu. Ty v něm žily mezi svými, trávily čas se svou rodinou a s dalšími německými dětmi ať už ve škole nebo mimo ni. Bylo jim vtlačováno do hlavy, že patří k těm lepším, k těm nadřazeným a nepochybovaly, že jejich národ čeká a slavná budoucnost. Válka se jich mohla dotknout třeba prostřednictvím toho, že jejich otec musel na frontu, anebo ještě více v případě, že tam zemřel, jinak ji zpravidla nijak výrazně nepocíťovaly. Až v době, kdy se poměr sil ve válce obrátil v neprospěch Německa, se mohly setkat s otevřenějšími projevy nenávisti vůči jejich národnosti, které koncem války přerostly v násilí, jež mělo za následek velké množství nevinných obětí. Pro německé děti vychovávané nacistickým duchem, který nepřipouštěl jakékoliv pochyby o velkolepém konečném vítězství jejich nadřazené rasy, musel tedy konec války představovat nečekané probuzení do kruté válečné reality, kam byli vrženi z do té doby obvykle pohodlného a bezstarostného života. Najednou se ocitly v přímém ohrožení.

Mnoho Čechů se po válce chtělo pomstít německé menšině za roky nacistického teroru. Tato odplata bohužel v naprosté většině zasáhla právě civilní obyvatelstvo, především starší lidi, ženy a děti, jelikož většina mužů byla ve vojenské službě a po skončení války ve válečném zajetí.¹⁹⁵ Známe mnoho takových případů. Češi zabíjeli Němce deportované ze Slovenska, v Moštěnicích popravili 265 německých civilistů, z nichž více než polovina byly ženy s dětmi.¹⁹⁶ V červnu 1945 došlo v Přerově k povraždění více než 200 německých civilistů opět včetně dětí.¹⁹⁷ V červenci téhož roku došlo v Ústí nad Labem k výbuchu, který se neobešel bez českých obětí, i když více z nich bylo národnosti německé. Bezprostředně po něm se v poválečné atmosféře přesto rozšířil názor, že za ním stáli Němci, a tak se proti nim rozpoutalo násilí. České obyvatelstvo jich několik včetně alespoň jednoho kojence utopilo v protipožární nádrži na náměstí a totéž hrozilo i komukoliv z Čechů, kdo se jim v jejich pomstě pokusil bránit. Z mostu přes Labe házeli českoslovenští vojáci německé civilisty do řeky a poté

¹⁹³ ŠUSTROVÁ 2009, 72–75.

¹⁹⁴ ŠUSTROVÁ 2012, 237,238.

¹⁹⁵ HAHNOVÁ 2012—Eva HAHNOVÁ: Odsuny německého obyvatelstva ve střední a východní Evropě 1939–1949. In: Odsun Němců z Československa 65 let poté (sborník příspěvků z konference), 9-27. Václav HOUŽVIČKA (ed.). Brno 2012, 11–12.

¹⁹⁶ MICHLOVÁ 2012, 20.

¹⁹⁷ TŮMA 2005—Oldřich TŮMA: Češi a Němci, vyhnání/odsun: nač se ještě ptát? In: Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, 11–22. Hynek FAJMON, Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). Brno 2005, 18.

do nich stříleli, nešetřili ani ženu s dítětem v kočárku. Podle odhadů si to vyžádalo celkem asi 40 obětí.¹⁹⁸ Nakonec bylo potřeba se s německou otázkou uvnitř Československa vypořádat a zvítězilo přesvědčení, že mír nastane pouze v případě, že každý národ bude mít svůj vlastní stát, tedy až po odsunutí německé menšiny do Německa.¹⁹⁹

Zavedla se spousta diskriminačních opatření namířených proti Němcům, která záměrně připomínala ta nacistická protižidovská za války. Místo hvězdy museli nosit na paži bílé pásky s písmenem N a někdy s hákovým křížem, rovněž přiděly potraviny se jim snížily na množství určené za války Židům. Byli také nasazováni na různé těžké práce. V internačních táborech, sloužících k jejich shromažďování před nástupem do transportu, panovaly tvrdé podmínky a zejména v prvcích týdnech po válce absolutně nedostačující hygienické podmínky, přičemž pobyt tam mohl trvat až několik měsíců. V těchto táborech trpěly především ty nejmenší děti, jejichž matky neměly následkem podvýživy žádné mateřské mléko a celkově v nich umírali především kojenci a malé děti.²⁰⁰ Velké množství obětí si také vyžádaly špatně připravené chaoticky organizované vyhánění Němců tzv. divoký odsun.²⁰¹ Prováděla ho především armáda a byl doprovázen častými excesy, jelikož ještě nebyla stanovena konkrétní a závazná pravidla pro postup vůči německému obyvatelstvu.²⁰² Největším takovým případem je pochod 20 000 vysídlených brněnských Němců, nazývaný pochodem smrti. Následkem vyčerpání, špatného zásobování, epidemie střevního tyfu, násilí a sebevražd jej nepřežilo velké množství osob, přičemž další zemřely ještě během improvizovaného pobytu na území Rakouska. Naneštěstí to nebyl jediný pochod, který probíhal za tak nelidských podmínek.²⁰³

¹⁹⁸ TŮMA 2005, 11.

¹⁹⁹ FAJMON 2005—Hynek FAJMON: Interpretace 2. světové války a asymetričnost vztahů mezi Čechy a Němci v Evropě. In: Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, 5–10. Hynek FAJMON, Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). Brno 2005, 7.

²⁰⁰ Ondřej MATĚJKA: Vysídlení Němců z Československa. In: Vyhnaní – vysídlení – odsun...? (sborník studentské konference), 10–20, <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/sbornik-ze-studentske-konference-vyhnaní-vysídlení-odsun/>, vyhledáno 20. 4. 2018, 10–11.

²⁰¹ KOVAŘÍK 2005—David KOVAŘÍK: "Brněnský pochod smrti 1945". In: Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, 63–79. Hynek FAJMON, Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). Brno 2005, 63–69.

²⁰² DVOŘÁK 2005—Tomáš DVOŘÁK: Odsun Němců z Polska a Československa: rozdílná stanoviska pro vyrovnávání se s minulostí. In: Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, 90–95. Hynek FAJMON, Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). Brno 2005, 91.

²⁰³ RICHTER 1999—Karel RICHTER: Češi a Němci v zrcadle dějin (Sv. 2). Třebíč 1999, 263–264.

Při snaze doložit případy násilného úmrtí se nakonec došlo k počtu 19 000 mrtvých Němců, kteří se stali přímými oběťmi vyhnání.²⁰⁴ V roce 1946 začal probíhat organizovaný odsun. Termín transportu se již oznámil několik dní předem, rodin se převážely společně a povolovalo se vzít si s sebou zavazadlo bez cenných věcí. Na hranici již neskončili neponechání svému osudu, ale v Německu se organizovalo jejich další umístění.²⁰⁵ Během divokého odsunu bylo vyhnáno 600 000 a od roku 1946 vysídleno dalších 2 256 000 Němců.²⁰⁶

²⁰⁴ RICHTER 1999, 281–282.

²⁰⁵ MATĚJKA 2013, 11.

²⁰⁶ RICHTER 1999, 264–280.

5. Děti židovského původu

V nejhorším postavení se ocitly děti židovského původu. Zcela zásadní jsou v jejich případě vzpomínky spojené s rasovou perzekucí, která vyvrcholila holocaustem. Mnohých se ale silně dotkly již předválečné emigrace, jež měly v některých případech za následek rozdělení rodiny.²⁰⁷ Ještě Československo bylo známé nejen pro svou demokracii a ale i svým tolerantním postojem k Židům, avšak situace se začala měnit po Mnichovské dohodě. V nově vzniklém Česko-Slovensku, které se dostávalo pod vliv nacistického Německa, se začínal výrazně projevovat antisemitismus šířený nacistickou propagandou a sílil v důsledku příchodu německy mluvících Židů ze Sudet.²⁰⁸ Počet židovského obyvatelstva ale vzrostl již v předchozích letech, kdy zde našli útočiště mnozí židovští uprchlíci z Německa a Rakouska.²⁰⁹ Většinou tu neplánovali zůstat trvale, ale získání dokumentů potřebných k vycestování pro ně bylo nesmírně obtížné, nákladné a časově náročné.²¹⁰

Na počátku okupace přibývaly případy útoků na židovské objekty i osoby, probíhaly protižidovské akce českých fašistů, ale nezískaly širokou podporu.²¹¹ Nejhorší situace pro Židy nastala především v oblastech s velkou německou menšinou. V Příbrami dokonce proběhl pogrom a v mnoha dalších městech došlo ke zničení synagog.²¹² Ani židovské děti nebyly ušetřeny nepříjemných incidentů. Dříve nebo později se obvykle setkaly s nenávisnými nadávkami namířenými proti nim nejen na ulici od cizích lidí, ale mnohdy také i ve škole od jejich spolužáků. V mnohých židovských rodinách víra nehrála příliš důležitou roli, v řadě z nich dokonce slavily Vánoce, a proto tyto děti často dlouho vůbec netušily, že jsou od většiny ostatních čímkoliv odlišné. Některé se o tom, že v jejich rodinu vyznávají jinou víru, dozvěděly až z prvního vysvědčení. Byly tedy zmatené a otřesené, proč je najednou okolí vnímá jinak, nepřátelsky, jako kdyby mezi ostatní nepatřily a často utekly s pláčem domů. Tyto zážitky se děti silně dotkly a nesmazatelně se jim vepsaly do paměti. S židovskou vírou a zvyky se pak děti z těchto rodin blíže seznámily až v židovské škole nebo v Terezíně.

²⁰⁷ ŠUSTROVÁ 2009, 68.

²⁰⁸ ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991—Livia Rothkirchenová / Eva SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ / Avigdor DAGAN: *Osud Židů v protektorátu 1939–1945*. Praha 1991, 22–23.

²⁰⁹ KÁRNÝ 1996—Miroslav KÁRNÝ: *Genocida českých židů*. Praha 1996, 5.

²¹⁰ ADLER 2006—Hans Günther ADLER: *Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství*. Brno 2006, 28.

²¹¹ GEBHART/KUKLÍK 2006, 198.

²¹² MICHLOVÁ 2012, 98.

Myšlenky, že se árijsky čistá majoritní společnost musí bránit před Židy, kteří se mají stát občany druhé kategorie, stály již u samotného zrodu nacistické ideologie a začaly být uplatňovány i na území protektorátu.²¹³ Každodenní život židovských obyvatel zásadně znamenalo opravdu velké množství zákazů a nejrůznějších omezení. Postupem času jich přibývalo, což neustále vedlo ke zhoršování jejich postavení.²¹⁴ Pro toto vyloučení z běžného společenského i hospodářského života se vžilo označení „ghetto beze zdí“.²¹⁵ V norimberských zákonech bylo přesně definováno, kdo je považován za Žida. Nerozhodovala pouze náboženská příslušnost jednotlivce, ale též jeho rodičů, prarodičů a případně i manželského partnera.²¹⁶

Již 17. března 1939 vláda zakázala neárijským lékařům a právníkům vykonávat praxi.²¹⁷ Dále byli Židé propouštěni ze všech vedoucích míst a nakonec nebyli považováni za vhodné pro většinu povolání.²¹⁸ Museli v rámci procesu arizace přihlásit všechn svůj majetek, včetně bankovních kont, šperků a dalších cenných předmětů. Přišli o možnost s ním volně nakládat a postupně jim byl zabaven.²¹⁹ Běžně se stávalo, že si nacistický funkcionář vyhlédl v protektorátu byt nebo dům a židovská rodina, která jej obývala, musela okamžitě odejít.²²⁰ Často se muselo více židovských rodin nastěhovat do jednoho bytu.²²¹ Především děti z bohatších rodin pocítily ztlačení takovéto zhoršení poměrů. Mnohé si nepochybně všimly rostoucích starostí rodičů, které sužovaly obavy, z čeho bude rodina nadále žít. Situace se navíc nadále stále zhoršovala, jak přibývala nesčetná nejrůznější další omezení.

Židovským rodinám byly odebrány rozhlasové přijímače i telefony. Židé dále nesměli číst tisk s výjimkou Židovských listů a ani si půjčovat knihy v knihovnách.²²² S postupem času museli odevzdat kožešiny, vlněné předměty, hudební nástroje, gramofony, optické a měřicí přístroje, filmové aparáty, fotoaparáty, kola, lyže a další cenné věci, později se to týkalo dokonce i domácí zvířata.²²³ Mnohé židovské děti se tedy musely rozloučit i se svými domácími zvířaty, což pro ně bylo obzvlášť těžké v této době, kdy už jim toho zbývalo tak málo, z čeho ještě mohly mít radost.

²¹³ GEBHART/KUKLÍK 2006, 192.

²¹⁴ MARŠÁLEK 2002, 159–160.

²¹⁵ MICHLOVÁ 2012, 99.

²¹⁶ KÁRNÝ 1996, 5.

²¹⁷ GEBHART/KUKLÍK 2006, 193

²¹⁸ MARŠÁLEK 2002, 160.

²¹⁹ GEBHART/KUKLÍK 2006, 198.

²²⁰ MICHLOVÁ 2012, 99.

²²¹ GEBHART/KUKLÍK 2006, 198.

²²² MICHLOVÁ, 99–100.

²²³ ADLER 2006, 38.

Židé také měli zakázaný vstup na různá náměstí, do některých ulic, parků, zahrad, lesů a dalších veřejných míst.²²⁴ Nesměli navštěvovat divadla, kina, hostince, kavárny, koupaliště, knihovny a další sportovní a zábavná zařízení.²²⁵ V železniční dopravě pro ně byl vymezen poslední vagón, později už jen poslední kupé, v tramvaji v zadní část druhého vagonu a v autobuse pouze konec vozu.²²⁶ Nakonec se jim používání městské veřejné dopravy prakticky úplně znemožnilo.²²⁷ Po dvacáté hodině se nesměli zdržovat mimo domov a později bez zvláštního povolení opustit svá bydliště ani na přechodnou dobu.²²⁸ Nakupovat měli možnost jen v určitých obchodech a v omezenou dobu, přičemž mnohé zboží jim nesmělo být vůbec prodáno.²²⁹ Jejich každodenní život zásadně poznamenaly zákazy, příkazy a omezení všeho druhu, ale to nestačilo, nacisté požadovali jejich naprosté vyčlenění ze společnosti. Chtěli je vystavit veřejné potupě, proto bylo zapotřebí je od árijců viditelně odlišit. Z toho důvodu vyšlo 1. září 1941 nařízení, v němž stálo, že všichni Židé starší šesti let mají povinnost se ukazovat na veřejnosti pouze se žlutou šesticípou hvězdou velikosti dlaně s nápisem „Jude“, přišitou na levé náprsní kapse oděvu.²³⁰ Od této chvíle ostatní již z dálky na první pohled s jistotou věděli, o koho se jedná, a mohli se tak dotyčnému velkým obloukem vyhnout. Též bylo od té doby riskantnější jim pomáhat. Přibýlo nadávek namířených proti nim a zraky mnoha lidí se na ně upínaly, kdykoliv vyšli z domu. Nejen pro děti proto bylo nanejvýš nepříjemné s tímto označením kamkoliv jít.

Některé zákazy se na židovské děti a mládež vztahovaly přímo. Židovské děti si nesměly hrát na veřejně přístupných dětských hřištích.²³¹ Žáci židovského původu byli již před okupací vyloučeni z německých škol a ve školním roce 1940/1941 i z českých základních škol. Poté měly tyto děti ještě možnost navštěvovat speciální židovské školy, nebo výjimečně směly skládat zkoušky na konci roku na českých školách. Židovská mládež nemohla studovat na českých středních školách a židovské střední školy se zrušily.²³² Přejít na židovské školy vnímaly děti za daných okolností zpravidla kladně, jelikož na předchozích školách se již necítily mezi ostatními vítány. Musely tam sedět v jim vyhrazených lavicích odděleně a ostatní se jich stranili. I ty z nich, které

²²⁴ KÁRNÝ 1996, 10.

²²⁵ GEBHART/KUKLÍK 2006, 199.

²²⁶ UHLÍŘ 2008—Jan Boris UHLÍŘ: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008, 699–701

²²⁷ ADLER 2006, 34.

²²⁸ GEBHART/KUKLÍK 2006, 199.

²²⁹ CHLÁDKOVÁ 2005—Ludmila CHLÁDKOVÁ: Terezínské ghetto. Praha 2005, 5.

²³⁰ KÁRNÝ 1996, 10–12.

²³¹ GEBHART/KUKLÍK 2006, 198.

²³² MICHLOVÁ 2012, 61.

nebyly vychovávány v židovské víře, se v židovských školách mezi ostatními cítily lépe. Všichni v nich sdíleli stejný těžký osud, a proto se navzájem chápali a podporovali. Z těchto důvodů se zde ani ty, které příliš nepocítovaly židovskou sounáležitost, necítily se ostrčené. Co pro ně v této době tato škola znamenala, zachytila Hana Knappová v lednu 1942 svém deníku: „*Po strašné chůzi po ulici, kde si všichni připadáme jako v cizině, kde vidíme nepřátelské pohledy kolemjdoucích, přijdeme do školy jako do jediného jistého místa na světě. Tam není nepřátelských pohledů, nebezpečí, že budete vyhozeni za posměchu ostatních z elektriky, že budete poplíváni nebo zbiti, Je to naše malá oáza v poušti, ostrůvek v moři. Naše ticho a klid. Místo, kde ještě můžeme milovat a věřit.*“²³³

Děti židovského původu se snažily vést nadále normální život, jak jen to bylo při všem, co se kolem nich dělo, možné. Chodily do školy i přesto, že odjížděli jejich rodinní příslušníci, kamarádi, spolužáci a učitelé. Loučení s jejich blízkými pro ně bylo velmi bolestné a u některých se začala objevovat se i nejistota, zda se s nimi ještě někdy shledají. Nakonec byla v roce 1942 dokonce zakázána jakákoliv výuka židovských dětí úplně, to se však nedodržovalo a děti se vzdělávaly doma nebo ilegálně v Terezíně.²³⁴ Židovský sportovní klub Hagibor patřil mezi jedno z mála míst kromě židovského hřbitova, které bylo židovským dětem ještě přístupné, avšak i ten musely v témž roce přestat navštěvovat.²³⁵ Poté již moc možností zábavy neměly, navštěvovaly se navzájem, nebo si četly. V rodinách se nadále slavily narozeniny, židovské svátky a Vánoce, pokud to u nich bylo zvykem, zatímco je neopouštěly obavy o ty blízké, kteří již odjeli a nejistota, kdy pojedou oni. Jistě věděli jen to, že se tomu nakonec nevyhnou, avšak doufali, že i v těžkých podmínkách to do konce války nějak vydrží.

Velká část protektorátních občanů pohlížela na pronásledované Židy se soucitem, ale většina z nich se jich neodvážila jakkoliv zastat nebo jim pomoci, protože nechtěli sebe a svou rodinu vystavit nebezpečí. Přesto někteří i přes velké riziko neváhali svým židovským známým a sousedům poskytnout pomoc v jejich nelehké situaci.²³⁶ Život se však stával čím dál tím obtížnější, neustále hrozily domovní prohlídky, ztráta obydlí a i při nevědomém překročení nějakého z nepřehledného množství zákazů a nařízení hrozilo udání. Nejhorší situace nejen pro Čechy ale i pro Židy nastala po příchodu

²³³ BOŘKOVCOVÁ 2011—Hana BOŘKOVCOVÁ: Píšu a sešit mi leží na kolenou. Deníky 1940-1946. Praha 2011, 17.

²³⁴ MICHLOVÁ 2012, 61.

²³⁵ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011—Hannelore BRENNER-WONSCHICKOVÁ: Děvčata z pokoje 28. Brno 2011, 188-123.

²³⁶ GEBHART/KUKLÍK 2006, 199.

Heydricha, kdy za stanného práva hrozila jen za nepatrný prohřešek poprava. Dokonce i mladistvé, kteří byli přistiženi bez židovské hvězdy, nechali nacisté oběsit.²³⁷

Mnozí se utěšovali nadějí, že to vše půjde nějak vydržet a přečkat, nevěřili v existenci vyhlazovacích táborů, nebo také spoléhali na to, že budou Němci brzy poraženi. Jiní se ale včas rozhodli emigrovat.²³⁸ Zpočátku panovala snaha nacistických úřadů přimět co nejvíce židovských obyvatel k odstěhování se z protektorátu, avšak bylo zapotřebí zaplatit vysoké poplatky a většinu majetku přenechat okupačním úřadům, což pro mnohé nepřípadalo v úvahu. Někteří proto raději unikli do zahraničí ilegálně. Postupně se ale snižoval počet států, které Židy ochotně přijímaly. Odejít bylo tedy stále obtížnější, zejména po vypuknutí války.²³⁹

Než začala, působily na území protektorátu různé organizace zprostředkující emigraci Židů do zahraničí, nezaměřovaly se ale na děti. Až Brit židovského původu Nicholas Winton se ujal organizování transportů dětí do Velké Británie. Pro rodiče bylo nesmírně těžké rozhodnutí poslat své děti pryč. Děti se musely vyrovnat nejen s bolestným odloučením od rodičů a mnohdy i od sourozenců a zvyknout si na zcela cizí prostředí v cizích rodinách, přičemž zpravidla ani neovládaly anglický jazyk. Do Velké Británie bylo do srpna 1939 odvezeno 660 židovských dětí. Některé z nich tam navštěvovaly československou školu, zatímco jiné se učily zemědělským pracím v rámci sionistického spolku věnujícímu se přípravě na stěhování do Palestiny. K velké nelibosti mnohých ortodoxních Židů bylo mnoho z takto zachráněných dětí v Británii obráceno na křesťanství.²⁴⁰

Celkově se z protektorátního území vystěhovala přibližně každá čtvrtá osoba podléhající norimberským zákonům. Některé z nich ale v Polsku, Holandsku, Maďarsku či Francii nakonec smrti ve vyhlazovacích táborech stejně neunikly.²⁴¹ Zatímco do konce roku 1940 se z protektorátu vystěhovalo legální cestou 25 000 Židů, během let 1941 a 1942 již jen o něco více než 800 osob, jelikož nacisté přestali mít na židovském vysídlení zájem.²⁴² Na tajné poradě ve Wannsee v lednu 1942 se projednal způsob provedení „konečného řešení židovské otázky“, a rozhodlo se tak o tragickém osudu

²³⁷ ADLER 2006, 38–39.

²³⁸ MICHLOVÁ 2012, 97.

²³⁹ GEBHART/KUKLÍK 2006, 194.

²⁴⁰ MICHLOVÁ 2012, 99.

²⁴¹ KÁRNÝ 1996, 7.

²⁴² MICHLOVÁ 2012, 102.

milionu Židů.²⁴³ Brzy nato došlo k definitivnímu zákazu vystěhování Židů z říše a protektorátu.²⁴⁴

Na počátku roku 1943 již byli téměř všichni protektorátní Židé, jednalo se o více než 120 000 osob, odsunuti do ghatt, emigrovali anebo mrtví. Během války zemřelo šedesát pět procent českých Židů a na území protektorátu zbyla pouze dvě a půl procenta z původní židovské populace. Jen malý počet jich přežilo válku v úkrytech. Bohužel ani tragický osud židovského obyvatelstva nezměnil po válce antisemitský postoj mnohých Čechů.²⁴⁵

5.1. Terezín

Přípravy k fyzickému vyhlazování především židovského, ale též romského obyvatelstva, se začaly na Hitlerův rozkaz realizovat na celém území pod nadvládou třetí říše již v létě 1941.²⁴⁶ Osud židovských obyvatel se začal postupně naplňovat po nástupu Heydricha, který zahájil jejich odvoz z protektorátu za účelem jejich vyvraždění.²⁴⁷ Organizací transportů byla pověřena Židovská náboženská obec a první odjel již v říjnu 1941, ale později bylo rozhodnuto, že budou Židé nejprve deportováni do Terezína.²⁴⁸ Ke zřízení ghatta tam došlo z toho důvodu, že ostatní tábory a vyhlazovací centra již nebyla schopna pojmout všechny Židy z protektorátu.²⁴⁹ Terezín sloužil tedy ke shromáždění židovského obyvatelstva před jejich deportací na východ a rovněž ke snížení jeho počtu, jelikož tamní otřesné životní podmínky měly za následek vysokou úmrtnost.²⁵⁰ Tento koncentrační a přestupní tábor se nevyužíval pouze jako židovské ghetto, ale byli v něm také drženi političtí vězni nežidovského původu.²⁵¹ Přijížděly do něj rovněž transporty z Německa, Rakouska, Nizozemska, Dánska, Slovenska a Maďarska.²⁵²

Desítky tisíc osob v něm zemřely a většina ostatních po deportaci na východ ve vyhlazovacích táborech.²⁵³ Aby však nedošlo k narušení klidu v protektorátu, nacisté úmyslně vyvolávali realitě naprosto vzdálené iluze, že se jedná o místo, kde budou Židé

²⁴³ CHLÁDKOVÁ 2005, 8.

²⁴⁴ GEBHART/KUKLÍK 2007, 75.

²⁴⁵ MICHLOVÁ 2012, 103.

²⁴⁶ GEBHART/KUKLÍK 2007, 73.

²⁴⁷ MARŠÁLEK 2002, 160.

²⁴⁸ MICHLOVÁ 2012, 102.

²⁴⁹ GEBHART/KUKLÍK 2007, 78.

²⁵⁰ UHLÍŘ 2008, 703–707.

²⁵¹ MICHLOVÁ 2012 105.

²⁵² CHLÁDKOVÁ 2005, 9.

²⁵³ CHLÁDKOVÁ 2005, 4.

do konce války v klidu žít a pracovat.²⁵⁴ Bylo rozhodnuto vydávat Terezín za „ghetto pro staré“, a z toho důvodu zde měli Židé starší 65 let, prominentní osoby, držitelé vysokých vyznamenání a váleční invalidé z 1. světové války zůstat trvale, aby zůstal skryt skutečný cíl a rozsah „konečného řešení židovské otázky“.²⁵⁵ Deportace se vydávaly za přesídlení kvůli pracovnímu nasazení na východě a k jejich krytí byli využíváni právě zmínění již pracovně nezpůsobilí staří lidé, kteří měli mít v Terezíně, kterému dokonce nacistická propaganda připisovala lázeňskou proslulost, zaručený doživotní pobyt.²⁵⁶

Jako první do Terezína 24. listopadu 1941 dorazili mladí židovští muži, tzv. komando výstavby, aby připravili objekty pro přijetí velkého počtu vězňů. Během pouhého jednoho měsíce do něj bylo deportováno přes 7000 židovských osob z protektorátu.²⁵⁷ Ghetto se stále zaplňovalo a plánovalo se jeho rozšíření, z toho důvodu muselo do července 1942 město opustit civilní české obyvatelstvo a také v něm ubytování vojáci Wehrmachtu.²⁵⁸ Poté v rámci uskutečňování plánů na „konečné řešení židovské otázky“ v říši a v okupovaných zemích začalo být terezínské ghetto využíváno ke shromažďování Židů nejen z protektorátu. Výrazně vzrostl počet vězňů a rozvinula se i decimační role tábora, jelikož zhoršené životní podmínky měly za následek prudký nárůst úmrtnosti.²⁵⁹ Léto 1942 patřilo k nejhorším měsícům v celé terezínské historii a v září byl zaznamenán nejvyšší vězeňský stav, který činil 58 491 osob.²⁶⁰ Na jednoho terezínského vězně v té době vycházelo pouze 1,6 čtverečních metrů obytného prostoru. Tolik místa tedy měli na spaní a na uložení všech svých věcí.²⁶¹ Podobně jako v jiných táborech zde vznikla takzvaná židovská samospráva, ta ale musela zcela bezpodmínečně plnit příkazy táborové komandatury SS a její možnosti alespoň trochu ulehčit život vězněným byly velice omezené. Její představitelé však doufali, že se jim podaří zachránit značnou část protektorátních Židů organizováním produktivní práce.²⁶² Hradby obklopující toto pevnostní město zaručovaly snadnou ostrahu a do zdejších kasárenských objektů se dalo umístit velké množství osob. Tábor byl strážěn zvláštním

²⁵⁴ GEBHART/KUKLÍK 2007, 78.

²⁵⁵ CHLÁDKOVÁ 2005, 8–9.

²⁵⁶ KÁRNÝ 1996, 18.

²⁵⁷ GEBHART/KUKLÍK 2007, 78.

²⁵⁸ MICHLOVÁ 2012, 107.

²⁵⁹ GEBHART/KUKLÍK 2007, 78–80.

²⁶⁰ KÁRNÝ 1996, 19–20.

²⁶¹ ADLER 2006, 161.

²⁶² GEBHART/KUKLÍK 2007, 79–80.

oddílem protektorátních četníků, z nichž se většina na rozdíl od příslušníků SS chovala k vězňům slušně a někteří i v rámci možností pomáhali.²⁶³

Mezi těmi, kterých se transport mohl týkat, panovaly obavy a snaha se na něj včas a co nejlépe připravit. V atmosféře strachu tajně rozprodávali svůj majetek, aby si mohli koupit to, co předpokládali, že jim bude k užítku, především potraviny, oblečení a další věci denní potřeby. Zbylé zakázané předměty jako peníze nebo šperky ukrývali, aby je nikdo nenašel.²⁶⁴ Mezi lidmi, které trápily stejné obavy z nejisté budoucnosti, jež je dříve nebo později v Terezíně čeká také, panovala vzájemná solidarita, přestože zpravidla sami neměli dostatek. Když se vědělo, kterých rodin se týká další transport, jejich příbuzní a známí jim přispěchali na pomoc s balením a se sháněním věcí, zapojily se i děti.

Registraci osob a přesné seznamy jmen pro jednotlivé transporty byli nuceni sestavovat sami pracovníci židovské náboženské obce, přičemž v jednom transportu se převáželo obvykle tisíc lidí.²⁶⁵ Aby mohl být dodržen učený počet osob i v případě, že někdo na poslední chvíli vypadne z důvodu závažné nemoci, obsahovaly rezervu se jmény navíc. Povolání do transportu se doručovalo často v noci, většinou přibližně týden před odjezdem a zpravidla se týkalo celé rodiny, ale též bylo možné se přihlásit dobrovolně. Ti, kteří byli povoláni do transportu, museli před odjezdem přetřpět pobyt v mnohdy velmi nepříjemném prostředí na shromaždišti, jenž většinou trval několik dní. Tam museli podstoupit řadu nekonečných procedur, při nichž se nebral ohled na staré či nemocné osoby a ani na děti. Odtamtud se za doprovodu německé a české policie na vydali nádraží, při této cestě byli často vystaveni násilí.²⁶⁶ Odjezdy z protektorátních měst probíhaly v brzkých ranních hodinách, aby zbytečně nevzbuzovaly pozornost u ostatních obyvatel a jejich případné projevy sympatie.²⁶⁷ Židovského obyvatelstva postupně ubývalo, ale v novinách se o tom nepsalo. Židovských manželek árijců a dětí ze smíšených manželství se transporty netýkaly pouze zpočátku.²⁶⁸ Na jednu osobu byla povolena maximální váha zavazadel 50 kilogramů, o veškerý ostatní majetek Židé přišli, ale ani tento nebyl v bezpečí, jelikož při kontrolách po jejich příjezdu jim často bývaly mnohé z věcí, které si i s sebou přivezli, stejně zabaveny.²⁶⁹

²⁶³ CHLÁDKOVÁ 2005, 6–13.

²⁶⁴ KÁRNÝ 1996, 98–99.

²⁶⁵ CHLÁDKOVÁ 2005, 9.

²⁶⁶ ADLER 2006, 100–108.

²⁶⁷ MICHLOVÁ 2012, 107.

²⁶⁸ ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 42–46

²⁶⁹ CHLÁDKOVÁ 2005, 9.

Se svými rodinami nebo ze židovských sirotčinců se do příšerných podmínek v Terezíně dostaly i tisíce dětí. Děti do 12 let nejprve bydlely spolu se svými matkami v kasárnách a chlapci nad 12 let s muži. Po vystěhování civilních obyvatel se v některých uvolněných objektech začaly zřizovat zcela samostatné domovy dětí a mládeže nazývané heimy. Vznikl domov kojenců a batolat, domovy předškolních dětí a dětí starších, kde již byly rozděleny podle pohlaví.²⁷⁰ Zřídil se chlapecký domov L 417, dívčí domov L 410, domov pro nejmenší děti L 318 a domov s označením L 414, jenž obývaly především děti z Německa a Rakouska. Ty nejmenší zůstaly většinou u matky, ale přes den o ně bylo postaráno v domovech. Mnoho starších dětí žilo společně s dospělými, jelikož ne pro všechny se našlo místo v dětských domovech, kde by se jim dařilo lépe.²⁷¹ Jeden heim, který tvořilo obvykle dvacet až třicet dětí, měli na starosti určití vychovatelé a pečovatelé. Měli za úkol děti přes den zaměstnat a i přes zákaz jim zajišťovali tajnou výuku alespoň základních školních předmětů.²⁷² Ty se zde měly možnost naučit více než jejich vrstevníci v Praze nebo v Brně, jelikož v tamějších školách neučili tak špičkoví učitelé, umělci a vědci jako v Terezíně a také z toho důvodu, že učební látka v celém protektorátu byla omezována a upravována v nacistickém duchu. Vyučování sice probíhalo tajně, ale se děti mohly naučit vše, co Němci zakazovali. Přijížděli a odjížděli nejen žáci ale i učitelé, to se promítalo do výuky, jelikož předměty se měnily podle toho, kdo byl k dispozici a mohl je učit. Když probíhalo vyučování, někdo musel neustále hlídat a varovat ostatní, kdyby přišli na kontrolu příslušníci SS, aby je při výuce nepřistihli. V tom případě všichni posbírali všechny své pomůcky, schovali je a pustili se do nějaké povolené činnosti.²⁷³

Židovská samospráva ghetta se pro děti snažila vytvořit v rámci možností co nejlepší podmínky, aby jim život v táboře alespoň trochu ulehčila.²⁷⁴ Měly lepší hygienické podmínky a zajišťovalo se jim lepší stravování na úkor starých lidí, kteří umírali hladu.²⁷⁵ Všichni postrádali jakékoliv soukromí, jelikož obytné místnosti byly nesmírně přeplněné. Měly jen to nejzákladnější vybavení: třípatrové postele, stůl, poličky a věšáky. Vězně zde neustále trápil hmyz, vši a štěnice, kterých se neustále snažili všemožně zbavit.²⁷⁶ V zimních měsících to tam nebylo dostatečně nevytápěné.²⁷⁷

²⁷⁰ CHLÁDKOVÁ 2005, 26–27.

²⁷¹ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 46.

²⁷² CHLÁDKOVÁ 2005, 26–27.

²⁷³ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 83–85.

²⁷⁴ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

²⁷⁵ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 46–47.

²⁷⁶ CHLÁDKOVÁ 2005, 13.

Oficiálně v táboře děti do 16 let neměly povinnost pracovat, avšak ve skutečnosti se mnohé děti zařazovaly do práce už od čtrnácti let, někdy i dříve. Nejčastěji se asi nasazovaly do zemědělství.²⁷⁸ Děti, samozřejmě s výjimkou těch nejmenších, musely vykonávat různé služby, na jejichž plnění dohlížely opatrovnice. Měly na starosti především úklid na svém pokoji a roznášení oběda. Organizovala se také pomoc starým lidem, na které se podílely, nosily jim jídlo, pomáhaly s balením, když je čekal transport a podobně.

V táboře panovaly příšerné hygienické podmínky, před záchody a latrínami se stály ve dne v noci fronty a šířily se různé epidemie.²⁷⁹ V únoru 1943 byl zaznamenán maximální počet nemocných, jenž činil 31% vězňů. Nemocem nejčastěji podléhali staří lidé, kteří zde umírali ve velkém.²⁸⁰ Až v roce 1944 při epidemii úplavice a tyfu došlo ke zřízení nemocnice, předtím probíhaly veškeré zákroky na marodkách.²⁸¹ Při některých epidemiích leželo nemocných třicet až padesát procent dětí.²⁸² Za svého pobytu v Terezíně děti velmi často prodělaly mnoho těžkých a bolestivých nemocí. Ve zdejších podmínkách jim nebylo možné poskytnout dostatečnou péči, přesto bylo lepší dostat se na marodku, jelikož tam bylo méně lidí v jedné místnosti a tím pádem větší klid.

Také se v Terezíně neustále potýkali s nedostatkem léků, zdravotnického a dezinfekčního materiálu, vody a i té základní hygieny. Vysoká úmrtnost si vyžádala postavení krematoria. Nacisté proto ve snaze zničit důkazy o obrovském počtu zemřelých v listopadu 1944 přikázali urny s popelem zlikvidovat, a tak jich byla velká část vysypána do řeky Ohře.²⁸³ Jeden pamětník podal svědectví, že měl v Terezíně jako dvanáctiletý chlapec spolu s dalšími dětmi za úkol sbírat každé ráno mrtvolky na ulicích, nakládat je na vozy a odvézt do krematoria, přičemž na těch samých vozech poté rozváželi také chleba.²⁸⁴ Nejen, že tam děti viděly ve veliké nouzi umírat cizí lidi, především ty staré, kteří tu nejvíce strádali, ale některé takto viděly trpět a zemřít i své prarodiče. V mnohých případech ale také přicházely o své kamarády, jelikož řada dětí v táboře podlehla nemocem, především když řádily epidemie.

²⁷⁷ MICHLOVÁ 2012, 107.

²⁷⁸ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 96.

²⁷⁹ KÁRNÝ 1996, 20.

²⁸⁰ CHLÁDKOVÁ 2005, 24.

²⁸¹ MICHLOVÁ 2012, 108.

²⁸² BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 48.

²⁸³ CHLÁDKOVÁ 2005, 23-24.

²⁸⁴ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 53.

Všichni vězni zde trpěli nedostatkem jídla, přiděly potravin nemohly stačit při těžké fyzické práci, kterou tu museli vykonávat kromě starých a nemocných všichni od 14 let. Ztráceli až třetinu své váhy, trápila je únava a snáze podléhali všelijakým nemocem. Nejvíce hlad sužoval staré nepracující vězně, jelikož měli nejmenší přiděly jídla. Lépe na tom byli ti, kteří měli to štěstí, že čas od času od někoho zvenku dostali balíček.²⁸⁵ Každý takový balík byla pro příjemce velká událost, protože zdejší strava se skládala z jednotvárných jídel příšerné kvality a ještě v naprosto nedostatečném množství. To velmi jasně dokládají i deníkové záznamy dětí, v nichž je jídlu věnováno mnoho místa. Každý příděl navíc nebo možnost zpestřit si stravu nějakou zde méně častou potravinou, pro ně bylo důvodem k velké radosti a považovaly to nevšední událost.

Předpisy, které ovlivňovaly každodenní život, většinou zákazy, příkazy a omezení, se průběžně měnily.²⁸⁶ Ženy a muži byli v táboře odděleni a nedovolovalo se jim vůbec se stýkat.²⁸⁷ Avšak později se povolily návštěvy dětí u rodičů, vždy v neděli po dobu dvou hodin. Nesmělo se téměř nic a nedovolené bylo součástí každodenního života a něco bylo někdy trpěno, ale jindy se to mohlo stát důvodem k potrestání. Příslušníci SS opakovaně prováděli kontroly, pátrali po zakázaných věcech a po spojení s vnějším světem.²⁸⁸ V některých obdobích bylo zakázáno vycházet mimo ubikace, svítit, pořádat kulturní akce či posílat nebo přijímat korespondenci. Přestupky se většinou trestaly posláním do Malé pevnosti, což se rovnalo vyhlazovacímu tábora, nebo zařazením do nejbližšího transportu.²⁸⁹

Terezín se stal izolovaným světem, kde platila zvláštní pravidla. Lidé se obávali blízké budoucnosti, především tajemných transportů na východ, odkud se nikdo nevracel.²⁹⁰ Nepřetržitě přicházeli noví lidé a jiní odcházeli, pouze malá část v táboře strávila delší dobu a nikdo si nemohl být jist jestli, kdy a kam odtud bude poslán.²⁹¹ Kritéria, podle nichž se zařazovalo do transportů, se průběžně měnila.²⁹² Lidé si v terezínském ghettu v nepředstavitelně těžkých podmínkách vytvořili vlastní kulturu, která jim sloužila k rozptýlení a pomáhala přežít.²⁹³ Od poloviny roku 1942 v souvislosti se změnou funkce tohoto tábora jim nacisté v této oblasti ponechávali

²⁸⁵ CHLÁDKOVÁ 2005, 18–19.

²⁸⁶ ADLER 2006, 133.

²⁸⁷ CHLÁDKOVÁ 2005, 15.

²⁸⁸ ADLER 2006, 140–141.

²⁸⁹ CHLÁDKOVÁ 2005, 16.

²⁹⁰ MICHLOVÁ 2012, 105.

²⁹¹ ADLER 2006, 109–110.

²⁹² KÁRNÝ 1996, 23–26.

²⁹³ MICHLOVÁ 2012, 105–106.

volnost, a tak se stalo, že tu bylo dovoleno více než v okolním v protektorátu. Nebylo to z jejich lhostejnosti vůči tomu, co se uvnitř ghetta děje, ale zdejší umění jim mělo posloužit jako kulisa k zakrytí krutého osudu Židů. V Terezíně skončilo mnoho významných osobností tehdejší kultury, vědy i politického života, avšak i v těch nejhorších podmínkách se rozhodli nepoddat se beznaději. Přípravovaly se literární večery i naučné přednášky, nacvičovala se hudební díla a uváděly divadelní inscenace. To vše terezínským vězňům umožnilo alespoň chvíli nemyslet na krutou realitu. Hrál se všude možně, kde to bylo alespoň trochu možné, v ubikacích, na půdách, ve sklepech i na dvorech. Uměleckou činnost ztěžovalo a narušovalo povolávání jejich interpretů do transportů, role v hudebních i dramatických představeních musely být z toho důvodu přeobsazovány, přesto odhodlání pokračovat neustávalo.²⁹⁴ Mnohá hudba určená dospělým dokonce udělala velký dojem i na mnohé děti, které ji měly možnost zaslechnout, když probíhaly zkoušky nebo koncerty.

Mezi oblíbené činnosti dětí, které jim učinily zdejší život o něco snesitelnější, patřilo předčítání knih, vyprávění, besedy, a celkově hraní divadla. Dále se konaly různé sportovní soutěže, starší děti skládaly básně, přispívaly do časopisů, psaly si deníky a na hodinách kreslení vznikly tisíce dětských kreseb.²⁹⁵ Nejznámější je nepochybně „Měsíční krajina“²⁹⁶ Petra Ginze, redaktora dětského časopisu Vedem, údajně ale vznikla ještě před jeho deportací do Terezína.²⁹⁷ I v Terezíně se slavily židovské svátky, panovala snaha tyto dny především dětem zpříjemnit a v rámci možností vytvořit sváteční atmosféru. Na tyto příležitosti ušetřilo nějaké jídlo, které se pak slavnostně podávalo, rozdávaly se drobné dárky a zpívalo se. Probíhaly i oslavy narozenin, dokonce se z toho mála, co bylo k sehnání, vyráběly improvizované „dorty“.

V terezínském divadle se pro děti hrály mnohokrát Karafiátovi broučci a činné bylo též loutkové divadlo, ale zcela mimořádný úspěch měl Brundibár, dětská opera pro děti Hanse Krásky, která se dočkala pětapadesáti repríz. Divadelní kostýmy a kulisy měl na starosti František Zelenka, který dokázal zužitkovat vše, co bylo možné sehnat, například slámu, papír, hadry, plechovky, plátno z prostěradel. Dá se považovat za zázrak, co z těchto omezených zdrojů dokázal vytvořit.²⁹⁸ Brundibár měl obrovský význam nejen pro děti, které v ní účinkovaly, ale těšila i velkému zájmu dospělých. O

²⁹⁴ CHLÁDKOVÁ 2005, 29–30.

²⁹⁵ CHLÁDKOVÁ 2005, 26–27.

²⁹⁶ Tuto kresbu proslavil první izraelský kosmonaut Ilan Ramon, který ji vzal v roce 2003 s sebou do kosmu.

²⁹⁷ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 76–78.

²⁹⁸ MICHLOVÁ 2012, 109–110.

představení byl nečekaný zájem a písničky znal téměř každý nazpaměť. V této opěře zaznívala víra, že společnými silami lze zlo porazit, a všichni si vychutnávali okamžik toho vítězství, při němž na chvíli zapomněli na bezútěšnou realitu.²⁹⁹

Terezín měl prakticky již od svého vzniku sehrát významnou roli jako nástroj propagandy, posloužit k oklamání světové veřejnosti a zastřít skutečné cíle nacistů. Museli proto vynaložit spoustu úsilí, aby zakryli, jaké skutečné poměry v ghettu panují. Jak se pro Němce situace na frontách zhoršovala a z koncentračních táborů postupně pronikaly zprávy o vyhlazování Židů, sílil tlak ze zahraničí, zejména ze strany Mezinárodního výboru Červeného kříže, na umožnění návštěvy Terezína, která by ověřila pravdivost nacistických tvrzení. Německé úřady ji nakonec povolily a rozhodly se tuto příležitost využít vytvoření klamného zdání, že se jedná o normální město.³⁰⁰ Následovalo vypravení řady transportů, aby město nepůsobilo jako příliš přeplněné.³⁰¹

Zahraníční návštěvě neměl být předveden skutečný Terezín, ale fiktivní. Byla přesně určena speciální trasa města a místa, kterými vedla, se měla do sebemenších detailů upravit. Nic kromě těchto dokonalých kulis nesměla delegace spatřit.³⁰² Řada vylepšení proběhla již v roce 1943, ale zkrášlování vyvrcholilo na jaře následujícího roku, když se o návštěvě již definitivně rozhodlo. Většina opatření připadala směšná i samotným vězňům. Nejen tábor získal nový název, ale vše možné se přejmenovávalo, aby to znělo líbivěji. Změnily se například i názvy ulic, které se původně označovaly pouze písmeny a čísly. Došlo ke zřízení kavárny, několika obchodů, banky, zavedly se bezcenné táborové peníze, upravily fasády mnohých domů a některé ubikace.³⁰³ Naprosto dokonale působilo náměstí s novým hudebním pavilonem, jaký bývá v lázeňských městech. V jednom z parků, kam se doposud nesmělo, byl zřízen překrásný dětský pavilon vybavený bazénkem, kolotočem, a všelijakými hračkami. Bývalá sokolovna, která se do té doby sloužila jako marodka, se proměnila ve společenský dům s velkým sálem pro přednášky, koncerty a divadelní představení. Nechyběla tam ani knihovna a restaurace.³⁰⁴ Nezapomnělo se ani na školu, která sice nebyla v provozu, ale to se jednoduše vyřešilo nápisem „prázdniny”.³⁰⁵ Chodníky na ulicích se umývaly mýdlem a

²⁹⁹ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 133–135.

³⁰⁰ CHLÁDKOVÁ 2005, 31.

³⁰¹ ADLER 2006, 197–198.

³⁰² KÁRNÝ 1996, 28.

³⁰³ CHLÁDKOVÁ 2005, 31–32.

³⁰⁴ KÁRNÝ 1996, 30–31.

³⁰⁵ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 203.

leštily, jako kdyby to byly parkety.³⁰⁶ Speciálně se vybraly mladší osoby, na kterých nešlo na první pohled znát útrapy zdejšího života, a ty měly za úkol posedávat v elegantním oblečení před kavárnou u šálku kávy a podobně.³⁰⁷ Dalo se s jistotou předpokládat, že dětem bude delegace věnovat mimořádnou pozornost. Vzpomínky pamětníků dokládají, že byly v této komedii nuceny sehrát významnou roli: „*Tyto děti pořád nabádali, že kdyby jim táborový velitel dával čokoládu nebo krabičku sardinek, že musí odpovědět: „Díky, strýčku Rahme, proč zase čokoládu?“ nebo ve variantě „Děkuji, zase ty sardinky.“*“³⁰⁸ Scénář prohlídky byl dokonale připraven, vše se přezkoušelo a nakonec i přesně proběhlo podle plánu.³⁰⁹ Zahraníční návštěvníci si kromě jiného prohlédli krásně vyzdobené dětské domovy a dorazili jen jakoby „zcela náhodou“ na velkolepé finále opery Brundibár. Delegaci Červeného kříže se podařilo oklamat, jelikož podlehla iluzi, že zbytek tábora vypadá jako tyto pro ně speciálně zkrášlené prostory.³¹⁰

Ve stejném duchu došlo i k natočení dokumentárního filmu o životě v Terezíně, následně známého pod titulem „Vůdce daroval Židům město“, který ale nacistickou propagandou nikdy využit nebyl. Nešlo jen o to, že musel působit už neuvěřitelně přehnaně, ale především o to, že se v něm Židé objevovali jako lidé vysoké kultury a civilizační úrovně, což se zdálo v protikladu nacistické tezi o židovských „podlidech“.³¹¹ Hlavní představitele ztvárnili samotní vězni terezínského ghetta a hojně zde figurovaly právě děti. Natáčely se různé scény, které měly zachytit jejich tamější radostný život. Jednou se měly koupat na koupališti, v jindy byly obklopeny jídlem, které mohly většinou pouze držet. Pokud měly například nařizeno nakousnout jablko, nesměly ho dojíst, ale jen co se ocitly mimo záběr, jim ho odebrali. Natáčelo se vše, co již dříve vytvořená „Potěmkinova vesnice“ nabízela, ale i mimo Terezín. Také byla opět využita již osvědčená opera Brundibár.³¹² Nejen děti si z toho všeho dělaly legraci. Některé to braly jako zpestření a rády se alespoň na krátkou dobu dostaly mimo tábor, ale jiné se na této šaradě nechtěly za žádnou cenu podílet už z principu.

V následujícím období došlo k vyhlášení dalších transportů na východ, a počet vězňů se radikálně snížil na pouhou pětinu oproti nejvyššímu stavu. Jedním z důvodů k jejich

³⁰⁶ ADLER 2006, 221.

³⁰⁷ BRENNER-WONSCHICKOVÁ, 209–214.

³⁰⁸ BRENNER-WONSCHICKOVÁ, 210.

³⁰⁹ CHLÁDKOVÁ 2005, 32.

³¹⁰ BRENNER-WONSCHICKOVÁ, 210–214.

³¹¹ KÁRNÝ 1996, 34.

³¹² BRENNER-WONSCHICKOVÁ, 218–220.

vypravení byly obavy z případného povstání Čechů, ke kterým by se mohli přidat jimi osvobození židovští vězni. Pro ty, kteří v Terezíně zůstali, se zlepšily podmínky, především ubytování.³¹³ Zprávy z vývoje situace na frontách naznačovaly brzký konec války, a tím se posílila naděje zbylých vězňů na přežití.³¹⁴ Probíhala různá vyjednávání a 5. února 1945 odjel transport do Švýcarska.³¹⁵ Lidé však nevěřili, že tam má opravdu namířeno a pokládali to za další lži, z toho důvodu do něj mnozí raději dobrovolně nepřihlásili. O to větší překvapení je čekalo, když za pár dní přišly korespondenční lístky od těch, kteří v něm byli. Dány zanedlouho odvezly autobusy Červeného kříže a ostatní již pevně věřili, že i oni se odtamtud brzy dostanou.³¹⁶

V době krátce před osvobozením do Terezína přijížděly transporty vězňů evakuovaných z koncentračních táborů v Německu a Polsku.³¹⁷ Desetitisíce jich při nich zahynulo hlady, žízni a nemocemi. Jako oděv jim sloužilo pouze velmi chatrné oblečení a při cestě neměli možnost ani té nezákladnější osobní hygieny, navíc byli vystaveni teroru svých strážců z řad SS, kteří mnohé zastřelili. Dorazili v naprosto zuboženém stavu ve vagonech spolu s mrtvými, mnozí museli být vynášeni. Na ostatní působili jako pološílené bytosti. Spolu s nimi se vrátili i někteří dřívější terezínští vězni. Utrpení, které prožili, je mnohdy změnilo tolik, že je i nejbližší příbuzní a přátelé jen těžko poznali.³¹⁸ Do Terezína zavlekli tito nově příchozí vězni skvrnitý tyfus, který se rychle rozšířil i mezi původní vězně.³¹⁹

V dubnu 1945 přijel zástupce Mezinárodního výboru Červeného kříže, přislíbil představitelům samosprávy ochranu a 5. května opustili tábor poslední příslušníci SS.³²⁰ V okolí docházelo k bojům, ale zdá se, že Terezín ochránily velké tabule varující, že je zamořený tyfem, avšak střelba na město měla za následek úmrtí dvou osob.³²¹ Po 8. květnu 1945 převzala ochranu nad terezínskými vězni Rudá armáda, nemocným byla poskytnuta co nejlepší možná lékařská péče, přesto si v následujících týdnech epidemie vyžádala ještě stovky dalších obětí.³²²

³¹³ KÁRNÝ 1996, 36–36.

³¹⁴ CHLÁDKOVÁ 2005, 35.

³¹⁵ KÁRNÝ 1996, 37.

³¹⁶ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 249.

³¹⁷ CHLÁDKOVÁ 2005, 36.

³¹⁸ KÁRNÝ 1996, 39–40.

³¹⁹ CHLÁDKOVÁ 2005, 36.

³²⁰ CHLÁDKOVÁ 2005, 32–35.

³²¹ KÁRNÝ 1996, 40.

³²² CHLÁDKOVÁ 2005, 36–38.

Terezínským ghettem celkem prošlo více než 155 000 vězňů, z toho přibližně 74 000 Židů z protektorátu.³²³ Podle odhadů před deportací ještě nedosáhlo věku patnácti let téměř 11 000 dětí. Asi 400 z nich čekala smrt zde, ale většina, asi 7500, jich zahynula ve vyhlazovacích táborech.³²⁴ Mladší děti nemohly být využity k práci pro říši, proto je s transportem na východ čekala téměř jistá smrt. Přežít se tedy podařilo jen nepatrnému procentu těch starších, nebo těm, které zůstaly po celou dobu války uvězněny v Terezíně, kde měly naději na přežití.³²⁵ Přímou v terezínském ghettu přišlo na svět celkem 174 novorozenat židovských rodičů z Čech a Moravy. Pouze 25 z nich se dočkalo osvobození, zatímco ostatní zemřela přímo tam, nebo ve východních vyhlazovacích táborech. Mimo Terezín se za celých šest let německé okupace v protektorátu narodilo pouze 637 židovských dětí, většina jich byla deportována do terezínského ghetta a opět jen malá část z nich se tam dožila konce války.³²⁶

5.2. Život v utajení

Pouze necelým pěti stům osob židovského původu se podařilo válku přežít v úkrytech, polovina z toho byly děti. Představu, jak takový život vypadal, si můžeme udělat díky deníku, který si patnáctiletý Otto Wolf začal psát v červnu 1942, když se spolu se svými rodiči a starší sestrou začal ukrývat v lese. Lze ho tedy považovat za jakousi českou obdobu o dva roky mladší Anny Frankové, jež se ve stejnou dobu přestěhovala se svou rodinou do tajné části amsterdamského domu. Po letech skrývání oba tragicky zemřeli těsně před koncem války, Otto byl popraven v dubnu 1945 a život Anny skončil přibližně o měsíc dříve v koncentračním táboře.³²⁷

Když byli Wolfovi povoláni do transportu, uchýlili se do předem vyhládnutého úkrytu, aby deportaci do koncentračního tábora unikli, a doufali, že se jim takto v utajení podaří válku bezpečně přečkat. Okolnosti je několikrát donutily změnit místo pobytu, nejprve se skrývali v lese, poté v obci, kde původně žili, a nakonec v nedaleké osadě. U nás je ukrývání čtyřčlenné skupiny po tak dlouhou dobu velmi ojedinělé.³²⁸ Prostřednictvím Ottova deníku, který si od odchodu do ilegality vedl téměř tři roky, máme možnost nahlédnout do každodenního života této rodiny. Psal do něj pravidelně každý den a podrobně zaznamenával především jejich všední činnosti, kolik hodin spali

³²³ CHLÁDKOVÁ 2005, 9.

³²⁴ HORÁKOVÁ 2011, nepag.

³²⁵ CHLÁDKOVÁ 2005, 27.

³²⁶ KÁRNÝ 1996, 9.

³²⁷ MICHLOVÁ 2012, 103.

³²⁸ WOLF 2011—Otto WOLF: Deník Otty Wolfa. Praha 2011, 8–17.

a kdy vstávali, jaké bylo počasí, co jedli, stav jejich zásob, co dostali nebo si někde v tajně noci nasbírali na poli, kdo je navštívil, koho viděli a podobně. vzdalovat se z úkrytu se odvažovali jen v noci. Z jeho zápisů je jasně vidět monotónní průběh naprosté většiny dní, ale občas jsou v nich zachyceny i mimořádné události, například okamžiky ohrožení nebo dění v obci.

Byli nuceni vést velmi nepohodlný, omezený a stísněný život, a ne vždy měli dostatek jídla a dalších nezbytných věcí. Těžce také nesli i izolaci od okolního světa, k tomu je neustále sužoval strach, aby nebyli dopadeni. Přesto se pokoušeli žít normálně, jak jen to bylo za daných okolností možné, snažili se dodržovat židovské tradice a slavili narozeniny jednotlivých členů rodiny. Museli být velmi opatrní a dávat si pozor, aby je nikdo nezahlédl. Původně o nich věděl jediný člověk, který jim od úplného počátku pomáhal, zásoboval je vším potřebným, nosil jim noviny a přinášel zprávy ze života v obci a o vývoji války. Nemohl za nimi ale chodit pravidelně, a proto se potýkali i se značnou materiální nouzí a netrpělivě na něj někdy i několik dní čekali, především proto, že jim docházelo jídlo, ale také dychtili po kontaktu s okolním světem. Postarat se dlouhodobě o takto početnou skupinu pro jednoho člověka nebo rodinu nakonec bylo příliš náročné, a tak se Wolfovi obrátili s žádostí o pomoc na další osoby. Postupem času se o nich dozvědělo mnoho dalších lidí, někteří se jich na čas ujali a ukryli je u sebe. Tento deník tedy také podává svědectví o pomoci druhých, kterou této židovské rodině poskytli i přes obrovské riziko. Je pozoruhodné, že je ze strachu nikdo neprozradil.

Tento monotónní život plný stresu měl velmi nepříznivý dopad na psychiku členů rodiny. Pobývali dlouhodobě ve velmi omezeném prostoru a vše se to promítlo i do jejich vzájemných vztahů. Otto se musel vyrovnávat s neustálým napětím, pocitu osamění a nekonečnou nudou. Situace se ale o něco zlepšila, když se přestěhovali na půdu jejich známých, jelikož měli i přístup do domu, kde byla vždy nějaká práce, se kterou mohli pomoci, nebo si našli nějakou jinou činnost, jíž se mohli věnovat. Otto s tátou neustále něco opravovali a kutili. Sítila v nich i naděje na blížící se konec války a na nový plný a svobodný život, jelikož přicházely dobré zprávy o vývoji na frontách. Neustále však hrozily domovní prohlídky a v okolí o rodině Wolfů věděli již téměř všichni. Pod obrovským tlakem byla i rodina, u které je u sebe ukrývala, a nezvládla tak obrovské riziko podstupovat dlouhodobě, proto se museli opět přestěhovat.

Osvobození již bylo nadosah, avšak Ottovi stalo osudným jejich následující místo pobytu. V osadě, kde se rodina skrývala, zadrželi ruští vojáci ve službách německé

armády všechny přítomné pod záminkou, že tamější obyvatelé podporují partyzány. Nakonec odvedli pouze mladé muže a ostatní propustili. Poznali, že je Otta Žid, vyslýchali ho a mučili, ale zachoval se hrdinsky a neprozradil své jméno ani nic jiného, čím by svou rodinu a jejich přátele ohrozil. Zastřelili ho, ale rodiče, sestra i ti, kteří jim pomáhali, díky němu přežili. O jeho smrti se dozvěděli až po konci války, do té doby věřili, že Ottu někde uvěznili a brzy se s ním šťastně shledají. Deníku se v jeho nepřítomnosti ujala jeho sestra a zaznamenala do něj poslední tři týdny pobytu rodiny Wolfů v ilegalitě.³²⁹

³²⁹ WOLF 2011, 18–20.

6. Děti romského původu

Holocaust zasáhl rovněž romskou populaci, příprava a později realizace „konečného řešení romské otázky“ vyplynula z celkového postupu nacistů proti „rasově méněcennému“ obyvatelstvu.³³⁰ Nacistický režim ale také vystupoval proti osobám, které se vyhýbají práci, tzv. asociálním a podobným žvlům, a tak i v této souvislosti začali nacisté na Romy obracet svou pozornost.³³¹ Mnozí protektorátní Židé byli značně bohatí a nacistům se jejich posláním do koncentračních táborů a zabavením majetku vyplatilo, ale v podobných táborech se také octli příslušníci romského a sintskeho etnika, kteří měli naopak většinou majetku velmi málo, avšak byl u nich vyšší výskyt kriminality a jejich celkově odlišný způsob života nacisté neschvalovali.³³²

Nejprve Romům zakázali kočování a nařídili jim se do konce ledna 1940 trvale usadit. Většina zůstala tam, kam naposledy dorazila, a žila v kočovných vozech nebo stanech. České obyvatelstvo z jejich přítomnosti nemělo radost a pokoušelo se je vyhánět.³³³ Pokud Romové zákaz nedodrželi, nemohli prokázat řádný zdroj obživy nebo se vyhýbali práci, následovalo umístění do kárného pracovního tábora, kam byli umisťováni muži starší 18 let, kteří museli pracovat na stavbě silnic. Tyto tábory nebyly zatím pouze pro osoby romského původu. Zbylí Romové nebyli přímo perzekuováni, ale zůstávali pod bedlivým dozorem četníků, kteří o nich pravidelně podávali zprávy, z nichž vyplývalo, že pokud mají možnost, děti posílají do škol.³³⁴

Začátkem dubna 1940 se k romské národnosti přihlásilo pouze 6540 osob, z toho bylo 1246 dětí, z nichž dvě třetiny navštěvovaly školu. To je ale jen zlomek z jejich odhadovaného celkového počtu před vypuknutím války.³³⁵ Koncem třicátých let se počet Romů na našem území zvýšil, protože jednotlivci i celé rodiny utíkali z říše a z okupovaných rakouských oblastí a poté po mnichovské dohodě z pohraničí do vnitrozemí. Následné zvýšení populace Romů protektorátní tisk úmyslně zveličoval.³³⁶

„Konečné řešení cikánské otázky“ nacisté začali připravovat v listopadu a v prosinci 1941. Pohlíželi na Romy jako na dědičně asociální skupinu, která podle jejich teorií svým chováním představuje pro společnost nebezpečí, z tohoto důvodu se otázkami

³³⁰ GEBHART/KUKLÍK 2007, 73–80.

³³¹ BUBENÍČKOVÁ 1969, 189.

³³² MICHLOVÁ 2012, 110.

³³³ Tamtéž.

³³⁴ GEBHART/KUKLÍK 2007, 82.

³³⁵ MICHLOVÁ 2012, 110.

³³⁶ NEČAS 1999—Ctibor NEČAS: Holocaust českých Romů. Praha 1999, 17.

týkajících se Romů zabývala také kriminální policie, což u Židů nebylo.³³⁷ Zařizovala též později transporty.³³⁸

V roce 1942 vyšel zákon o potírání tzv. cikánského zlořádu. Na jeho základě byl následně proveden soupis všech „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánsku“. Do poslední kategorie spadali různí potulní hudebníci, komedianti a provozovatelé zábavních atrakcí.³³⁹ Původní kárné tábory se přeměnily na tzv. cikánské tábory a Romové se začali do těchto táborů posílat. O romské příslušnosti rozhodovala místní samospráva, z toho důvodu tam mohli skončit i nepohodlní občané neromské národnosti. Jako záminka pro zřízení těchto táborů se udávalo vyřazení Romů ze společnosti a za účelem vychovat je k práci, pořádku a disciplíně. Převýchova, jak již bylo u nacistů zvykem, spočívala v nucených pracích.³⁴⁰ Takovýto cikánský tábor byl vybudován v Letech u Písku pro Romy z území Čech a v Hodoníně u Kunštátu pro Romy z Moravy.³⁴¹ Při vstupu jim odebrali tažná zvířata a kočovné vozy, které se kupily kolem, a co z jejich skromného majetku bylo možné, to se rozprodalo.³⁴²

Nově příchozí dále čekala lékařská prohlídka a ostříhaly se vlasy těm, kteří měli vši.³⁴³ Dále se museli podrobit povinné očištění a jejich oblečení se vydezinfikovalo.³⁴⁴ V táborech bylo zakázáno používání romského jazyka, mohli používat pouze němčinu nebo češtinu. Ve svém volnu se nesměli Romové věnovat zábavě a hrám, které by mohly být hlučné, nebo vést k hádkám a rvačkám, to zahrnovalo karty a uzavírání sázek.³⁴⁵ Panoval v nich vojensko-policejní režim, nedodržování pořádku a poslušnosti bylo surově trestáno. Četníci, kteří vykonávali strážní a dozorčí službu se k vězňům chovali hrubě, často je mlátili pendreky a poštvávali na ně obávané služební psy. Byly zde běžné tělesné tresty, které zde vykonávali tzv. svobodníci, kteří se přímo pro tento účel vybírali z řad vězňů nebo dokonce kriminálních zločinců.³⁴⁶

Podmínky v táborech Romy velmi šokovaly i přes to, že byli zvyklí na nízkou životní úroveň. Došlo k rozdělení rodin, jelikož muži, ženy a děti bydleli odděleně. Jako děti se počítali chlapci do věku čtrnáct let a dívky do dvanácti. S příchodem chladných dnů

³³⁷ GEBHART/KUKLÍK 2007, 82–85.

³³⁸ NEČAS 1999, 19.

³³⁹ NEČAS 1999, 19–37.

³⁴⁰ MICHLOVÁ 2012, 111–112.

³⁴¹ BUBENÍČKOVÁ 1969, 191.

³⁴² HORVÁTHOVÁ 1997—Jana HORVÁTHOVÁ: Ma bisteren – nezapomeňme. Historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. Praha 1997, 8.

³⁴³ MICHLOVÁ 2012, 111.

³⁴⁴ HORVÁTHOVÁ 1997, 8

³⁴⁵ NEČAS 1999, 102.

³⁴⁶ HORVÁTHOVÁ 1997, 10.

vězni pocítili také velký nedostatek teplého oblečení.³⁴⁷ Dětem navíc většinou chyběly boty.³⁴⁸ Dřevěné budovy, které nebyly zrovna v nejlepším stavu, a už vůbec ne určené pro obývání v zimním období, se jen s velkými obtížemi vytápěly. Místnosti, které obývaly děti, se střídavě prochlazovaly, protože oheň v kamnech se vždy večer musel uhasit. Pryčny se jen hemžily štěnicemi a dalším odporným hmyzem.³⁴⁹ K tomu je nutné připočíst nedostatek jídla, kterého dostávali minimální množství, jen aby byli schopni pracovat. Navíc ještě někteří pracovníci táborů vykrádali zásoby potravin. I zdraví jedinci trpěli hladu a někteří dospělí dokonce brali jídlo dětem.³⁵⁰ Právě obzvlášť vězňi mladých a nejmladších věkových skupin trpěli nejvíce podvýživou a tělesnou slabostí.³⁵¹ Až několik měsíců před zlikvidováním tábora se dávky jídla zvýšily, a to jen toho důvodu, že do transportů bylo možné zařadit pouze zdravé nebo alespoň zdravě vypadající osoby. Proto až v tuto dobu se podvyživeným dětem v táboře vydávalo jídlo navíc, což znamenalo dva krajíce chleba s máslem jako přesnídávka a svačina.³⁵²

Kromě mužů také musely velmi těžce pracovat i ženy. Spolu s mladistvými je rovněž nasazovali na výkopové a další silniční práce.³⁵³ Podle pamětníků ženy mnohdy pracovaly s dětmi na zádech a dozorcí se k nich chovali velice krutě.³⁵⁴ Obecně ale byly většinou dávány na lehčí práce než muži, například v zemědělství, táborové kuchyni, praly prádlo, dohlížely na děti a podobně. Menší pracovní úkoly se zadávaly i dětem, které se pod dohledem dozorkyň měly učit dobrému chování a také číst a psát, ty to ale zpravidla považovaly za zbytečnou obtíž.³⁵⁵

V přeplněných táborech panovaly velmi špatné životní a hygienické podmínky, ve velkém se v nich šířily nemoci a podobně jako v jiných i v těchto mnoho lidí zemřelo.³⁵⁶ O nemocné v táboře pečovali židovští lékaři.³⁵⁷ Někteří těžce nemocní včetně děti byli ale také hospitalizováni v nemocnicích mimo tábor.³⁵⁸ Nejvíce životů měla na svědomí tyfová epidemie.³⁵⁹ V táboře Lety to v prosinci 1942 podle měsíční zprávy dospělo dokonce do stavu, že naprostá většina vězňů trpěla nemocemi a někteří jich měli rovnou

³⁴⁷ MICHLOVÁ 2012, 111–112.

³⁴⁸ HORVÁTHOVÁ 1997, 8.

³⁴⁹ NEČAS 1999, 59.

³⁵⁰ MICHLOVÁ 2012, 111–112.

³⁵¹ NEČAS 1999, 59.

³⁵² HORVÁTHOVÁ 1997, 9.

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ HORVÁTHOVÁ 1997, 32–35.

³⁵⁵ NEČAS 1999, 55.

³⁵⁶ GEBHART/KUKLÍK 2007, 85.

³⁵⁷ NEČAS 1999, 107.

³⁵⁸ NEČAS 1999, 60–87.

³⁵⁹ MICHLOVÁ 2012, 112.

několik. Drtivě převládala úmrtnost dětí nad dospělými a přímo ohromně vysoká byla úmrtnost především novorozenců a také kojenců.³⁶⁰

Celkově měly ve složení vězňů v obou táborech převahu děti. Dále v nich také panovala převaha žen, což se ještě zvyšovalo tím, že byli mnozí muži posíláni na práce jinam, zejména do donucovacích pracoven v Praze-Ruzyni, Pardubicích a Brně.³⁶¹ Rodiny měly početné potomstvo a mnohé přicházející ženy děti čekaly. V těchto krutých podmínkách se v táboře v Hodoníně u Kunštátu narodilo 34 dětí, z toho 15 chlapců a 19 děvčátek, a celkově jím prošlo 1078 lidí.³⁶² V táboře Lety se narodilo 36 novorozenců, z toho 13 chlapečků a 23 děvčátek. Tímto táborem prošlo celkem 1309 vězňů. Většina novorozenců v takovém prostředí záhy zemřela. Říšský statistický úřad si z tábora Lety vyžádal statistické podklady, zajímala je především plodnost vězněných žen a výskyt dvojčat. Z 36 dětí, které se tam narodily, jich 28 zemřelo a více jak polovina z nich se nedožila jednoho měsíce. Několik jich také bylo zařazeno do transportu do Osvětimi. Při evidenci vězňů v táboře se také narazilo na děti, které ještě ani neuměly mluvit, nebo o sobě prakticky nic nevěděly. Zůstaly tam zcela samy bez rodiny, jejich rodiče zemřely nebo byli přemístěni do nemocnice a ony zde opuštěné umíraly. Když se zjistilo, že zemřely, jejich úmrtí se do kartotéky zaznamenalo dodatečně. V některých případech se vůbec neuvádělo, a ani se mnohdy nepodařila zjistit totožnost dítěte, nebo se určila špatně, někteří živí pak byli chybně vydáváni za mrtvé.³⁶³

Z táborů proběhly transporty do vyhlazovacího koncentračního tábora v Osvětimi, které se týkaly celkem čtyř a půl tisíce lidí.³⁶⁴ Většina z nich tam v krátké době po příjezdu přišla o život, nebo po přemístění v některém z jiných koncentračních táborů.³⁶⁵ Hitlerův výnos z 16. prosince 1942 nařizoval transport všech Romů do Osvětimi a oba cikánské tábory v Letech a Hodoníně byly v roce 1943 zlikvidovány.³⁶⁶ Po transportech v době likvidace táborů tam malá část vězňů zbyla, většina byla ještě využita k různým pracím a mnozí z nich nakonec stejně skončili v Osvětimi. Jedna osmiletá holčička z tábora v Hodoníně měla to štěstí, že se jí ujala jedna rodina

³⁶⁰ NEČAS 1999, 61–63.

³⁶¹ NEČAS 1999, 18–35.

³⁶² HORVÁTHOVÁ 1997, 7.

³⁶³ NEČAS 1999, 36–83.

³⁶⁴ MICHLOVÁ 2012, 111.

³⁶⁵ NEČAS 1999, 19.

³⁶⁶ GEBHART/KUKLÍK 2007, 82–85.

z Olešnice.³⁶⁷ Zbylí byli propuštěni na svobodu, to se ale týkalo především osob „žijících po cikánsku“, tedy vězňů neromského původu. Takto propuštěné jedince nebo i rodiny ale pak čekaly existenční problémy, jelikož jim byl jejich veškerý movitý majetek při vstupu do tábora zabaven. Zachoval se nám dopis, který to dokazuje, v něm se Marie Vrbová obrací na velitele tábora Lety s prosbou o navrácení zabavených věcí. Popisuje zoufalou situaci své rodiny s malým dítětem, že nemají ani běžné věci jako peřinu a nádobí. Odpovědí bylo, že si může své věci vyzvednout, ale pouze, pokud prokáže, že jsou její. To bylo však prakticky nemožné, jelikož v táborové evidenci panoval nepořádek.³⁶⁸

V Osvětimi pro Romy nacisté zřídili cikánský tábor Birkenau II, kde museli živořit v ještě nesnesitelnějších podmínkách než v Terezíně. Tento rodinný tábor se ale později rozhodli zlikvidovat, a proto část práceschopných Romů poslali do Německa, ale zbytek, tedy převážně ženy a děti, do plynu.³⁶⁹ Po válce se z koncentračních táborů vrátilo pouze 583 romských vězňů a vězenkyň.³⁷⁰ Asi pěti stům Romům se podařilo zachránit tím, že stihli včas emigrovat.³⁷¹ Některým dalším se povedlo utéct z protektorátních táborů a ukrýt se, jiní byli ponecháni na svobodě, a tak se vyhnuli deportacím. O útěk se pokoušely i ženy nebo i dokonce celé rodiny s malými dětmi a v mnohých případech se jim to podařilo. Z tábora Lety se první úspěšný útěk zřejmě povedl čtrnáctiletému chlapci.³⁷²

³⁶⁷ HORVÁTHOVÁ 1997, 12.

³⁶⁸ NEČAS 1999, 40–43.

³⁶⁹ BUBENÍČKOVÁ 1969, 190.

³⁷⁰ GEBHART/KUKLÍK 2007, 82–85.

³⁷¹ MICHLOVÁ 2012, 113.

³⁷² NEČAS 1999, 43–86.

7. Vztah dětí a rodičů

Jaký mělo válečné období vliv na vztahy mezi dětmi a rodiči? Samozřejmě některé rodiny zasáhla válka více než jiné. Máme zde mnohé tragické případy, kdy děti o své rodiče vlivem válečných událostí přišly navždy. Jindy zase došlo k často dlouholetému odloučení a k opětovnému shledání až po konci války. Někdy jeden, anebo oba rodiče emigrovali a své židovské děti v protektorátu nechali, zatímco se v zahraničí snažili pro rodinu zajistit vhodné podmínky pro pohodlný život. Spoléhalo na to, že se jim později podaří zařídit, aby za nimi děti přijely případně i s druhým rodičem, pokud odjel jenom jeden, ale podařilo se to jenom v nemnoha případech, plány spousty dalších překazila válka. V některých případech se pro tento způsob rodiče rozhodli z toho důvodu, že podnikli nebezpečný ilegální útěk za hranice. Nebylo ojedinělé, že své děti nechali v sirotčinci, avšak zařídit, aby za nimi přijely, se podařilo jen v nesčetných případech.³⁷³ Jindy je naopak poslali pryč a doufali, že se jim za nimi časem podaří dostat, nebo že alespoň ony budou v bezpečí. Nejznámějším případem jsou ty, které odjely do Velké Británie, ale už do svobodného Československa takto vyslali někteří rodiče své děti ze sousedního Rakouska, kde již sílila perzekuce Židů. Řada malých dětí se tak dostala do situace, kdy se ocitly v cizím prostředí, u svých vzdálených příbuzných, rodinných známých nebo dokonce samy v penzionu, přičemž většinou neuměly vůbec česky. Nebyly tu ale uchráněny na dlouho. Byly poslány do bezpečí, ale jak to malé děti mohly chápat, že je to pro jejich dobro? V cizím prostředí u bez těch jim nejbližších se cítily opuštěně. Ony samy by pociťovaly větší bezpečí u rodičů než v tomto cizí prostředí bez nich.

Lidické děti se musely vyrovnat s odloučením od rodičů, ke kterému docházelo za velmi dramatických okolností. Ještě se nevzpamatovaly z náhlého nuceného odjezdu z domova, a už je nacisté odtrhávali od vyděšených matek, přičemž neváhali ani použít násilí. Něco podobného zažily i ty z Ležáků a řada dalších dětí, jež se staly svědky toho, jak doma rodiče zatklo gestapo. Poté se zpravidla ocitly ve skupině dalších dětí, které se nalézaly ve stejné situaci. Zejména ty menší nesly nepřítomnost rodičů nejhůře a často byla potřeba, aby se o ně ty starší postaraly, utěšovaly je a pečovaly o ně. Snažily se tedy rodiče těm nejmenším částečně nahrazovat, i když je samy tolik potřebovaly. Nevěděly až do konce války, co se s jejich rodiči stalo, a jestli se s nimi někdy ještě

³⁷³ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 92.

uvidí. Ty, které byly dostatečně staré, aby si na ně pamatovaly, tedy šokovalo, když se o jejich osudu dozvěděly. To platilo především u „Svatibořických dětí“.

Lidické děti měly šanci alespoň na shledání s matkou, pokud se vrátila z koncentračního tábora, avšak pamatovat se na ní mohly jen ty starší vybrané k poněmčení. Ty mladší z nich již na svou vlastní rodinu zapoměly úplně, vyrůstaly v jiné německé, která se jich ujala, a tu považovaly za vlastní. Byly u nich zvyklé a povětšinou se tam měly velmi dobře, proto odloučení od ní a následný návrat do vlasti nesly jen velmi těžce. Nechtěly z té rodiny odejít a zpravidla ani tyto adoptivní rodiče se jich vzdát nechtěly. Pokud jejich vlastní matka přežila, považovaly ji za cizí ženu, též své příbuzné, kteří se jich v ostatních případech ujali, si nemohli pamatovat. Na novou rodinu a domov si pomalu a těžce zvykaly. Některé z nich už ani nikoho blízkého neměly, přesto v poválečné atmosféře ani nepřipadlo v úvahu, aby dítě ukradené z české vlasti žilo v zemi, který válku vyvolal, i když by to bylo pro jeho dobro. Rodiny, u kterých vyrůstaly, netušily nic o jejich původu, ani že se jedná o české děti. Celou dobu žily v domnění, že se jedná o sirotky, a tak to pro ně byla zpravidla také rána, když jim byly odebrány. Některé rodiny se později pokusily děti kontaktovat, ale v komunistickém režimu to bylo obtížné a téměř nemožné. Ty starší si na rodiče alespoň trochu pamatovaly, a tak i když se o nová rodina vzorně pečovala, věděly, že tam nepatří, nebo alespoň původně nepatřily. Uvědomovaly si tedy, že se nejedná o jejich pravé rodiče. Až do doby po válce ale netušily, co se s jejich pravými rodiči nebo s jejich rodnou obcí stalo. Pro ně to pak bylo šťastné shledání, pokud měly to štěstí a jejich maminka byla naživu. V některých případech také došlo i k odcizení sourozenců, kteří byli vychováváni zvláště v rodinách. Ty nejmenší, kterým se podařilo přežít válku v útulcích, byly citově zanedbané. V období, kdy potřebovaly největší pozornost, o ně nebylo řádně postaráno, a to na nich zanechalo psychické následky.

Jaký dopad měla tato celkově těžká doba na vztahy dětí a rodičů z rodin, které se nestaly obětí nacistického teroru a válečné události je přímo nezasáhly? V rodině českého dítěte rodiče své většinou velmi vlastenecké a protiněmecké postoje mohli otevřeně vyjadřovat právě v úzkém rodinném kruhu anebo jen před těmi nejdůvěryhodnějšími přáteli. Panoval strach z udavačství, nikdo si tedy nebyl jist, komu lze věřit. Často si také podle mého názoru rodiče museli dávat pozor, co říkají před svými malými dětmi, aby někde něco, co doma slyšely, před nevhodnými svědky nezopakovaly. Co kdyby jejich dítě řeklo, že doma tajně poslouchají rozhlas z Londýna? Nebo že táta zesměšňoval Hitlera? Buď jim věřili, že nic neřeknou, anebo

se toho před nimi snažili co nejvíce utajit. Též si dovedu živě představit, že se ty menší vyptávaly, například proč už nemohou mít židovskou kamarádku a podobně. Jak jim to měli rodiče vysvětlit, když sami povětšinou v ten oficiální důvod nevěřili? A kdyby jim zase řekli svůj nesouhlasný pohled na věc, nezopakovaly by děti jejich názor někde? A co by řekli sousedi, kdyby viděli, že se jejich dítě nadále kamarádí s židovkou? Udal by je někdo, že se rodina zastává Židů?

Menší děti neměly moc hraček, se kterými si mohly hrát, pokud rodina nepatřila k těm bohatším, avšak nepotřebovaly drahé hračky, ale především péči a lásku. Život jejich rodičů v této době doprovázel zpravidla neustálý stres a po vyčerpávající práci mohli být příliš unavení na hraní s dětmi. Anebo hru s nimi brali jako odreagování a chtěli se za každou cenu postarat o to, aby jejich děti prožily co nejkrásnější dětství i v této hrozné době? To bylo asi v každé rodině různé. Ty starší naopak mohly pocítit sblížení s rodiči a například s nimi diskutovaly o aktuálních událostech, nebo rozebíraly náznaky a narážky, které ve škole od vlasteneckých vyučujících slyšeli. Právě strach a nejistota je mohl sblížit, jelikož v ohrožení si lidé více váží toho, co mají a co jindy považují za samozřejmost. To obzvláště platilo za heydrichiády, kdy hrozilo vyvraždění celé rodiny i za menší provinění. Především v době jako byla tato, se mohli obávat, že každá jejich společná chvíle může být jednou z těch posledních, které tráví rodina pohromadě. Co když k nim za okamžik vtrhne gestapo a zatkne někoho z nich, ať už se z něčeho provinil, nebo ne? A co by se stalo s ostatními? Vědělo se, co se událo v Lidicích, což jim na klidu nepřidalo. U mnohých panovaly obavy, aby se i u nich nepříhodovalo něco podobného.

Také se ale naopak mohla tato doba rodinu názorově rozdělit. To se mohlo stát v tom případě, kdy se se rodiče, pro které bylo nejvyšší prioritou co největší bezpečí rodiny, ji snažili za každou cenu udržet v bezpečí, a proto se mohli dospívajícím dětem, z nichž mnozí snili o tom bojovat za svou vlast proti Němcům, zdát příliš zbabělí. Rodiče měli jistě mnoho důvodů k obavám, především o tyto vlastenecky nadšené, aby jim nezpůsobila problémy třeba nějaká jejich nerozváženost pramenící například z utahování si z Němců. U některých zase to, že mají děti, mohlo zapříčinit jejich rozhodnutí, že se s ohledem na jejich bezpečí do odboje nezapojí. Mohlo je to odradit, nebo naopak sledovali vyšší cíle, aby budoucí generaci včetně svých dětí zajistili lepší budoucnost, a právě proto se do této nebezpečné činnosti především kvůli nim pustili i přes veškerá rizika. Zprvu se bylo možné svůj strach o ně mírnit tím, že přece nevinným dětem by Němci neublížili, ale to se po čase ukázalo jako planá iluze.

O převýchovu českých dětí se snažilo Kuratorium. Ty starší již měly svou hlavu, jelikož byly dostatečný čas vzdělávány v českém duchu, ale co ty nejmladší? Tam jim vysvětlovali nacistický pohled na svět, ale doma je zpravidla rodiče vychovávaly úplně jinak, většinou v duchu českého vlastenectví, které nacistické ideologii zcela odporovalo. Snažili se tedy rodiče za každou cenu, aby duši jejich dítěte nezískal nacistický režim, anebo mu doma to, co se tam naučil, raději nevyvraceli za každou cenu, aby se celá rodina nedostala do problémů, kdyby se někde prořeklo? Nebo mu důvěřovali a naučili ho rozeznávat, co může říkat doma a co jinde? To asi bylo různé a záleželo i na konkrétních případech a věku dítěte.

Jaký dopad měla perzekuce na vztahy v židovských rodinách? Židy nacistická politika přímo ovlivňovala, postupně je omezovala a znesnadňovala jim život. Mnozí rodiče, nejen ti židovští, se snažili děti před krutým okolním světem uchránit, jak jen to šlo, proto doma aktuální hrozby a politickou situaci raději nerozebírali, avšak děti mohli jejich strach a napětí vycítit. Židovské rodiny ale často zůstaly pohromadě a její členové měli možnost si být navzájem oporou až do té doby, než je rozdělil transport v Terezíně, anebo je to čekalo následně v Osvětimi. Těm dětem, které o své rodiče přišli úplně, nebo jež od nich byly odloučné, pomáhali život v koncentračním táboře lépe snášet vychovatelky a vychovatelé. Některým z nich dokonce rodiče nahrazovali. V případě, že se rodina rozhodla vyhnout transportu a po dobu války se ukrývat, se neustálý stres, aby nebyli objeveni, podepsal na všech jejich členech a jejich vzájemné po dlouhou dobu soužití na malém prostoru v nevyhovujících podmínkách celkově nebylo jednoduché.

V koncentračním táboře znamenala zejména pro děti přítomnost rodiny obrovskou podporou, přestože v nich rodiny nebyly ubytované pohromadě a jednotliví členové spolu téměř neměli možnost trávit čas. Zároveň si ale uvědomovali, že by byli radši, kdyby ti ostatní byli někde v bezpečí, aby nezažívali to, co oni. Také by se o ně nemuseli neustále obávat. Zde jim bylo útěchou alespoň to, že je občas mohli vidět a přesvědčit se, že jsou v pořádku. Děti i jejich rodiče si tedy mohli uchovávat naději, že se jejich rodina dožije konce války a tato noční můra pro ně všechny skončí. Dětem už pomáhalo samotné vědomí, že mají v Terezíně rodiče, aby se cítily bezpečněji. I když tam rodiče svým dětem nemohli doopravdy pomáhat, přítomnost obou nebo alespoň jednoho z nich pro ně byla zpravidla obrovská psychická podpora. Samozřejmě je ale všechny sužovaly obavy, aby jejich rodina nebyla rozdělena.

Když někomu z jejích členů přišlo povolání do transportu, v mnoha případech se přihlásili i ti ostatní, a to pro ně většinou znamenalo smrt. Někdy to naopak zbytek mohlo zachránit. To platilo v případě, že se přihlásil někdo, kdo byl považován za nepostradatelného, a stál si za tím, že se nenechá od rodiny odloučit. Někdo na vyšším místě pak mohl celou rodinu z transportu vyškrtnout, a tak ji alespoň prozatím celou před deportací uchránit. Aby válku přežila celá rodina, děti i rodiče, to bylo opravdu ojedinělé. Většinu rodin čekalo ono kruté rozdělení v Osvětimi. Mnozí starší děti, kterým se přesto podařilo přežít, právě tam většinou ztratily jednoho nebo oba rodiče, avšak až do poslední chvíle jim byly zpravidla oporou. Rodiče také v některých případech, když chtěli dětem pomoci, jejich osud naopak zpečetili. Například když ve snaze předejít, aby bylo jejich dítě přiděleno k těžké práci, v Osvětimi řekli, že by ji kvůli zdravotním problémům nezvládlo. To mělo při selekci za následek vybrání na nesprávnou stranu a jeho poslání do plynu.

8. Vztahy s ostatními dětmi

Jak se válečné období odrazilo na vztahu mezi dětmi? Společnost byla rozdělena podle původu, Němci se těšili privilegovaného postavení a mnoha výsad, Čechů se týkala mnohá omezení, avšak prakticky zcela bezprávnou skupinou obyvatel se stali Židé. To vše se projevilo i u dětí, které k sobě postupem času měly ještě dále, zejména poté, co se tyto tři skupiny musely vzdělávat odděleně. Ty německé byly ve svých školách utvrzovány v nacistickém pohledu, zatímco ty české ve výuce často ocenily náznaky vlastenectví a na židovských školách se, dokud to bylo možné, vzdělávaly děti, které spojoval jejich těžký osud. Také volný čas trávil s dětmi ze stejného prostředí a s těmi ostatními již přišly do styku jen málo.

Německé děti poblázněné nacistickou ideologií vychovávané v rodině i školou k přesvědčení o výjimečnosti své rasy a národa dávaly své nadřazené postavení ostatním dětem najevo. I drobné zvyky je od ostatních již na první pohled odlišovaly, jejich oblečení i nacistický pozdrav. Docházelo ke střetům s českou mládeží, která si z nich utahovala, především jejich zapálení a odívání jim přišlo směšné. Z jejich konfliktů vyplývá, že mezi nimi neexistoval přílišný vzájemný respekt, přestože alespoň na té české straně měl být zcela jistě budován.³⁷⁴ Zatímco děti německého původu byly v Hitlerjugend, vnímaly to s nadšením a pyšně se proměňovaly v uniformách, česká mládež se akcí Kuratoria účastnila jen proto, aby měla přístup k mimoškolním aktivitám a ideologie mohla oslovit spíše jen ty mladší, jelikož výchova v českých rodinách a školách z předchozích let již udělala své. Naopak německé rodiny byly v naprosté většině nadšenými přívrženci režimu a ve stejném duchu se neslo i vzdělání jejich potomků. Německé děti se zase poněmčovaným dětem, kterým němčina zprvu nešla zrovna lehce, ve škole posmívaly,³⁷⁵ tak jak to bývá, když je někdo odlišný od ostatních. Domnívám se, že stejně tak těžké někam zapadnout muselo být pro děti Čechů, o jejichž rodině se vědělo, že podporují Němce. Rodiče ostatních své děti jistě nabádali, aby se s nimi nekamarádily, a mezi sebe je nejspíš nevzaly ani ty německé, jelikož je nepovažovaly za sobě rovné.

Život židovských dětí byl postupně tak omezován, že časem nesměly téměř nic. V brněnské škole si ale němečtí žáci již za Druhé republiky prosadili, aby jejich židovští

³⁷⁴ ŠUSTROVÁ 2012, 229.

³⁷⁵ MACKOVÁ 2003, 64.

spolužáci seděli odděleně v posledních řadách.³⁷⁶ Jako první musely děti židovského původu opustit německé školy, ale později i ty české, kde však již také dlouhou dobu pociťovaly, že tam nejsou vítány. Musely čelit posměchu nejen cizích dětí, ale i spolužáků a přicházeli o své „árijské kamarády“, kteří se od nich odvraceli. I řada nerozlučných přátelství ze dne na den skončila, o to se často postarali rodiče nežidovských dětí. Mnohé pocítily dobu velkého osamění, jelikož se ve škole ocitly v izolaci od ostatních dětí. V tom případě pro ně pak byla zpravidla úleva, když musely přestoupit na židovskou školu. Tam s ostatními sdílely stejný osud a sounáležitost s nimi začaly pociťovat i děti z těch rodin, ve kterých židovská víra nehrála velkou roli. Pokud jim ještě zbyli nějakí nežidovští přátelé, většinou se jim v této době vzdálili. U svých nových spolužáků našly pochopení a podporu, jelikož se všichni nacházeli ve stejné situaci. Zpravidla s nimi začaly trávit čas i mimo školu, jelikož nakonec mohly navštěvovat pouze židovské sportoviště Hagibor, protože jinde již děti židovského původu prakticky nesměly. Sbližovaly se s židovstvím a seznamovaly se i s myšlenkou sionismu. V židovské škole i na Hagiboru vznikala mnohá přátelství, avšak byla rozdělována transporty. Poté, co byly veškeré židovské spolky zrušeny a jakákoliv výuka Židů zakázána, mnohá mládež nadále scházela tajně u někoho doma. Někteří se později shledali v Terezíně.

Vztahy mezi dětmi byly obzvlášť důležité tam, kde se děti ocitly úplně bez rodičů, jako například u dětí internovaných ve Svatibořicích. Dále také v Terezíně, kde některé pobývaly úplně bez nich a ostatní k nim měly přístup jen částečně, ubytovány byly většinou s jinými dětmi a trávily s nimi téměř veškerý čas. Jejich vzájemné vztahy komplikovalo to, že musely obývat naprosto přeplněné místnosti. Kromě vlastních trápení se tedy každý den naskytl spousta důvodů k rozčilování kvůli nedostatku místa, přílišnému rámusu či neustálému nepořádku. Stačilo například, aby někdo slézal ze své patrové postele, jelikož tím už zpravidla narušil již tak příliš malý prostor někoho jiného.³⁷⁷ Panoval tam neustálý hluk křik a hádky. Nejen děti musely nalézt způsob, jak spolu vycházet a být si vzájemně podporou. V pokojích, kde jich žily desítky natěsnaných v extrémně malém prostoru, to ale nebylo opravdu lehké, jelikož k tomu všemu pocházely z rozdílných prostředí a každý měl jinou povahu. Pro nově příchozí bylo těžké se již do zaběhlého kolektivu začlenit, trvalo to nějakou dobu.

³⁷⁶ JIRÁK 2016—Jan JIRÁK: Druhá republika: 167 obyčejných dnů. Praha 2016, 39.

³⁷⁷ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 72.

Vztahy tam tedy byly velmi komplikované, a řada přátelství si proto prošla mnohými zkouškami a krizemi, především u dospívajících dívek jako byly ty z pokoje 28. Hannelore Brenner-Wonschicková u nich líčí složité poměry takto: *„City tu klesaly a stoupaly jako na houpačce. Uzavírala se přátelství, dostávala první trhliny, rozcházela se a znovu se obnovovala. Žárlivost nehrála v tomto kolotoči vztahů žádnou nevýznamnou roli. Sotva některá dívka věnovala jiné více pozornosti než jindy, už se její přítelkyně cítila odvržená, nemilovaná. Důsledkem byla nedorozumění, popichování, vzdorovité reakce. Pak zase sbližování a usmíření. Přátelství znamenalo pro děvčata všechno – život, lásku, budoucnost. V přítelkyni se zrcadlily jejich vlastní vize, sny a naděje. Společně čerpaly ze svého vztahu sílu a povzbuzení.“*

Přesto, když některá z děvčat odjížděla, na veškerá malá nedorozumění se rázem zapomělo a projevila solidarita ostatních, které jim sháněly dostatek jídla na cestu. Mnohé kamarádky si jako symbol přátelství dávaly prstýnky a přívěšky. Nejen děvčata si psala navzájem věnování do památníku, a když je transporty rozdělily, doufala ve shledání po válce. Některé děti se rozhodly si ze svého pokoje udělat opravdové společenství. V heimu 1, si chlapci v bloku L 417 vyhlásili ve svém pokoji „Republiku Škid“ s autonomním demokratickým zřízením a vydávali časopis „Vedem“. Po jejich vzoru je následovaly i dívky z pokoje 28, které se své společenství rozhodli nazvat Maagal, a volily si ze svého středu vedení. Měly svůj stejnokroj, heslo a symbol – bílým kruhem obklopující dvě stisknuté ruce. Ušily si také svou vlajku.³⁷⁸ V tomto neskonale těžkém životě plným nejistot jim to dodávalo do života alespoň nějaký smysl, ideály a naději, cítily se být opravdovou součástí něčeho významného. To, jak se dítě v takovémto kolektivu cítilo, velmi záleželo na jeho socializačních schopnostech a také na tom, jak moc těsně byl vázán na rodinu. Život v této komunitě dívky hodnotily velmi protichůdně, nadšeně ho ocenily především ty z neúplných rodin. Našly se mezi nimi i ty, které se ani netěšily se na období po válce, jelikož si nedokázaly představit, že už nebudou moci být součástí tohoto úzce spjatého společenství, které považovaly za rodinu. To ale byly spíše vzácné výjimky.

³⁷⁸ BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011, 75–79.

Závěr

Mým cílem bylo blíže se podívat na život dětí v Protektorátu Čechy a Morava. V jednotlivých kapitolách jsem se posupně věnovala českým, německým, židovským a nakonec i romským dětem. Původ měl v této době velký vliv na kvalitu života i další osudy, avšak nezaručoval bezpečí, jelikož o život přišly i mnohé české a německé děti. Spousta dalších se musela vyrovnávat se ztrátou blízkých a s traumatickými zážitky. Často o jejich osudu rozhodla šťastná nebo nešťastná náhoda, jindy závisel na rozhodnutí konkrétního člověka. Řadu dětských životů se podařilo zachránit díky pomoci dobrých lidí, kteří vůči nim projevíli úžasnou lítost a laskavost, zde bych připomněla Přemysla Pittera. Někteří se o děti, které se ocitly v těžké situaci, snažili starat a zajistit jim nějaké jídlo, přestože sami na tom nebyli nejlépe, například vězni v Lodžském táboře nebo ve Svatibořicích. Oproti tomu se také setkaly s nelidskou krutostí některých, například se surovostí gestapa, které se v mnoha případech dopouštělo násilí i na nedospělých jedincích, včetně těch nejmenších. Nacisté rovněž děti geneticky posuzovali a určovali, které nejsou vhodné k poněmčení a nemají coby příslušníci podřadné rasy právo žít. Pokusy na nich neprováděl pouze nechvalně proslulý doktor Mengele v Osvětimi, ale i v Praze probíhaly alespoň na jednom z lidických dětí. Rasově vhodné děti vychovávali v duchu nacionálního socialismu, jelikož si potřebovali vychovat následovníky režimu a mnozí z nich ve velmi mladém věku na frontě za jeho ideje padli.

Přesto, že toho bylo o holocaustu napsáno již mnoho, považuji za důležité na tuto poměrně nedávnou tragickou část historie, obrovské množství životů, jež si nacistická ideologie vyžádala, a celkově šokující nelidskost, se kterou se s částí obyvatel zacházelo, upozornovat, aby se již nic podobného neopakovalo. Myslím si, že v dnešní době je zejména potřeba připomenout romský holocaust, v porovnání se židovským poněkud opomíjený, a zdůraznit to, že naprostá většina Romů, která v koncentračních táborech na našem území zemřela, byly děti. Naproti tomu osudy dětí židovského původu jsou mnohem známější, především díky deníku Anny Frankové, avšak i v našem prostředí se nám zachovala obdobná svědectví. Tyto deníkové záznamy na mě opravdu silně zapůsobily, umožnily mi nahlédnout do jejich světa plného nejistoty, co přinese následující den. Můžeme v nich jasně vidět, jak jim postupně ztrpčují život přibývající příkazy a omezení, která mají sloužit k ponížení a oddělení Židů od ostatních, až jsou nakonec donuceny živořit v těch nejprimitivnějších podmínkách

v koncentračním táboře. Navzdory krutému osudu se však neustále snaží žít co nejnornálnější život, jak jen to za daných okolností lze.

Je také třeba podotknout, že děti neumíraly pouze rukama nacistů. Na mnohých německých dětech se ke konci války a těsně po ní dopouštěli násilí Češi, kteří ve snaze pomstít se celému německému národu za vše, co za předchozí léta napáchal, nešetřili v některých případech ani novorozenata. Dále se u některých poněmčených sirotků nezohlednilo to, že již nikoho blízkého nemají, a proto by pro ně bylo lepší, kdyby zůstaly u německé rodiny, která je vychovala jako vlastní a u níž se pro svůj mladý věk již dávno zvykly. Jejich návrat do vlasti jim pouze uškodil, ale v poválečné atmosféře nepřipadalo v úvahu takovéto dítě unesené z vlasti přenechat národu, který rozpoutal světovou válku a mohl i za smrt jeho rodiny.

Válka život dětí neovlivňovala pouze prostřednictvím událostí, které se jich přímo dotkly, ale tato doba se odrazila i v jejich vztazích s rodiči a s dalšími dětmi. Prostřednictvím rodiny, školy a organizací pro mládež pověřených výchovou je ovlivňovala nacistická ideologie, české vlastenectví nebo židovské společenství. Děti z různých prostředí se nakonec vzdělávaly odděleně a mezi svými trávily i čas mimo školu, zpravidla cítily silnou sounáležitost a vzdálily se od těch ostatních. Především německou němčinu silně spojovaly myšlenky o jejich nadřazenosti a výjimečnosti, židovské děti zase jejich tragický osud. I pokud rodiče nemohly svým dětem v některých těžkých situacích prakticky nijak pomoci, například v Terezíně, už pouhé vědomí, že jsou naživu, a naděje, že s nimi po válce budou moci opět šťastně žít, pro ně znamenalo obrovskou podporou. Naopak s odloučením od rodičů nebo jejich úplnou ztrátou, se musely těžce vyrovnávat. Pro mnohé znamenalo obrovskou ránu až to, když se po válce o jejich krutém osudu dozvěděly.

2. světová válka tedy nejen, že stála obrovské množství nevinných dětí život, ale spouště dalších ho převrátila naruby a navždy je poznamenala, jelikož se musely vyrovnávat hrůzami, které prožily a se smrtí svých nejbližších. Pro mnohé znamenala předčasný konec dětství a ztrátu domova, do kterého by se mohly vrátit.

Seznam pramenů

- BOŘKOVCOVÁ 2011—Hana BOŘKOVCOVÁ: Píšu a sešit mi leží na kolenou. Deníky 1940–1946. Praha 2011
- BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011—Hannelore BRENNER-WONSCHICKOVÁ: Děvčata z pokoje 28. Brno 2011
- PRESSBURGER 2004—Chava PRESSBURGER: Deník mého bratra. Zápisky Petra Ginze z let 1941–1942. Praha 2004
- RODENOVÁ 2010—Eva RODENOVÁ: Bylo mi patnáct. Deník z let 1939–1940. Praha 2010
- WOLF 2011—Otto WOLF: Deník Otty Wolfa. Praha 2011

Seznam literatury a dalších zdrojů

- ADLER 2006—Hans Günther ADLER: Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství. Brno 2006
- BUBENÍČKOVÁ 1969—Růžena BUBENÍČKOVÁ: Tábory utrpení a smrti. Praha 1969
- BRENNER-WONSCHICKOVÁ 2011—Hannelore BRENNER-WONSCHICKOVÁ: Děvčata z pokoje 28. Brno 2011
- ČVANČARA 2013—Jaroslav ČVANČARA: Děti nepřátel říše. Praha 2013
- DVOŘÁK 2005—Tomáš DVOŘÁK: Odsun Němců z Polska a Československa: rozdílná stanoviska pro vyrovnávání se s minulostí. In: Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, 90–95. Hynek FAJMON, Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). Brno 2005
- DOLEŽALOVÁ/DOLEŽAL 2015—Jarmila DOLEŽALOVÁ ml. / Štěpán DOLEŽAL: Osud jménem Ležáky. Včelákov 2017
- FAJMON 2005—Hynek FAJMON: Interpretace 2. světové války a asymetričnost vztahů mezi Čechy a Němci v Evropě. In: Konec soužití Čechů a Němců v Československu Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, 5–10. Hynek FAJMON, Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). Brno 2005
- GEBHART/KUKLÍK 1996—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996
- GEBHART/KUKLÍK 2006—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny zemí Koruny české svazek XV. a 1938–1945. Praha 2006
- GEBHART/KUKLÍK 2007—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny zemí Koruny české svazek XV. b 1938–1945. Praha 2007
- HAHNOVÁ 2012—Eva HAHNOVÁ: Odsuny německého obyvatelstva ve střední a východní Evropě 1939–1949. In: Odsun Němců z Československa 65 let poté (sborník příspěvků z konference), 9-27. Václav HOUŽVIČKA (ed.). Brno 2012

- HORÁKOVÁ 2011—Jana HORÁKOVÁ: Děti a válka. Opava 2011
- HORVÁTHOVÁ 1997—Jana HORVÁTHOVÁ: Ma bisteren – nezapomeňme. Historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. Praha 1997
- CHLÁDKOVÁ 2005—Ludmila CHLÁDKOVÁ: Terezínské ghetto. Praha 2005
- JIRÁK 2016—Jan JIRÁK: Druhá republika: 167 obyčejných dnů. Praha 2016
- KÁRNÝ 1996—Miroslav KÁRNÝ: Genocida českých židů. Praha 1996
- KOVAŘÍK 2005—David KOVAŘÍK: "Brněnský pochod smrti 1945". In: Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, 63–79. Hynek FAJMON, Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). Brno 2005
- KYNCL 2008—Vojtěch KYNCL: Ležáky. Pelhřimov 2008
- LOWÁK Aleš (režie)—Kdo byl Přemysl Pitter?, 1996, 24 min
- MACKOVÁ 2003—Jolana MACKOVÁ: Osudy lidických dětí. Nymburk 2003
- MARŠÁLEK 2002—Pavel MARŠÁLEK: Protektorát Čechy a Morava. Praha 2002
- MASTNÝ 2003—Vojtěch MASTNÝ: Protektorát a osud českého odboje. Praha 2003
- MATĚJKA 2013—Ondřej MATĚJKA: Vysídlení Němců z Československa. In: Vyhnaní – vysídlení – odsun...? (sborník studentské konference), 10–20, <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/sbornik-ze-studentske-konference-vyhnani-vysidleni-odsun/>, vyhledáno 20. 4. 2018
- MICHLOVÁ 2012—Marie MICHLOVÁ: Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939–1945. Řitka 2012
- NEČAS 1999—Ctibor NEČAS: Holocaust českých Romů. Praha 1999
- PLACHÝ 2006—Zdeněk PLACHÝ: Protektorát proti Londýnu – 38 dní Heydrichiády. Nové Sedlo u Lokte 2006
- RICHTER 1999—Karel RICHTER: Češi a Němci v zrcadle dějin (Sv. 2). Třebíč 1999
- ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991—Livia Rothkirchenová / Eva SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ / Avigdor DAGAN: Osud Židů v protektorátu 1939–1945. Praha 1991
- STEHLÍK 2004—Eduard STEHLÍK: Lidice. Příběh české vsi. Praha 2004
- STEHLÍK 2007—Eduard STEHLÍK: Lidická vzpomínání. Praha 2007
- ŠUSTROVÁ 2009—Radka ŠUSTROVÁ: Děti a válka. České a německé děti v Protektorátu Čechy. Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945). Sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války, 67–78. Zdeněk HAZDRA (ed.). Praha 2009
- ŠUSTROVÁ 2012—Radka ŠUSTROVÁ: Pod ochranou protektorátu Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940–1945. Praha 2012

TŮMA 2005—Oldřich TŮMA: Češi a Němci, vyhnání/odsun: nač se ještě ptát? In: Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, 11–22. Hynek FAJMON, Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). Brno 2005

UHLÍŘ 2008—Jan Boris UHLÍŘ: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008